

BASHKIM SHEHU: NË SHKRIMET E MIA JANË PËRFSHIRË ELEMENTE TË JETËS SUAJ PO AQ SA TË JETËS SIME

Bisedoi Andreas Dushi

(fq.2)

(fq.2-4)

175 vjetori i lindjes së
Naim Frashërit

(fq. 12)

GJERGJ KASTRIOTI
DHE NAIMI NËPËR
KOHË RRËFIMTARE...

Nga Virion Graçi

Romani i ri i Mira Meksit

RRËFIM PËR DY DASHURI

Nga Josif Papagjoni

(fq.8)

Mbi librin *Letërsia nga burgu,*
kapitull më vete në letërsinë shqipe,
të Bajram Kosumit

PËR HAPJEN E KANONIT
LETRAR

Nga Lili Sula

(fq.7)

Libri me kujtime i Lazër Radit

NJË VERË ME MIGJENIN

Nga Damian Alia

(fq.9)

Meditim mbi poezinë e Bodlerit

"ALBATROSI"

Nga Yzedin Hima

(fq.21)

DISA FJALË MBI FILMIN
'REQUIEM FOR A DREAM'

Nga Andi Nika

(fq. 20)

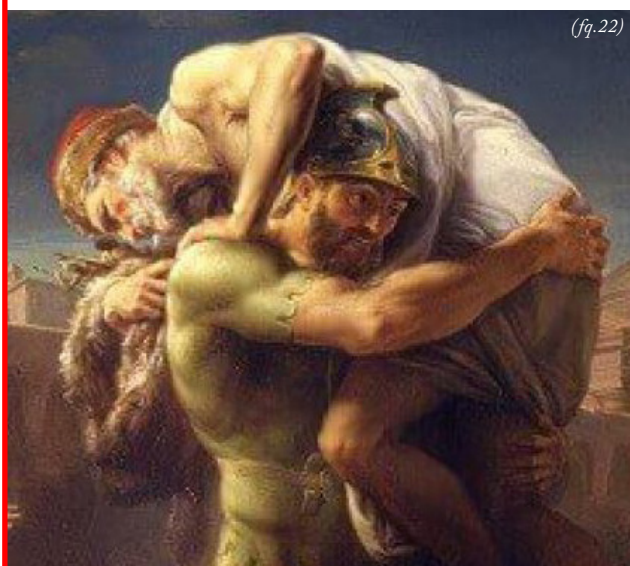
ARISTOTEL SPIRO:
NJOHJA SHKENCORE E
GREQISHTES MË NDIHMOI TË
JEPJA KONTRIBUTIN TIM MODEST
NË GJUHËN SHOQPE
DHE KULTURËN SHOQIPTARE.

(fq.10)

Intervistë dhënë gazetares Mimoza Hasani Pllana

TRE VARIANTE TË
PËRKTHIMIT TË
KËNGËS IV TË
"ENEIDËS" SË VIRGJILIT
NGA HENRIK LACAJ,
MARK DEMA DHE
FRANO ALKAJ

Nga Yourgen Zmijanëj

(fq.22)

BIBLIOTEKË

Esmeralda Shpata

(fq. 17)

Tregime

Arbër Selmani

(fq. 14)

Nanën e laj me shumë kujdes

Fatmir Alimani

(fq. 16)

Bota pa ty

Odise Plaku

(fq. 13)

Kalërim në tokën e ëndrrës

Anna Gavalda

(fq. 18)

Ndodhira të vogla në

Bulevardin Saint-Germain

Silvana Semini

(fq. 15)

Poezi

ODISEJA E NJË
TAKIMI MË
KADARENË

(fq. 5)

Nga Artur Spanjoli

BASHKIM SHEHU: NË SHKRIMET E MIA JANË PËRFSHIRË ELEMENTE TË JETËS SUAJ PO AQ SA TË JETËS SIME

Bisedoi Andreas *Dushi*

përkundrazi, fundi i tyre gjithmonë dhe vetvetiu është i zymtë. Por ky dallim është i parëndësishëm: në atë kohë, e ndjeva tekstin e atij libri si realitet, dhe po kështu ajo që bëj tani, duke shkruar, është një refuzim i heteronomisë, i një realiteti me një rend kundrejt të cilit, si çdo njeri, jam i huaj, duke e zëvendësuar me një rend që krijohet prej meje fjalë mbas fjale, fjali mbas fjalie, faqe mbas faqeje... Është pak a shumë ajo që thotë Camus te *Njeriu i revoltuar*, kur flet për artin e romanit. Por ky refuzim nuk është një ikje nga bota reale në një botë imagjinare: kjo botë imagjinare është bota reale dhe njëkohësisht nuk është. Tekfundit, ajo që kemi në mendje nuk është bota reale: është një mori ndijimesh që na vijnë kaotikisht dhe mendja e njeriut, për ta bërë të kuptueshëm, i jep një rend nëpërmjet skemave thjeshtëzuese, përgjithësuese të mendimit. Krijimtaria letrare e vendos rendin e saj duke shkruar në kah të kundërt, pra jo duke thjeshtëzuar, por duke e intensifikuar kompleksitetin e raporteve përshoqëruese ndërmjet stimuljeve të përveçëm ndijorë që na vijnë të shkëputur, ose, çka është e njëjta gjë, të përzier në mënyrë kaotike. Dhe, duke u kthyer aty ku e nisa, emëruesi i përbashkët i asaj që bëra kur isha 10 vjeç me fundin e një libri dhe i asaj që bëj tani duke shkruar libra nga fillimi në fund qëndron te refuzimi i të qenit heteronom, i të qenit pashmangësish i huaj në botë. Bota ku jeton njeriu nuk është bërë për njeriun dhe njeriu nuk është bërë për t'u ndier si në shtëpinë e tij në botë, e megjithatë kërkon me ngulm që të jetë, dhe ndoshta kjo është arsyeja pse ekziston diçka e tillë si letërsia, sikurse edhe forma të tjera të imagjinatës në veprim, ku përfshihen jo vetëm artet, po edhe filozofia, edhe përjetimi i miteve fetare me ngushëllimin për pavdekësinë e shpirtit, dhe shumë gjëra të tjera... nëse fjala "arsye" ka vend në këtë mes.

A. D: Po ajo hapësirë kohore mes librit të parë dhe librave të tjerë, e shtrirë në, pak a shumë, në një dekadë e gjysmë, pse ka ndodhur, nga se ka ardhur?

B. Sh: Pjesën më të madhe të asaj periudhe e kalova në burg dhe në internim, tetë vjet dhe një vit e gjysmë përkatësisht. Dhe gjatë atyre viteve, afërmendsh, nuk mund të botoja asgjë. Megjithatë, kam shkruar edhe në burg e në internim, disa qindra faqe tregime e novela. Ato dorëshkrime kanë udhëtuar në koordinata të ndryshme të gulagut shqiptar: burgu i Burrelit, kampi i Spaçit, kampi i Kosovës së Lushnjës, fshati Malinat (në internim), si dhe kampi pranë një fshati të quajtur asokohe "Përparim". Këtë itinerar dhe peripecitë e tij i kam përshkruar në një tekst të shkurtër pasi dola nga burgu. Të gjitha dorëshkrimet e mia të burgut arritën të shpëtonin, dy prej tyre me ndihmën e mikut dhe bashkëvuajtësit tim Fatos Lubonja, ndërsa të tjerat munda t'i nxirrja vetë. Dhe të gjitha tashmë janë botuar në shqip dhe shumë prej tyre në gjuhë të tjera. Disa u botuan më parë jashtë vendit, ngase në fillimet e postkomunizmit në Shqipëri industria e librit ishte në koma. Por në periodikë të ndryshëm letrarë, kam botuar edhe në vitet midis librit tim të parë dhe burgut, edhe menjëherë pasi dola nga burgu.

A. D: Zoti Bashkim, "Përse shkruani?" është një pyetje që kryesisht bëhet në fund të një bisede dhe shkrimtari ka shumë raste kur nuk i përgjigjet. Por unë, edhe pse është pyetja e parë, dua t'ju bëj, jo sipas këtij formati, cliché e të bezdisshëm, por pak më ndryshe: Librin tuaj të parë, "Një kohë tjetër" me novela e tregime e keni botuar në vitin 1977 e më pas, deri me rënien e diktaturës, nuk botuat sërish, edhe pse jam i sigurt se keni shkruar. Ndaj, dua t'ju pyes nëse arsyeja pse keni shkruar para '90 është e njëjta me atë që ju shtyn të shkruani dhe tani?

B. Sh: Pyetja juaj ka dy përgjigje të mundshme, ose ngërthen dy pyetje të mundshme, dhe secila prej tyre kërkon një përgjigje. Njëra nga këto dy pyetje është se çfarë mendoj tani se ka qenë arsyeja për të cilën shkruaja dikur, nëse mund të flitet për "arsye" në këtë mes; tjetra është se çfarë mendoja atëherë. Pra, njëra pyetje i referohet së shkruarës, tjetra së tashmes së të shkruarës, që është e ndryshme nga e shkruara si e tillë, një dallim që për herë të parë e bën Aristoteli, në mos gabohem. Të dyja, tek e fundit, na shpien te kujtesa, dhe kujtesa doemos që rrezikon të na gabojë, aq më tepër në këtë çështje, që është çështje e psikologjisë së krijimit. Atëherë, për t'i dredhuar këtij rreziku, po kërkoj mbështetje në kujtesën e fakteve, gjithsesi më e besueshme se ajo e një autoanalize retrospektive shumë të ndërlikuar. Prandaj, sado paradoksale të tingëllojë, duhet të kthehem në një moment edhe më të hershëm si ai i librit të parë, me tregime të shkruara në moshat 19 deri 22 vjeç. Duhet të kthehem te gjëja e parë që kam shkruar në jetën time. Kjo ndodhi kur isha 10 vjeç. Kisha në duar një roman për fëmijë diçka më të rritur, "Gojana krifëverdhe" titullohej. Nuk e lexova nga fillimi në fund, po vende-vende, dhe faqet e fundit i lexova integralisht. Protagonisti ishte një luan dhe në faqen e fundit rrëfëhet sesi një gjahtar e vret luanin. Mua më erdhi keq për luanin, më kapi marazi, dhe po e urreja gjahtarin: kopertina e librit ishte me kokën e një luani, dhe luani kishte sy shumë të butë dhe më kujtonte macen time, që unë e doja shumë. Atëherë, zura ta rishkruaja fundin e librit, në pjesën bosh të faqes së fundit, rreth çerek faqe, me sa më kujtohet. Me një laps bojëkafë të çelët, të pamprehur mirë, e rishkrova fundin e atij romani, e përmbysa ngjarjen e mbrame në mënyrë të atillë që luani vriste gjahtarin. Të nesërmen, në shkollë, ia tregoj një shoku fabulën e romanit me fundin të ndryshuar. Mirëpo ai e kishte lexuar atë libër dhe ngulmoi të më korrigjonte duke e treguar fundin ashtu siç ishte në të vërtetë. Unë ngulmova ta kundërshtoja dhe zura të qaja, ngaqë luanin e identifikoja me macen time. Pastaj, nuk shkrova më, deri në moshën 17 vjeç. Në atë moshë u ndërgjegjësova që doja t'i kushtohesha krijimtarisë letrare. Dhe qysh nga ajo kohë kam vazhduar të shkruaj. Dhe kam vazhduar, siç supozoni ju, edhe në periudhën

midis librit tim të parë dhe rënies së diktaturës, duke përfshirë periudhën e burgut dhe të internimit. Edhe shkrimet e kësaj periudhe janë botuar, pasi ra diktatura, sigurisht, dhe u hoq censura në botimet shqip dhe, veç asaj, bashkë me dyert e burgut, m'u hapën edhe dyert e botimit jashtë vendit, në gjuhë të tjera. Ndërkaq, në thelb, asgjë nuk ka ndryshuar qysh nga ato radhë që shkrova me një laps të shkurtër bojëkafë të çelët në pjesën bosh të faqes së mbrame të një libri duke e ndryshuar përfundimin e tij. Edhe tani kam një mace, për më tepër në të njëjtën ngjyrë me macen e dikurshme, gri me lara të zeza, dhe e dua po aq shumë dhe loz me të, ndonëse jo aq sa me macen e dikurshme. ("Macja është kafsha e shkrimtarit", më thoshte kolegu kilian Luis Sepúlveda, i pari i vdekur nga pandemia ndër të njohurit e mi). Dhe shkruaj, domethënë bëj të njëjtën gjë siç bëra kur isha 10 vjeç. Natyrisht, nuk ndryshoj tekstet e të tjerëve, por ndryshoj pjesë të atij teksti të parokshëm që përbën ajo që quajmë "realitet", domethënë të asaj çka kemi në mendje në mënyrë kaotike nga ajo që quajmë "realitet". Dhe, ndryshe nga ajo që bëra me fundin e luanit që identifikoja me macen time, shkrimet e mia nuk kanë *happy end*,

A. D: Meqë edhe ju vetë, sikurse thatë, keni shkruar në burg, cili është mendimi juaj për “letërsinë e burgut”, atë të shkruar nga të dënuarit politikë që Visar Zhiti e quan «Letërsia e Realizmit të Dënuar»?

B. Sh: Është një fenomen kompleks, veçanërisht nga pikëpamja psikologjike. Por, nëse do të shprehesh përmbledhtazi, për mua kryefjala e këtij fenomeni është guximi, ngaqë rrezikojë të ridënoheshe në burg. Nuk po flas dhe aq për veten time, sepse, në periudhën kur kam qenë i burgosur, ridënimet në burg ishin rralluar, ndonëse edhe mua m’u vërtitën që të më ridënonin për agjitacion e propagandë, veçse duke u nisur nga gjëra të tjera që bëja, dhe nuk më ridënuan kur isha në burg, por më nxorën nga burgu, më çuan në internim dhe mbas njëfarë kohe më burgosën prapë. Më anë tjetër, sidomos në vitet shtatëdhjetë ridënimet në burg për agjitacion e propagandë kanë qenë të shpeshta. Dhe, të shkruaje në atë periudhë, ishte si të ngacmoje djallin. Shkrimet mund të përdreshin për të tilla ridënime jo vetëm nëse kishin përmbajtje politike: mund të dënoheshe për çfarëdolloj teksti letrar. Kështu, kur u arrestua në burgun e Burrelit Pjetër Arbnori, përdorën kundër tij një roman që kishte shkruar dhe që ia gjetën. Ky tekst kishte si temë dashurinë, përshkruante një festë datëlindjeje të rinjsh në Tiranë dhe nuk kishte përmbajtje politike, me sa më ka treguar një bashkëvuajtës që e kishte lexuar. Ndërsa një sërë tekstesh që ishin alegori politike dhe që Pjetri i kishte maskuar si përkthime, dhe subjektet i kishte degdisur në vende të tjera të botës, nuk u përdorën kundër tij dhe nuk ia sekuestruan. Madje, për një tregim të tij, që unë e kam lexuar ngaqë nuk ia sekuestruan dhe ngaqë shkëmbenim tekste tonat me njëri-tjetrin sikurse edhe me disa bashkëvuajtës të tjerë, - për këtë tregim, pra, që titullohej *Kur dynden vikingët* dhe që ishte një alegori kundër komunizmit, veçse komunizmit i vihej emri “nazizëm” dhe subjekti shtjellohej në Rajhun e Tretë, ndërsa autorësia i atribuohet shkrimtares komuniste gjermane Ana Seghers, hetuesit i thanë që pse shkruante vepra armiqësore si ai romani, në vend që të përkthente vepra si ajo e Ana Seghers-it. Pra, gjithfarë absurditeteve mund të ndodhnin, pavarësisht nga ajo që shkruaje. Prandaj them se, çfarëdo që të shkruaje, ishte si të ngacmoje djallin, ose të luaje bixhoz me djallin. Megjithatë, ka pasur njerëz që shkruanin edhe në ato kushte, aq i fortë ishte tundimi për të shkruar. Prandaj, do të shtoja se, përveç guximit, ishte edhe një përkushtim i skajshëm ndaj letërsisë. Por, sigurisht, ajo

që njoh nga historia e letërsisë në burgje është vetëm e pjesshme, ngaqë nuk kam ndërmarrë ndonjë studim, siç ka bërë Visari, me një qasje gjithpërfshirëse.

A. D: Është fakt se *rebelimi moral* i Niçes përbën fazën e pjekurisë së tij. Për ta vënë në të njëjtin kontekst, mendoni se momenti kur edhe në ju ndodhi një rebelim moral ndaj pushtetit të kohës, lidhet pikërisht me fazën e pjekurisë tuaj si shkrimtar?

B. Sh: Në rastin tim, rebelimi moral ndaj pushtetit fillon shumë më herët se pjekuria artistike si shkrimtar. Fillon afërsisht në kohën kur u ndërgjegjësova se doja t’i kushtohesha letërsisë. Ndërsa në fazën e pjekurisë së këtij rebelimi moral mendoj se hyra gjatë periudhës së burgut dhe ajo përkon me fillimin e pjekurisë artistike. Por, si njëra pjekuri, edhe tjetra, nuk kanë fund. Është, për të dyja, një proces që vazhdon.

A. D: Përveçse prozë, keni shkruar, deri në fillimin e viteve ’80 edhe skenarë filmash pranë kinostudios së kohës “Shqipëria e Re”. Ka qenë ajo thjesht një punë, çka do të thotë se nuk ka pasur lidhje me dëshirën tuaj për të shkruar e për rrjedhojë, nuk ka ndikuar drejtpërdrejt në prozën tuaj, apo nuk ka ndodhur kështu, pra ajo punë e ka ndryshuar, përmirësuar prozën tuaj?

B. Sh: Puna si skenarist në Kinostudio kishte për mua të mirën se ishte e një fushe të afërt me krijimtarinë letrare. Por nuk ka ndikuar në të, së paku jo drejtpërdrejt dhe jo në mënyrë thelbësore. Ndërsa kinematografia si e tillë, po; më konkretisht, vizionet onirike të disa regjisorëve, si për shembull Fellini apo Ingmar Bergman, më kanë ndikuar në plazminin e imagjinatës.

A. D: Në letërsinë tuaj, personazhi merr një peshë të veçantë, çka nuk e lë atë si përjetues pasiv të ngjarjeve, por e paraqet në raport thuajse të barabartë me vetë ngjarjen, ku në fund, arrin dhe bëhet pjesë e saj deri në fatalitet. Në krijimin dhe ndërtimin e personazhit, puna juaj ngjan me atë të skulptorit, ose të paktën kjo ide më është krijuar mua duke ju lexuar. Sa rëndësi i kushtoni pikërisht personazhit për ta paraqitur gati – gati më real sesa njeriu i vërtetë?

B. Sh: Nuk është se punoj herë në mënyrë të veçantë për personazhin, herë në mënyrë të veçantë për ngjarjen, herë në mënyrë të veçantë për të përshkruar mjedisin pamor. Më vijnë të gjitha së bashku, vetvetiu, dhe zhvillohen të gjitha së bashku. Ajo që punoj ose përpunoj në mënyrë të veçantë është gjetja e fjalës së duhur, *le mot juste*, siç thoshte Proust-i.

A. D: A ju shqetëson dhe/apo bezdis rropatja e lexuesit, gazetarit, kritikut apo studiuesit për të gjetur nën personazhin fiksional, një njeri real?

B. Sh: Më sjell shqetësim dhe përçmim njëherësh.

Përçmim ngase është rrjedhojë e shoqërisë së spektaklit, pra e vulgarizimit komercial, dhe shqetësim ngase është simptomë e një patologjie kulturore të kohës.

A. D: Në të gjithë krijimtarinë tuaj, a ka ndonjë roman të cilin e cilësoni si autobiografik ose gjysëmautobiografik?

B. Sh: Kam dy romane autobiografike, si dhe disa tregime autobiografike, tre gjithsej, në mos gabohem. Njëri prej këtyre tregimeve është ai që përmenda në lidhje me historitë dhe peripecitë e shkrimeve të burgut. Kam edhe detaje autobiografike të shpërndara në tekste të ndryshme, dhe me siguri më shumë nga sa jam i vetëdijshëm. Por në shkrimet e mia, gjithashtu në mënyrë të pavetëdijshme, janë përfshirë elemente të jetës suaj po aq sa të jetës sime, nëse ato shkrime kanë vlerë nga pikëpamja letrare. Është magjia e letërsisë, tekefundit. Nuk është dritare dhe aq më pak vrimë çelësi, është pasqyrë sferike si ato që mbanin magjistarët e qëmotit dhe ku mund të shohësh sado vagull të panjohurën e shpirtit dhe të panjohurën e qenies, që janë e njëjta gjë.

A. D: Librat tuaj, veçanërisht ata të botuar së

fundmi, kanë një lidhje shumë të fortë me kujtesën. Raporti juaj si shkrimtar me kujtesën, cili është?

B. Sh: Për mua, letërsia nuk është në shërbim të kujtesës siç thotë një modë shqiptare e viteve të fundit. Dhe nuk është në shërbim të asgjëje tjetër. Më e vërtetë, në lidhje me kujtesën, është e kundërta. Dhe në këtë kuptim kujtesa është bërë gjithnjë e më e rëndësishme për mua, ndoshta për shkak të moshës. Jo kujtimet, kujtesa, e cila nuk është shuma e kujtimeve të ngjarjeve të jetuara, po është një botë e mjegullt, gjithsesi fantazmagorike, e depozituar në fundpuset e shpirtit dhe me një atmosferë të atillë që përbën habitatin e natyrshëm të imagjinatës së autorit, apo të metabolizmit ndërmjet imagjinatës dhe ngjarjeve të asaj që quajmë botë reale ose realitet objektiv ose fenomenologjik.

A. D: I parë nga pikëvështrimi juaj, po raporti i shoqërisë shqiptare me kujtesën cili është?

B. Sh: Është një gjendje shumë e trishtueshme. E kaluara totalitare përbën një traumë për vendin tonë. Jo dhe aq si prani kujtimesh të dhimbshme, po si deformim kujtese, si njëfarë përjetimi fiktiv i së kaluarës. Kjo shfaqet në trajtimin sensacionalist dhe të komercializuar të së kaluarës në media, në trajtimin e së kaluarës totalitare si të ishte një *thriller* apo një telenovelë, domethënë si të ishte fikSION. Komplementare me këtë është botimi i bujshëm i kujtimeve të pushtetarëve të atij regjimi apo i kurioziteve banale nga jeta e tyre. Dhe, anasjelltas, shfaqet kureshtja patologjike për të kërkuar ngjarje reale ose personazhe reale në vepra fikcioni, sidomos për të kërkuar në to figura pushtetarësh të atij regjimi. Fiksioni shndërrohet në realitet dhe realiteti historik shndërrohet në fikSION. Një studiuese amerikane që e njeh mirë vendin tonë thotë se shoqëria shqiptare është në gjendje traume kulturore pikërisht për shkak të mospranimit për t’u përballur me të kaluarën e vet. Dhe me këtë ajo shpjegon edhe agresivitetin aq të pranishëm në këtë shoqëri, një agresivitet i kultivuar nëpërmjet dhunës totale në një të kaluar të afërt dhe i trashëguar në sajë të mospranimit për t’u përballur nëpërmjet refleksionit me të kaluarën tonë apo të prindërve dhe të afërmve tanë, si viktimas pasive, të pafuqishme të dhunës totale, si bashkëpunëtorë të detyruar apo të zellshëm, pasivë ose aktivë, apo si drejtues dhe ushtrues të pamëshirshëm të saj. Sigurisht,

në kushtet e tanishme ajo që u kultivua për një kohë aq të gjatë shfaqet në forma të tjera, dhe jo vetëm në sjelljet e politikanëve dhe në krimin e organizuar, por, në mënyrë më kapilare, shfaqet si agresivitet ekonomik dhe si agresivitet verbal, çka është gjithashtu e rëndësishme, sepse ka të bëjë me diçka themelore për njeriun, me komunikimin mes njerëzve.

A. D: Nisur nga përgjigjja që i jepni pyetjes paraardhëse, vetvetiu lind një tjetër: Cilat janë ato vepra që, ndryshe nga sa ndodh me ato që përmendni ju, i bëjnë mirë *kujtesës kolektive të kombit*, pra e ndihmojnë atë duke shërbyer edhe në të mirë të asaj përballjeje që shoqëria nuk e pranon?

B. Sh: Janë botuar një sërë librash dokumentarë mbi krimet e diktaturës komuniste. Por kjo nuk mjafton. Së pari, sepse ata që i lexojnë janë të paktë: njerëzve u interesojnë ku e ku më tepër botimet që përmenda duke iu përgjigjur pyetjes paraardhëse. Së dyti, këta libra dokumentarë bëjnë fjalë për pjesën e zezë të së kaluarës sonë të afërt, dhe jo për pjesën gri, që përfshin shumicën dërrmuese të shoqërisë. Vërtet, është e rëndësishme të flitet për zonën e zezë, aq më tepër ngase vazhdon të jetë mjaft e përhapur në vendin tonë përulja ndaj ideatorëve dhe autorëve të atyre krimeve. Ndërkaq, për vetë karakterin e këtyre librave gjithsesi të dobishëm për lexuesin, roli i pjesës gri të shoqërisë në të kaluarën mbetet jashtë fushëpamjes së tyre. Dhe mendoj se roli i pjesës gri të shoqërisë mund të kuptohet vetëm nëpërmjet refleksionit të njerëzve që e përbëjnë atë. Sigurisht, nuk është fjala dhe aq për libra sesa për një bashkëbisedim të singertë individual me vetveten ose me njerëz shumë të afërt. Kam frikë se është e pamundur që ky lloj refleksioni të ndodhë, sepse i tillë është njeriu në përgjithësi, në natyrën e tij: e ka më të lehtë për të qenë agresiv ndaj tjetrit sesa i lirshëm e i singertë me vetveten. Dhe është agresiv ngase nuk është i lirë së brendshmi. Kësisoj, shumëçka prej “Njeriut të Ri” të totalitarizmit mbijeton. Nuk di si do dalim nga kjo gjendje. Prandaj them që është shumë e trishtueshme.

A. D: A është “Vjeshta e ankthit” pjesë e këtyre librave?

B. Sh: Nuk e di. Dhe nuk mund t’i lejoj vetes që të jap vlerësime për veprat e mia, të them që janë të dobishme për këtë apo atë gjë. Mund të them vetëm se, nga ana

artistike, dhe kjo anë është ajo që më intereson më shumë, ai libër i përket një faze që e kam kapërcyer. Për më tepër, në përgjithësi do të thosha se nuk më intereson vlera utilitare e letërsisë. E ritheksoj: letërsia nuk është në shërbim të asgjëje tjetër. Një vepër letrare mund të jetë aksidentalisht edhe utilitare, por në nuk është e tillë në thelb, domethënë si letërsi.

A. D: “Fjalor udhëzues për misterin e dosjeve” është një libër me stil e format eksperimental ku nënteksti kodohet prej tekstit në të tillë mënyrë që lexuesi duhet angazhuar për ta dekoduar e kuptuar secilin shtresëzim të tij. Pse kjo zgjedhje nga ana juaj pikërisht për këtë libër, apo ndoshta vetëm në të tillë mënyrë mund të përcillet ajo çka ju doni të tregoni?

B. Sh: E shkrova në këtë mënyrë sepse në këtë trajtë, me këtë strukturë më erdhi. Nuk do ta quaja eksperiment, sepse më erdhi natyrshëm. Nuk e zgjodha formën, forma më zgjodhi mua. Ndodhi diçka që Joyce e ka quajtur “epifani”. Ke një sërë idesh apo figurash apo vizionesh rrëmujshëm në mendje, të pastrukturuara, i bluan me vete në mënyrë obsesive dhe dikur, papritur, çdo vizion fillimisht fragmentar e gjen vendin e vet brenda një të tërë të rregullt, kaosi shndërrohet në kozmos. Dhe mendoj se çdo lexim i vërtetë kërkon angazhim. Veçse, për ta shijuar një tekst letrar, koncepti i dekodimit nuk më pëlqen, ose nuk më ngjit. Kur zhytesh në det, shijon vetitë e ujit në lëkurë, ose pamjet nënujore, por nuk të intereson përbërja kimike e molekulave të tij, apo ajo subatomike e atomeve të jodit e të kripërave të tjera minerale. Ato janë çështje të kimisë, ashtu sikurse dekodimi i tekstit letrar, apo i çdo teksti tjetër, është çështje e semiotikës. Pra jo e letërsisë, jo e lexuesit të saj. Ky është pozicionimi im, së paku. Si autor dhe si lexues.

A. D: Keni përkthyer disa nga shkrimtarët më të rëndësishëm të të gjitha kohërave, emrat e të cilëve krijojnë një listë tejet të gjatë. Përktheni nga disa gjuhë e për hir të së vërtetës, në fontespicit e librave të botuar në Shqipëri, emri juaj gjendet më shpesh si përkthyes sesa si shkrimtar. Si ju bën të ndiheni ky fakt?

B. Sh: Për mua ky fakt nuk ka rëndësi. Dhe është normale që emri të më gjendet më shpesh si përkthyes, ngase përkthimi i një libri më merr disa muaj, ndërsa shkruarja e një libri më merr dy-tre vjet, apo më shumë po të llogarisim edhe kohën e konceptimit.

A. D: E kujtoni përkthimin tuaj të parë? Cili ka qenë ai?

B. Sh: Libri i parë që kam përkthyer nuk është letërsi, është teori politike: *Katër ese mbi lirinë*, nga Isaiah Berlin. Ndërsa teksti i parë që kam përkthyer ka qenë një artikull i gjatë, edhe ky teori politike, *Socializmi, kapitalizmi dhe moderniteti*, nga filozofi hungarez Gáspár Miklós Tamás. Të dyja tekstet i kam përkthyer nga anglishtja.

A. D: Nga shkrimtarët që keni përkthyer, cilët syresh kanë ndikuar më së shumti në krijimtarinë tuaj?

B. Sh: Mendoj se në një fazë më të tërë hershme, tashmë të kapërcyer, jam ndikuar më shumë nga Julio Cortázar dhe Gabriel García Márquez. Më vonë, dhe aktualisht: Danilo Kiš, Borges dhe Roberto Bolaño. Por mendoj gjithashtu se jam ndikuar edhe nga autorë që nuk i kam përkthyer, Kafka sidomos. Ndërsa mësuesi im i parë dhe i madh ka qenë Ismail Kadareja.

A. D: Diku keni thënë se e mësuar spanjishten kur shkua në Spanjë. Atëherë ndoshta edhe u njohët me letërsinë hispanike, në të gjitha dimensionet, çka solli që edhe ne të njiheshim me një pjesë të mirë të saj, pikërisht falë jush. Pse i kushtuat kaq shumë rëndësi përkthimit të librave që i përkasin kësaj kulture letrare?

B. Sh: Më duket e vetëkuptueshme që, duke jetuar këtu, të punoj për të krijuar ura kulturore midis vendit pritës dhe vendlindjes.

ODISEJA E NJË TAKIMI ME KADARENË

Nga Artur Spanjolli

Kontaktet e para me shkrimtarin e vetëm të shqipërisë të cilin që në rininë e parë, sapo e zbulova, nuk e tradhtova më kurrë, i pata që në liceun artistik në Durrës, kur studjoja për skulpturë.

Më habiste krenaria dhe hovi me të cilët mësuesja kujdestare dhe e letërsisë Diktere Mustafaraj, gjatë lëndës së saj, gjithmonë me gazetën “Drita” në dorë, na fliste me entuziazëm për jehonën e librave të tij në Francë. Nuk e njihja akoma nga afër. Në vitet nëntëdhjetë si i urituri për bukë, iu afrova veprave të tij, kur i etur për dije, thithja gjithçka që më pasuronte. Njoha asaj kohe, mes shumë librash edhe “Ftesë në studio”. Një libër i veçantë i përbërë nga gjithçka dhe asgjë, dhe u ndjeva sikur autori donte me tërë mënd të na shoqëronte në ofcinën e fshehtë krijuese të mendjes së tij. Kur e mbylla librin, i mahnituri nga bukuria se si i thoshte gjërat, i bëra vetes një pyetje disi naive por edhe ambicioze, a do të ishte e mundur që një ditë dhe unë të shpreheshja kaq bukur?

E shtë si gurët e vendlindjes, e ashpër si koha në janar, ters si marrëzitë e një gjenerali, shpesh e mbrapshtë dhe aspak e lyer dhe e ngjyer me metafora rozë, proza e tij me frakturë, krijonte situata tejet emocionuese. Ishte për mua i vetmi shkrimtar shqiptar i cili e kishte futur letërsinë tonë në një dimension psikologjik te tipit Joyce e Kafka, të panjohur për letrat shqiptare. Vitet kalonin. Këtu ku jetoj në Firence, ndërsa u njoha edhe me veprat e shumë shkrimtarëve të tjerë, Kadare kishte gjithmonë një vend të veçantë në zemrën time. Edhe pse iu afrova më shumë formës përshkruese latinoamerikane, sepse në botën e tyre magjike dhe primitive, gjeja ngjashmëri me botën feudal-komuniste ku isha rritur, gjetjet e librave të Kadaresë ishin gjithmonë të mrekullueshme, tejet origjinale të befasueshme dhe shumë intrigante.

Gjatë viteve të përjetshme të mërgimit, mes librave të tjerë që lexoja në italisht, i kthehesha gjithmonë me kënaqësi edhe shkrimtarit tonë. Një adhurim i cili sa më shumë kalonte koha aq më shumë rritej. Dy shkrimtarë kam dashur shumë ti takoja në jetën time, Marquez dhe Kadare. I pari shumë larg jetes time, nuk ishte e mundur ta takoja. Me Kadarenë mendoja se mund te ishte i realizueshem nje takim.

E vërteta është se lexuesi i zellshëm, me kalimin e viteve nis dhe ushqen një simpati e cila arrin deri në adhurim të verbër

për një shkrimtar të cilin nuk e ke njohur kurrë fizikisht. Për më tepër, kur lexuesi është edhe shkrimtar, atëherë kurioziteti dhe nxitja për ta njohur bëhet akoma më e fortë. Kadare është një shkrimtar, i cili ka ndikuar shumë në formimin tim, në emancipimin tim letrar dhe kulturor.

Këtu në Itali, kur dilte ndonjë libër i ri i autorit, apo kur gazetat italjane botonin diçka për Kadarenë, për mua ishte një festë e vërtetë.

Ishte nëntor i vitit 1993, kur në libraritë italiane sapo kishte dalë për shtëpinë botuese “Guanda”, romani “Prilli i thyer” dhe Kadare pritej të vinte në Firence. Isha regjistruar asokohe në Fakultetin e Letërsisë në Firence, dhe si i përhumur në mugëtirën e fillimdimrit fiorentin, jetoja akoma dramën e ardhjes tragjike nga vendi im. Atë mbrëmje nëntori, Kadare kishte ardhur dhe e kishte bërë takimin tek teatri “Nicolini” pranë “Duomo-s”. Unë e mora vesh ardhjen e tij të nesërmen në mbrëmje, kur me disa djem shqiptarë ishim mbledhur si gjithmonë për një kafe. Disa nga ata po komentonin ngjarjen, pasi Kadare kishte qene në shtëpinë e tyre bashke me bashkeshortën.

“Dua t’ju bëj një vizitë!” i kishte thënë, “sepse dua të shoh brendinë e një shtëpie emigrantësh, për të gjetur mjedisin e një rrefimi!”

Dhe unë mbeta i habitur dhe u dëshpërova sepse nuk e kisha ditur këtë ngjarje kaq të rëndësishme.

Kanë kaluar 26 vjet dhe sa herë kaloj pranë teatrit Nicolini, e shoh me sytë e mendjes tek futet brënda me bashkeshortën e tij, i shoqëruar nga një turmë shqiptarësh, dhe më vjen një psherëtimë e fshehtë.

Ishte viti 1997 kur lexova tek gazeta “La Repubblica”, se Kadare kishte fituar çmimin Bocaccio në Certaldo. “Këtë herë dua ta takoj!” mendova dhe i hipa trenit herët në mëngjes. Kur mbërrita në sheshin e vogël të qendrës së vjetër të qytetit, iu afrova një grupi njerëzish që prisnin ardhjen e tij. Shkrimtari tek ecte ngadalë duke iu ngjitur rrugës me tulla të kuqe, as nuk i shmangej po nuk u jepte konfidence fotografëve të cilët e ndiqnin me vrap, duke gdhendur çastin nga kënde interesante për fotografitë e gazetave të tyre. “Po vjen Kadare! Po vjen Kadare!” Mërmërisnin të pranishmit duke lëvizur nga vëndi prej emocionit dhe duke e zhbhiruar me vështrimet e tyre plot

admirim. Ishte fluksi plot admirim që ngjall madhështia e një njeriu të madh.

Gjatë intervistës që i bënë në frengjisht, në sheshin plot diell të qytezës, unë e dëgjoja duke përpirë xhdo fjalë me admirim.

Në atë periudhë po shkruaja tezën mbi letërsinë krahasuese fantastike ku perfshiheshin edhe disa nga librat e tij, dhe dëshiroja ti bëja disa pyetje, por nuk ishte e mundur.

Mbas dy muajsh, me programin Erasmus shkova të studioja në Sorbonë. Kaloja përditë përgjatë “Quatiere Latino”, me idenë se mos e shihja, por nuk e pashë kurrë. E dija që jetonte përreth, por vërtetë nuk dija si ta gjeja. Ecja pra dy herë në ditë, duke bërë rrugën shtëpi - universitet në “Rue de Vaugirard”, pranë një foyer de Protestante ku banoja gjatë shkollës, dhe nuk e dija se gjendesha veç disa qindra hapa larg shtëpisë së Kadaresë. Nuk e hasa kurrë. Fati na bën ndoshta të padukshëm?! Edhe pse e mendoja shpesh kur kaloja anej, kurrë nuk pata rastin ta merrja vesh se ku jetonte me saktësi. I vetmi peng letrarësh, gjë që më erdhi ndër mend vetëm më pas, ishte se si nuk mu bë të trokisja tek dyert e Ambasadës Shqiptare për informacion. Por Parisi ishte aq shumë i rrëmbyeshëm, ishte me aq vrull dhe entuziazëm në moshën njëzeteshtatë vjeçare sa nuk ta jepte këtë mundësi. Darkave kishte aq shumë dëfrime, birrerri, diskoteka, vajza dhe kinema sa të përpinin me afshin e tyre ndjellaqejfë. Shkruaja edhe unë nëpër kafenetë përgjatë Senës, pjesë të librit tim “Kronika”, dhe njerëzit përtej xhamit, në ajrin e ftohtë të Parisit, kur më shihnin buzëqeshnin me pak ironi. “U shtua edhe një tjetër!” mendonin ndoshta. Rrugëve të vjetra të kryeqytetit që dalldis trutë, tek ecja si i dehur nga bukuria, përveç shumë krijesave fantastike që truri im në ethe krijonte, shkrimtarë, poetë dhe artistat, për të cilët kisha lexuar aq shumë, shihja me sytë imagjinari tek feksjeve të xhamave nëpër kafene pranë San Michel, edhe Kadarenë tek shkruante i ulur diku.

Por sa më shumë kalonte koha, aq më shumë dëshira për ta takuar e shtonte zjarrin e saj. Aq e mundimshme u bë situata sa mjeshtri filloi të më shfaqej nëpër ëndërra. Flisnim kuturu. Me apo pa llogjikë. Ose rrinte në heshtje. I ashpër si humori i gurit, ai tashmë shfaqej kudo. I kthjellët apo i zymtë, në momentin që doja të bëja selfein me telefonin tim, zgjohesha. Fillova t’a interpretoja si një ogur të mirë për te ardhmen time letrare. Raporti im me këtë të fundit, letërsinë pra, ishte një bashkjetesë plot probleme. Me ndarje dhe pajtime, si një dashuri e stuhishme. Ndërkohë vitet kalonin akoma.

Nuk e di se si punon truri njerëzor, sepse ëndrrat janë rebelime të ndërgjegjes së fjetur, por ideja për ta takuar më mundonte gjithnjë e më shumë. Mjeshtri nëpër ëndërra dilte gjithmonë shpërfillshëm...pa llogjikë siç janë ëndërrat. Një mëngjes, rrinim ulur në një tavolinë dhe sikur te ishim në jetën reale tregoja një histori. Ai dëgjonte i ulur si pashai i Janinës, me një mjekërr të gjatë.....pastaj në momentin që do të bënim fotografi.....si gjithmonë më dilte gjumi. Kjo dëshirë e zjarrtë, po shndërrohej gati në një makth. E njëjta dëshirë sflitëse kishte munduar nëpër ëndërra edhe vetë Kadarenë në lidhje me një kthim mundshëm në Moskë ku kish qenë student për dy vjet. Tek “Ftesë në Studjo”, dëshira e tij e pavetëdijshme që të kthehej sërisht atje, pas shumë dekadash, i ishte shndërruar në një ëndërr sflitëse e cila përsëritej.

Fillova të jetoj nën këtë fluks të pamundur dëshirash. Si në mes të reales dhe surreales. Gjithçka ishte interesante dhe shumë intriguese.

Po të merresha në terapi nga një analist me siguri do ta shpjegonte me faktin se kjo dëshirë duhej shuar. Duheshin dëbuar pra demonët që më mundonin.

Epo kjo punë, thojta me vete....po! Kam dëshirë ta takoj por dua edhe ti jap rëndësinë e duhur !!!!” Një tjetër të madh që kisha dëshiruar me zjarr ta njihja ishte kolombiani Marquez. I cili tashmë kishte ikur përgjithmonë drejt përjetësisë. Një nocjon i thellë ku duhet medituar me kujdes sepse mendoj se nuk është aspak një trillim njerëzor, por një e vërtetë e fshehtë. Pata mundësinë ta takoja Kadarenë edhe në Nëntor të vitit 2006, në Panairin e Librit tek Piramida, kur unë prezantova “Kronikën”.

ARTUR SPANJOLLI ME KADARENË,
Certaldo, Firence, shtator 1997

Libër i cili më pas nuk e di ç fund pati sepse nuk u shpërnda asnjëherë nëpër librari. Iu afrova mjeshtrit tek rrinte dukshëm ulur mbi karrige me krahët mbi tavolinë dhe i zgjata për firmë librin: “Pasardhësi!” Më pas i zgjata një kopje të romanit tit “Kronika!” të cilën ai më këshilloi t’ai lija bashkëshortes së tij e cila rrinte pak më larg, duke u llafosur me një grup shoqesh.

Dhe ja tani më në fund. E treta e vërteta. Falë editorit të tij zemërgjërë takimi u mundësua. Fluturova në fillim drejt Shqipërisë dhe u ndala në Durrës të takoja njerëzit e mi.

Ditën e takimit u nisa që herët për në Tiranë. Isha tepër i qetë në shpirt. Dita ishte e bukur dhe plot dritë. Me një diell që ngrohte si në korrik, dhe me njerëzit e kryeqytetit, të cilët, tani, të çliruar nga pandemia, vërshonin si të hazdisur, çakërrqejf nëpër rrugët e kryeqytetit. Kisha ardhur enkas nga Durrësi dhe harta e telefonit ma indikonte kafenënë Juvenilia Castello pranë ish bllokut. Mbasi mendova se gjendesha në vendin e duhur, iu afrova hyrjes dhe mu duk çudi që nuk hynte dhe dilte askush. Pak i habitur, si njeriu që nuk e njeh vendin, çerek ore përpara u futa brënda dhe me gjithë habinë time zbulova që nuk ishte bar por restorant. “Çfarë kërkoni ju lutem?!” më pyeti një kamarjer kur më pa tejet të habitur.

Ia thashë. “Po jo këtu. Është lart mbi kodër, afër liqenit lokali që kërkoni!”

“O zot i madh!” edhe kjo më duhej. Të humbja takimin. Dola jashtë si i trullosur dhe iu ngjita një taksije bosh e cila u gjend fare rastësisht aty në ecje. Shoferi mori adresën dhe unë e pyeta: “Ia dalim në kohë?”

“Eh mor çun. Kjo është ora kur të gjithë kthehen në shtëpi!” Për të dalë nga ai tmerr trafiku, ku më shpejt ecej në këmbë se sa me mjet, na u deshën 15 minuta. I tërë ankthi im, i kishte kaluar shoferit, i cili mundohej të gjente rrugë dytësore, për të çarë në atë tmerr makinash, borishë dhe vape si në gusht. Si të zënë në çark, mundoheshim të ecnim, por rradha e makinave nëpër rrugët e ngushta pranë bulevardit, i ngjasonte atyre arterjeve plot yndyr të llupsave apo pijanecëve. Gjithçka shëmbëllente aq absurde, tamam si në një makth enderrash. “Mos u mërzit!” fillova ti jepja zemër unë shoferit tani, tek e shihja të shfrynte sikur të kishte ndonjë hall të madh. “Edhe po shkuam pak me vonesë nuk ka problem!” Më në fund, kur mungonin akoma dy minuta, dolëm nga labirinti i rrugicave. Përgjatë bulevardit shoferi i dha gaz makinës. Tani të gjithë rendnin si të çmendur. Të gjithë me sa duket donin të takonin Kadaretë e tyre. Dielli ngjyrose fort si në një pikturë godinat, rrugët edhe sheshet e zhurmshme. Më në fund iu ngjitëm kodrës ku ndodhej vëndi i takimit.

U ndava me taksistin duke e falenderuar përzemërsisht. Bar Juvenilja Castelo, ngjasonte me një ndertesë përrallash. U futa brenda me të shpejtë dhe hodha sytë rrotull tendave poshtë të cilave gjendeshin tavolinat me grupet e njerëzve. Ambjenti përreth ishte i gjelbëruar. Nuk ishin. Aty dallova një të njohurin tim, i cili priste gjithashtu ardhjen e mjeshtrit. Më pa me shprehjen e habitur në fytyrë, sikur të donte të më thonte: po ty kush të ka ftuar? por akoma pa e lënë të shprehte habinë ia ktheva: “Me ka ftuar editorit!” Zumë vend poshtë tendës portokalli plot dritë dielli, në mes të gjelbërimit dhe filluam të flisnim. Një si muzikë e padukshme paqe dhe pushimi tingëllonte në ajrin pranveror. “Po vjen mjeshtri!” më tha, dhe zgjati kokën kur pikasi makinën e zotit Bujar. U ngrit në këmbë dhe mori një shprehje serjoze si njeriu që rrespekton fort dikë. Dyshemeja me tulla të kuqe, gjelbërimi plot dritë i pemëve

të gëzueshme, ajri pranveror me një fllad të lehtë lulesh, gjithçka, të krijonte përshtypjen e festës. Një festë diku lart në Olimp. Gjithçka që arrihet me zor, kur realizohet, merr shijen e ëndërrës, mendova. Një ëndërr e bukur dhe e shumëpritur.

U ngritëm dhe i dolëm përpara. Ecja si me ndrojë. Ishte një ndrojë e panjohur për mua. Një ndrojë të cilën ta impononte fluksi i padiskutueshem i madhështisë së tjetrit. Ndërkohë i zgjata dorën dhe u prezantova. Ndjehesha i emocionuar. Nuk bëhen përditë këto lloj takimesh, mendoja vetëtimthi. Mjeshtri e mbushte vendin me prezencën e tij plot lavdi. Rrezatonte një autoritet të padiskutueshëm falë librave pa fund që kishte shkruar gjatë më shumë se gjashtë dekadave si krijues. Kur u ulëm nuk dija ç të thoja dhe rrija në heshtje. Ja, mbi këta njerëz kalon historia, mendoja. Njerëz të kulturës, personalitete të cilët e kishin lozur rolin e tyre në shoqëri. Kur zumë vënd, u shkëput nga një tavolinë tjetër, një vajzë e hijshme nga Kosova, e cila kishte ardhur enkas për shkrimtarin. E ftuar si gjithmonë nga zoti Bujar, erdhi aty për të takuar shkrimtarin hijerëndë dhe plot famë. U ul në të djathtë të Kadaresë dhe ishte tejet e emocionuar. Pastaj Bujari filloi të na prezantonte. Çëço, zeshkan, i thatë dhe me flokët e bardha rrinte në heshtje, duke dredhur një cigare. “Arturi jeton në Firence....” vazhdoi Bujari. “Është edhe piktor...” Nuk dinin asgjë mbi mbiemrin tim i cili rridhte nga thellësitë e shekujve nga një tokë kryekëput myslymane. “Mendova se ky mbiemër do të ishte një huazim. Pseudonim i krijuar nga autori!” shtoi Bujari. Pastaj gazetarja nga Kosova, pak nga adhurimi, pak nga zjarri i atdhetarisë filloi të fliste pa pushim për çështjet e Kosovës. Buzëqeshte dhe falenderonte pa fund Kadarenë për ç kishte bërë gjatë gjithë atyre viteve në mbrojtje të Kosovës. Koha mizore kalonte. Porositëm nga një kafe dhe tek rufitnim atë, perceptoja gjithçka sikur të isha brenda një ëndërrë. Në një nga ata ëndërrat që më kishin joshur pa fund. Pimë nga një cigare me Kadarenë dhe bënim muhabet. U fol për shumë çështje si për librat, poezitë, filmat, por veçanërisht u fol për çështjen e Kosovës. Doja ta merrte fjalën ai, por ishin veç të pranishmit që e merrnin fjalën me ngut. Mjeshtri ate ditë për fatin tim të keq qëlloi fjalëpakë dhe jo shumë në humor. Do të doja të isha kokë më kokë me të dhe të bisedoja veç për çështje krijimtarie, por atë ditë kjo nuk ishte e mundur. Kisha ndër mend ti bëja disa pyetje. Pyetje që i kisha menduar hollësisht përpara, por e ndjeja që nuk ishte momenti i duhur. Zoti Bujar, i dashur dhe i komunikueshëm, tepër i informuar, jepte opinione mbi problemet e Kosovës. Kadare buzëqeshte nga pak, rrinte akoma në heshtje sikur te ishte kredhur ne gjumin e mbasdites, por shqisat e tij teper të vëmendshme, kapnin gjithçka përreth me kujdes. Pse nuk flas? I thoja vetes duke u munduar të shmangja drojën. T’ia bëj pyetjet që kam ndër mend! Por bisedat për gjendjen aktuale në Kosovë merrnin zjarr vazhdimisht, dhe e grabitnin kohën e shtrenjtë të takimit, e cila fluturonte! Doja ta pyesja për disa gjëra: Si e keni përjetuar dhe zgjidhur jetën paralele të krijimtarisë ku shkrimtari i kapur nga demonët e krijues bëhet si i huaj në familje? Si ja dole të ndjekësh me kujdes edhe familjen edhe jetën paralele krijuese? A i rilexoni ndonjëherë romanet tuaja pas shumë kohësh? Ç ju ka mbetur akoma pa shkruar?...etj etj. Asnjë nga këto pyetje nuk po gjeja momentin t’ia bëja. Duke pasur një karakter të drojtur dhe meditativ as nuk e dërgoja nëpër mend të ndërhyja kur flisnin të tjerët. Kadare, rrinte akoma ashtu, si i topitur, i vëmendshëm për gjithçka, por i kredhur ne heshtjen e tij sikur ajo te ishte vetia themelore e nje

shkrimtari. Me pas erdhi edhe aktori Timo Flloko, i cili, pasi zuri vend me një karrige aty pranë, të cilën çëço ia pregatiti, filloi të fliste për një projekt recitimi që po realizonin së bashku. Mjeshtri rrinte mbështetur mbi karrige, me kapelen dhe duart mbi tavolinë, dhe shihte larg. Kjo heshtje e bënte figurën e tij akoma edhe më intrigante. Mezi prisja ta dëgjoja, por, mjeshtri veç ndiqte bisedën, dhe si konkluzjon, nxirrte veç pak fjalë te kursyera, sikur çmimi i atyre te ishte tepër i lartë. Nganjëherë lëvizte vetëm kokën. Pastaj mohonte ndonje ide tavoline duke thënë: “S’është ashtu!” I bëra një pyetje, dhe e pashë të më përgjigjej me një lëvizje mohuese të kokës duke e kursyer fjalën sikur të ishte një girokastrit i vërtetë.

Por, mjaftonte prania e tij për tu ndjerë akoma më shumë shkrimtar se ç ndjehesha në vetminë time krijuese rrethuar veç nga librat dhe zërat e ndërgjegjes krijuese. Në fund të fundit i kisha dëgjuar të gjitha intervista dhe dokumentarë që kishte dhënë ndër viteve dhe që gjehehin në internet. Tani mjaftonte veç karizmi e tij. Kishte momente kur vështrimi im fokusohet tek duart e mjeshtrit të madh. Ato duar veç kishin shkruar gjatë një jete të tërë. Që nga kohërat e largëta të poezive apo librit “Mjergullat e Tiranës” o “Ditë kafeneshtë”, deri tek librat e fundit si, “Kur sunduesit grinden” apo intervista e fundit per tetëdhjetë e pesë vjetorin. Ato duar, mishtore me pak rrudha mbi kurriz, tani rrinin si të ngrira mbi tavolinë. Me ato mollëza që kishin shtrenguar stilografin, kishin kaluar me qindra vargje. Rradhë proze pa fund, një ushtri gërmash dhe fjalësh, të cilët kishin dëshmuar epokat e popullit tonë. Aty kishin kaluar, nën filtrin e mendjes, ateljesë së artistit, vitet gjashtëdhjetë, nëntëdhjetë, dymijë e njëzet. Gjithçka kishte kaluar nëpër laboratorin e mendjes pjellore të mjeshtrit, nga ku ishin trasformuar në kryevepra letërsie. Nuk ishte ky një fat i madh për një komb? Mbas disa shekujsh, do të kujtohej shumë pak ndoshta, nga epoka jonë. Do të zhdukej një pjesë e mirë e letërsisë mesatare, zërat e mijra poetëve normalë apo mediokër, do të treteshin fare. Do të harroheshin emrat e ministrave dhe të politikanëve. Mëritë, dhimbjet, mëdyshjet e një populli do të varroseshin në humbëtitirën e kohës, ndërsa një pjesë e librave të tij do të bëheshin ndërkohë akoma dhe më popullorë. Isha i bindur për këtë. Nëse ky nuk ishte një fat i madh për njeriun, atëherë kush na qenkërka ky fat kaq i madh atëherë? Ndoshta fati të kishe gjysmën e Tiranës tënden? Gjenitë gjithmonë i paraprijnë kohërave. Ata bëhen ndriçim për të tjerët.

Tek rrinim ashtu duke biseduar, Bujari i foli prap për librat e mi, të cilët kisha filluar ti shkruaja prap në gjuhën shqipe. “Është e çuditshme!” shtova. “Në fillim kërkjoja me çdo kusht ti shkruaja historitë e mia italisht, por tani, mbasi e bëra xhiron e njohjes, po i kthehem prap shqipes dhe me shumë kënaqësi!” Sikur i lodhur, duke i folur një lexuesi në gjuhën e Dantes, tani të kisha hequr dorë nga ajo dëshirë e marrë transformimi kulturor dhe me mund po rimerrja në dorë gjuhën e nënës. Herët a vonë kënga e fëmijrisë na thërret dhe na mallëngjen plot helm të ëmbël. Ishte e natyrshme. Njeriu herët a vonë gjithmonë e kërkon origjinën e tij, identitetin e vërtetë.

Koha kalonte, por nuk e kisha më ankthin se ajo po ikte shpejt. Vazhdoja ta përrjetoja takimin si një ëndërr. Një ëndërr të bukur. Ishte gjëja më e mrekullueshme që po më ndodhte në fushën e letrave. Ndjehesha jo vetëm krenar e mirënjohës ndaj organizuesit, por edhe plot me vrull dhe energji, sikur figura hijerëndë e Kadaresë, të kishte aftësinë të zgjonte tek shkrimtarët një forcë të fshehtë transformuese. Një gjë e tillë më kishte ndodhur edhe në Firence, ku unë, vite më parë frekuentoja intensivisht shtëpinë e poetit 90 vjeçar italian Marjo Luzi, edhe ai kandidat prej vitesh për çmimin Nobel. Edhe Luzi, më ndihmonte të mbaja gjallë prushin e fjalëve. Ndihte motorrin krijues brenda meje.

Mbasi koha e kafesë kaloi, atëherë i kërkova zotit Bujar të bëja një fotografi me mjeshtrin. Do të zgjohesha ndoshta si në ëndërrat e bëra muaj më parë dhe fotografia nuk do të bëhej kurrë? Do të ngecte diku nëpër palat e kohërave që përziheshin?! Ajo biologjike dhe ajo idealja dhe e perjetshmja per të cilën kishte folur edhe Kadare tek libri “Ftese ne Studjo”. Dita u bë akoma edhe më e këndëshme. Prap kisha ndjesinë sikur isha në një pikë, lartë në Olimp, ku kurrë nuk ndodh gjë e keqe dhe është përherë bukur dhe qetë. Hyjnitë e vendosin vetë fatin e tyre. Iu afrova nga e majta mjeshtrit. Mu duk sikur po bëja fotografi me vetë historinë. Me vetë letërsinë, nën kthetrat e ëmbëla të së cilës jetoja që prej tridhjet vjetësh. Atë, siç bëjmë me një dashnore plot probleme, e kisha lënë dhe rimarrë me dhjetra herë në mërgim, duke u detyruar si nga jeta e vështirë ashtu dhe nga editorët e ftohtë, indiferentë italian që përbuznin gjithçka që nuk ishte e rrekomanduar edhe pse, duhet thënë, jo të gjithë lindin Kadare.

Pasi u ngritëm bëmë nja dhjetra hapa në asfaltin gjarpërues të rrugës që të dërgonte tek liqeni i Tiranës. Çëço me Kadarenë përpara, dhe unë me zotin Bujar prapa. Heshtja ishte e plotë. Aroma e pemëve na përkëdhelte plot dashuri. Dielli depëronte gjethnajën e përjetshme të pyllit të vogël, falë të cilit kishin lindur aq shumë vargje të bukura shkruar nga poetët shqiptarë. Ishte ora gati dy e mbasdites. Dhe pak më tutje, përtej pyllit të vogël ku ecnim, mbi pllakat e bardha të sheshit përpara universitetit, mbi godina dhe përmbi gjelbërim, dielli i çmendur tiranas, kish sunduar me të verdhën e tij prej Van Gogu gjithçka, sikur vërtetë të ishte mesi i verës dhe jo 25 maj 2021, dita e lindjes së poetit tonë kombëtar Naim Frashëri.

Mbi librin *Letërsia nga burgu, kapitull më vete në letërsinë shqipe*, të Bajram Kosumit

PËR HAPJEN E KANONIT LETRAR

nga Lili Sula

Letërsia nga burgu, kapitull më vete në letërsinë shqipe - botim i përpunuar, ITSHKSH, Shkup, 2020 - vjen tek lexuesi si një shqyrtim i thellë i studimit me të njëjtin titull, botuar më 2006-n. I njohur për kontributin e tij shkencor ndër vite në këtë fushë studimi, prof. Bajram Kosumi e boton këtë monografi si një program pune për një dukuri komplekse, me status të qartë letrar, që shtrihet vertikalisht nga rrafshi faktik i kërkimit në terren, përmes lëndës dokumentare, në rrafsh të analizës, interpretimit dhe tipologjisë së letërsisë nga burgu, për të mbërritur në rrafshin teoriko-kritik. Qasja kulturore dhe socio-ideologjike, si dhe shqyrtimi i raporteve të letërsisë nga burgu me politikën, përballë shtetit të shekullit XX, përbëjnë gjithashtu nyja kyçe të studimit në fjalë.

Libri rrok një temë të diskutueshme prej kohësh nga disa studiues, të cilët janë ndalur në profile të veçanta krijuese ose në problematika specifike, që gjithsesi kanë mbetur të pjesshme për këtë dukuri që ka shoqëruar gjatë letërsisë tonë. Ndërkohë, ky botim është një studim themeltar për letërsinë nga burgu, të pastudiuar më parë në nivel përgjithësues, ndaj theksojmë vlerat referenciale të tij për studime të mëpasshme.

Metoda vetëpërcaktohet prej lëndës së marrë në shqyrtim, në hapësirën mbarëshqiptare, përmes tekstesh e autorësh të shumtë, ndër të cilët: Musine Kokalari, Arshi Pipa, Kasëm Trebeshina, Adem Demaçi,

Visar Zhiti, Merxhan Avdyli, Ismail Syla, Rexhep Elmazi e të tjerë, që na shpien në diskutime për terminologjinë dhe përkufizimet e këtij zhanri letrar, si për shembull: *burgologji* (V. Zhiti), *ishullim* (S. Hamiti) etj. Në studimin e tij, B. Kosumi përdor emërtimin *letërsi nga burgu*, “për shkak të saktësisë së termit, por dhe për shkak të konotacionit: kjo letërsi vjen nga burgu, nga ato zgafelle ku çdo çast kacafytet jeta me vdekjen” (f. 86). Ajo që politikisht është quajtur *disidencë letrare* ka ekzistuar edhe në letërsinë shqiptare. Letërsia nga burgu është shkruar dhe lexuar fshehurazi, edhe pse nuk është botuar deri në vitin 1991, me një përjashtim të vetëm (*Libri i burgut* i Arshi Pipës, 1959), duke i tejkaluar kufijtë e asaj që shquhet si disidencë letrare (f. 245).

Ndryshe nga studimet që përgjithësisht qendërohen në analizën dhe interpretimin e veprës letrare, me letërsinë e burgut, e cila nuk munda as të qarkullojë e as të botohet normalisht, studiuesi i kushton vëmendje të posaçme *procesit krijues*. Në rrezikun që teksti letrar, si artefakt, mund të komunikojë me lexuesin ose dhe të zhduket sapo është krijuar, autori shënon, se “më i rëndësishëm se sa vetë teksti letrar është procesi i krijimit të atij teksti. Në procesin e krijimit, poeti e realizon veten... ai është çelësi që hap portën e mbijetesës së të burgosurve” (f. 203). Përmes analizash tekstore formaliste arrihet në tipologji të poetikave moderne e simboliko-alegorike, të zhanreve e nënzhnareve, si: ditari, memuari, epistolari etj., në klasifikime tematike e ideologjike, deri te hartimi i një fjalorthi (fjalë-çelësa, koncepte e simbole), që na ndihmojnë të vërejmë marrëdhëniet e krijimtarisë së burgut me lirikën shqiptare.

Distanca kohore prej tridhjetë vjetësh nga dukuria letrare e shqyrtuar – të jetuarit e autorit të librit në dy periudha historike, para dhe pas viteve ‘90 të shekullit XX – mundësojnë qasje objektive në rrafsh njerëzor dhe studimor. Duke sjellë në vëmendje se një nga problemet e interpretimit të *letërsisë nga burgu* mbetet *subjektivizmi*, me karakter emotiv e politik, që e nxjerr këtë krijimtari nga hapësira letrare në atë ekstraletare, vlen të theksojmë se studimi karakterizohet nga objektiviteti shkencor. (Kujtojmë se autori ka kryer burg politik e njëherësh është krijues e studiues i letërsisë nga burgu.) Nga ana tjetër, edhe pse kritika është akt subjektiv, vërehet se bashkëvuajtësi në burgun politik pikëtakohet me krijuesin e studiuesin në një polifoni të paqte të ligjërimit human e, në këtë kuptim, libri është përmendore e fjalës së lirë që kanë ngritur këta krijues në burgjet e Shqipërisë e ato të ish-Jugosllavisë.

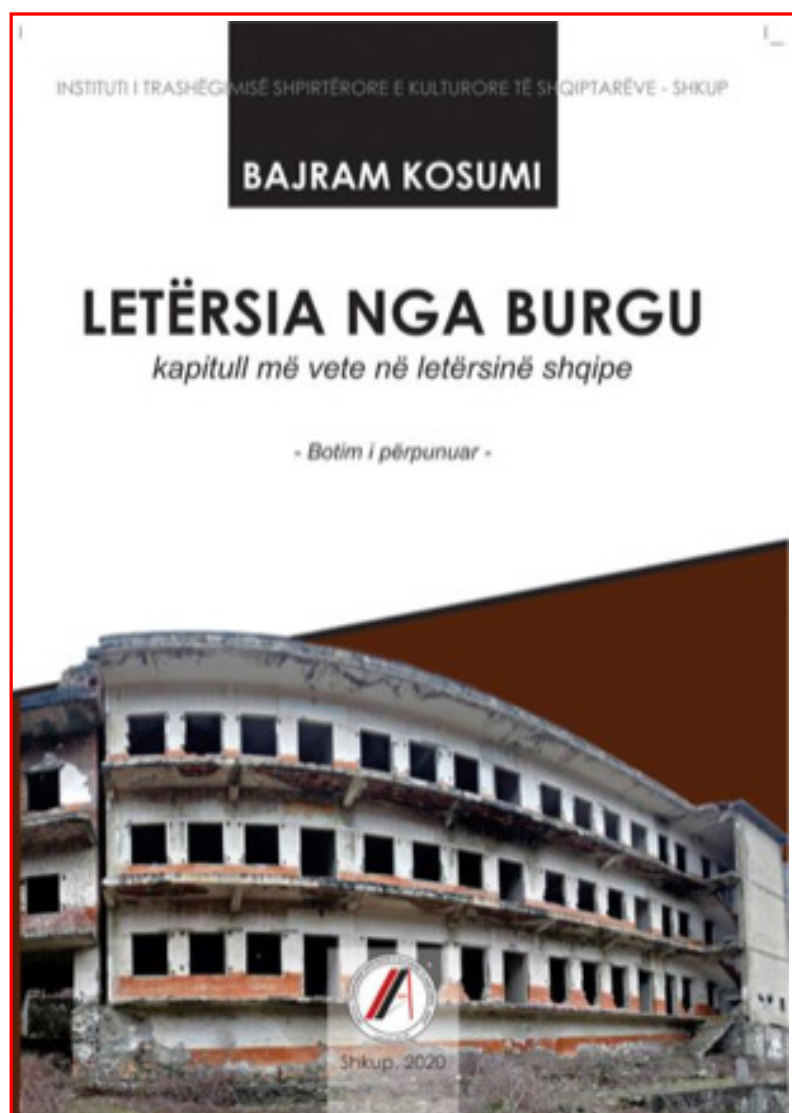
Monografia parashtron teza të qarta lidhur me *historinë e letërsisë shqipe* – një nga debatet e shpeshta institucionale e mes studiuesish. Lidhur me këtë çështje, prof. Kosumi shprehet se jo vetëm për

shkak të rrethanave, në të cilat është krijuar, por edhe në temat që trajton, në figurat që krijon dhe konceptin estetik-filozofik, kjo letërsi duhet të trajtohet si kapitull i veçantë në historinë e letërsisë shqipe (f. 287). E përtej kësaj, hidhen bazat e mendimit kritik e historiografik për këtë letërsi, në diskutime për kohëbotimin e librave të V. Zhitit (*Panteoni i nëndheshëm ose letërsia e dënuar*) dhe të G. Hajdarit (*Gjëmë. Genocidi i poezisë shqipe*).

Autori i *Letërsia nga burgu* shtron idenë e përfshirjes së saj në tekste e kurrikula shkollore, duke qenë se është një lëndë e trajtuar pak ose shumë pak, e cila veç vlerës letrare e historiografike përçon dhe vlera të kujtesës së afërt historike të popullit tonë. Institucionet arsimore kanë për detyrë të përcjellin dije kanonike dhe është misioni i tyre të angazhohen në hapjen e kurrikulave arsimore ndaj këtij fenomeni, ashtu siç operohet në vendet e zhvilluara evropiane. Jemi këtu në një pikë të përbashkët me nisma të ndryshme të rijetëzimit të institucioneve ku kanë vuajtur dënimin të përndjekurit politikë, mes të cilëve edhe shkrimtarë e artistë të shquar shqiptarë, në burgjet e: Nishit, Pozharevacit, Beogradit (Serbi); Prishtinës, Mitrovicës (Kosovë); Burrelit, Spaçit, Tepelenës, Qafë-Barit (Shqipëri) etj.; me publikimin e shkrimeve që prej dhjetëra vitesh nuk e kanë parë dritën e botimit (nga Instituti i Studimeve të Krimeve dhe Pasojave të Komunizmit dhe nga Instituti për Demokraci, Media dhe Kulturë, me seli në Tiranë); me nisma të tjera studiuesish e profesionistësh të vendeve të kujtesës, që theksojnë prej kohësh se hapja demokratike për shoqërinë tonë duhet të shoqërohet me ndjesën e thellë publike (si Gjermania), si dhe me krijimin e kujtesës së periudhës diktatoriale, posaçërisht për brezat që nuk e njohin atë. Në ndryshim nga Shqipëria, përkrahja e botimit dhe e studimit të letërsisë nga burgu në Kosovë, përmes institucioneve publike dhe jopublike, thuajse nuk është ndjerë, ndaj botimi dhe studimi i kësaj hapësire letrare ka mbetur në përpjekje të autorëve të veçantë. Edhe pas rënies së komunizmit, nuk ka institucione ta kenë pasur në objektivin e tyre këtë letërsi. Kuvendi i Kosovës ka tentuar dy herë për të miratuar një rezolutë, që të dënonte krimet e komunizmit në Kosovë, por nisma është penguar dhe ka dështuar të futet në rendin e ditë së Kuvendit.

E vlerë kjo monografi edhe në rrafsh informativ për të rinjtë që nuk e kanë jetuar diktaturën e për lexuesin e gjerë, i cili gjithnjë do të ketë etje për ngjarje e fate autorësh e veprash që e kanë parë shumë vonë lexuesin ose janë ende në pritje për ta takuar atë. Me një ligjërimit të qartë të rrafshit studimor, të cilit i shtresohet ai eseistik e herë-herë biografik, që vjen nga jeta e studiuesit, monografia komunikon me lexuesin profesionist e, njëherësh, me atë të zakonshëm.

Letërsia nga burgu, kapitull më vete në letërsinë shqipe na paraqitet si një studim i mbyllur në kuptimin e objektit të përcaktuar paraprakisht, por njëherësh na propozon hapësira pune të porsahapura nga autori i saj, si hartimi i fjalorit të letërsisë nga burgu; publikimi i krijimeve që ende nuk e kanë parë dritën e botimit; botime antologjish; e na fton në diskutime të hershme, që në thelb kanë të bëjnë me hapjen e kanonit letrar.

Romani i ri i Mira Meksit “Kutia e Agatha Christie-t”

RRËFIM PËR DY DASHURI

Nga Josif Papagjoni

Jo të gjitha romanet e Mira Meksit i kam lexuar... Gjithsesi në mendjen time si lexues ajo fle paqësisht, falë një miradijeje masive që sekt i letrarëve e ka dhënë tashmë. Fle paqësisht, si në një shkrehje të mendjes, teksa rrëshqet fjalë pas fjale ligjërimin të saj të kuruar. Njësoj si të përkëdhelësh diçka të butë, të pafajshme. Diçka si prej purpuri. Një frushullimë prej detit, në zheg. Edhe romani i fundit i saj “Kutia e Agatha Christie-t” një histori dashurie që mbin mes gjakut sjell, fillëzohet mendjes së turbullt dhe mërive të hakmarrjes, e diku në kufijtë e një lëndimi bulbon, që të ndjek pas si ëndërr a si ankth i patretur. Për një të tillë dashuri bën fjalë Mira, një dashuri të pamundur, fatale, midis një agjenteje angleze të bukur si yll, Elisabeth, me emrin përkëdhelës Ninet, dhe një politikani shqiptar i rangut të lartë si Mid’hat Frashëri, një eruditi dhe shpirtbukuri. Kjo dashuri na merr me vete. Ne nuk duam të zbresim nga kaikja e shkrimtares ujërave të Bosforit dhe gjithë madhësisë së dy perandorive, Bizantit me Kostandinopolin dhe Otomanëve me Stambollin, të cilat i bashkon një histori, një mbivendosje kulturore dhe qytetërimesh, një katedrale e kthyer në xhami: *Ajos Sofia*. Aty shkrimtarja na ledhaton, na gazmon, na jep gjithë

ëmbëlsitë dhe ndjeshmëritë e buta erotike të dashurisë së këtij çifti dhe po aty na turbullon, na trondit, na gërric, na fshikullon me dyshimet dhe të papriturat tragjike. Atëbotë ne shohim në hisorinë e shkurtër të kësaj dashurie të pazakontë, sa ashkun e një zemre të ndezur që kridhet në syrin, adhurimin dhe mirëbesimin e tjetrit, aq dhe avujt e helmët të saj tek digjet tinëz në sulfurin e intrigës politike, në makthin e vdekjes së pritshme, në sakrificën e një pasioni që sfidon pusitë e kimit, te vetë Golgota.

Por përtej një intrige dashurore, që letërsia botërore prodhon stoqe pa fund, me ndodhi e aventura nga më të habitshmet, ku shpirti ngazëllen dhe loti rrjedh faqeve (shkrimtarët janë mjeshtër të sentimentit dhe befasive), romani i Mira Meksit për lexuesin shqiptar sjell diçka vërtet kureshtare, të njëjshme, që na godet. Sepse personazhi i saj është figura madhore, tejet e njohur dhe e mirëpritur nga shumëkush që e do librin dhe diturinë: Mid’hat Frashëri, poet, shkrimtar e diturak, pinjoll i Frashëllinjëve të mëdhenj, por edhe vetë një figurë dominuese e gjysmës së parë të shekullit XX. Duket sikur këtij njeriu, i përlëvduar dhe i anatemuar njëherit nga shqiptarët, thuajse dykahesh, i shkon dashuria. Ca më shumë me një angleze të fisme,

të bukur e të zgjuar, Ninetën. Ishte i tëri sqimatar ky Mid’hati, elegant, sykaltër, flokëdrudhë, që kullonte dituri, mirësi, kulturë, “oksident”. Njerëz të tillë dashurojnë vetëm një herë, si dhe ai. Në jetë e në vdekje. Por nëse romani do të ishte veçse një rrëfim dashurie, ai do të kishte mbetur, ndofta, në ndoca cektina si ato anijet e braktisura zbatice, ku rrugëtojnë me mijëra shkrimtarë, ca më shumë rishtarët e panumërt, që shfryjnë dufet rinore erotike në lirat orfeiane postmoderne, paçka se me shumë seks dhe vërshime testosteroni ngashënjyese e prore të pashoshura (romani i ka shmangur imazhe të tilla, përkundrazi ka një lloj “klasicismi” përdëllës në marrëdhëniet mes të dashuruarve, ku syri dhe shpirti janë violinat e para).

Mprehtësia e shkrimtares M. Meksi është pikërisht fakti se prej dashurisë kalohet në një çështje madhore, ekzistenciale të kombit shqiptar: rreziku i copëtimit të trojeve të tij, orekset e panginjura të fqinjëve, Greqisë dhe Jugosllavisë me prapaskenat dhe krimet, për të gëlltitur viset tona. Kjo rrjedhë e dytë në dukje, por që lexuesi e kupton se është e para, çka më tej, befasisht, po të njëjtën gjë bën dhe rrëfimi autorial, sipas meje e lartëson së tepërmi veprën. Ajo i ikën kështu të rëndomtës, klisheë letrare. Nuk është fjala thjesht tek pohimi i një mesazhi politik kombëtar të rëndësishëm në

fletët e këtij romani, se mjaftojnë pesë fraza dhe ja, i the! Fjala është se si shkrihet ky mesazh në fatin e personazheve të tu, në rrjedhën subjektore që ndërton dhe, më së shumti, në mendësinë e heroit që ti ke marrë si shembëlltyrë. Pra, si ai bëhet vetëdije, ndjeshmëri, përtetim, veprim. Them se shkrimtarja e ka mbërritur këtë. Mid’hat Frashëri është i tilli. Ajo ka përdorur me sukses edhe teknikën e suspansës, që rëndom shihet te romanet policore apo ata të një bëme a krimi të fshehtë, i cili zbulohet ose cak pas caku, ose befasisht. Jo më kot ajo bën personazh Agata Christie-n, shkrimtaren e famshme të romaneve policore, duke e vënë në dy funksione: a) si mjet për të zbuluar krimin e kryer (vrasjen e Ninetës nga agjencia greko-jugosllave) dhe b) krijimin e një paraleleje emocionale të dy dramave njerëzore të ngjashme, asaj të Mid’hat beut me Elisabeth-in dhe të Agata Christie-s me të shoqin e vet, dy fatkeqë që vuajnë dëshpërimin e tyre të pacak.

Përmbledhtas, këtë roman mund ta përcaktojmë me fjalët që shkrimtarja Agata Christie-n thotë për atë çka ndodhi: “Do ta quaj “*Vrasje në Orient-Express*”, romani i një vrasjeje të përbindshme, i një pasioni çmendurak dhe shkatërrimtar dashurie, romani i një dashnori vrasës... Mister, mjegull e dendur dhe e errët deri në faqen e fundit. Tension, suspens dhe mbajtje fryme gjer kur lexuesi i lodhur së hamendësuar njëqind herë diplomatin e shquar shqiptar, të gjendet përballë vrasësit të vërtetë.” (146)

Unë nuk e di se çfarë lidhje ka romani i famshëm i Agata Christie-n me dashurinë e Mid’hat Frashërit dhe krimin e kryer bash në trenin “Orient-Express”. Por edhe sikur diçka të largët të ketë, në roman jemi në kushtet e fictionit. Andaj dhe qasje, bashkëshoqërime, ngjashmëri e ngatërime kësilloj janë të pranueshme, ani pse përballë kemi një personazh historik. Por s’dua të tirrem e shpiksem më tutje te ky lëmsh. E rëndësishme është se unë e përjetova me një ndjenjë përdëllimi krejt dashurinë e Mid’hatit me Ninetën. Dhe më pas, me krimin e ndodhur, mendja ime gati klithu: Bravo! “Kyçi i artë” u gjet, “Suzami” u hap! Përmasa e dashurisë së Ninetës ndaj Frashëllit, me paranojën e vrasjes së saj dhe dashurinë e dëlirë ndaj tij, gjer te pranimi i vdekjes dhe flijimit, është “zemra” që rreh te fletët e romanit në një heshtje sublime. Dhe ai mori kështu dimensionin e pritshëm qysh në kryeherë.

Mënyra e rrëfimit të M. Meksit është e mbushur me një ndjeshmëri thuajse poetike, ndonjëherë e ekzaltuar dhe e kredhur në erodin trallsës, por më shumë në një avull dëlirësie femërore, aq edhe mashkullore, ku jo veç trupi sesa syri humbet e shkrihet te syri tjetër. Pra, një nokturn e mug i ëmbël, ndezullues, me një shpirt mistik që kundron jo thjesht lëkurin e fashitur të epshit mbi shtrat, por edhe dritat e Stambollit, vezullimet hënore të ujërave, cipën e një ëndrre. Dhe e gjitha kjo na tërheq, duam ta përjetojmë deri në fund, si një dashuri që e duam ta kemi edhe ne vetë, sepse ajo është poetike, është mallëngjyese. Kur poetikja fshihet diku e mërgon nëpër informacione të tipit të artit, arkitekturës, qytetit, siç bëhet me përshkrimet dhe informacionin mbi Stambollin, Bizantin, tempujt, kishat, religjionin, antropologjinë dhe historinë e shqiptarëve në Ballkan, ajo është një shtresë e përligjur. Por kur ligjërimin i shtohet një mbishtresë politike jo aq e ujdisur, siç është situata e shqiptarëve të Çamërisë dhe nevoja e mbrojtjes së kufijve etj., në këtë rast shkrimtarja mund ta treste ca më mirë atë në formën e përjetimeve dramatike të Mid’hat Frashërit, mërzive të tij, zymtimeve, mundimeve dhe vramendjeve, dhe jo t’i bënte pjesë të dialogut me

Ninetën në çastet dashurore e me ndezulli poetike. Them se një zgjedhje e tillë mund ta çlironte ligjërimin nga mbivendosja retorike duke e shndërruar atë në formë përsiatjesh e përjetimesh të drejtëpërdrejta dramatike e tragjike të vetë personazhit.

Po e njëjta gjë, besoj, ndodh edhe me shpjegimet që Mid’hat beu i jep Ninetës për arkitekturën dhe visaret e Kishës së Shën Sofisë apo Hagia Sofisë. Sido që të bukura dhe që dëshmojnë nënshtresën iluministe evropiane të diturakut tonë, ato janë disi parazitare. Do të lipsej, sipas meje, të treteshin ca më shumë në domosdonë dhe funksionin letrar të përshkrimit, pasi lakmojnë më shumë të vihen si një brerore diturie mbi kryet e politikanit të kulturuar Mit’hat Frashëri, për ta rritur përmasën e tij si njeri dinjitoz e diturak, sesa në funksion të çastit të rrëfimit. Ca më shumë, kjo lipsej të njëmendësohej si përthyerje psikologjike, se si dituria dhe mendjeçelja e tij krijonte te ndjeshmëritë e Ninetës adhurimin që ajo po e rriste dita-ditës.

Narracioni i shkrifët, aftësia për të sjellë imazhe të Stambollit dhe imtësi të shumëfarta, krijojnë dritë, kureshtje, një ngopje syri dhe imagjinate për gjithfarë arturish, veshjesh, gjësensh, reliktesh, stilesh, portretesh, ngjyrash, rrugësh, lagjesh, zakonesh. Imtësitë e lartësojnë shkrimin, sjellin një shkrimtari’ që vetëkënaqet me përkryerjen, me sqimën e fjalës, me sintaksën, gjer dhe me një farë mugulli ku përfytyrimi yt mbin mbi lëkurën e fjalës a frazës gjegjëse dhe lëshon “aromën” e vet. Ti këndellesh prej asaj “arome” stilistike dhe besoj se kjo është cilësi e ngulitur tashmë te romanet e Mira Meksit. “Letrarësia” e saj plot sqimë është menjëherë e dallueshme. Por meqë jemi te hiri dhe kurmi i fjalës, tek-tuk ajo edhe mbingarkohet, diç nga qartësia dhe rrjedhshmëria e saj humbet. Ajo sikur tulatet apo nga diçka pengohet, si ajo rrota e qerres që nga kalldrëmi i shtruar semantik bie papritur në një gropëz vramendjeje, turbullire, largimi, gjë që e vështirëson leximin. S’dua të them me këtë që ligjërimi, ca më shumë narrativa letrare të rëndomtësohen. Përkundrazi, hollësia, e endshmja dhe mentaria’ e fjalës janë vlera zotëruese e gjithkund të pranishme në roman. Po! Është një shqipe e krehur, që M. Meksit i ka ardhur edhe nga zeja e saj si përkthyes e zonja. Bash kjo shqipe e lartëson stilin, mënyrën e rrëfimit, kulturën e të shkruarit.

Romani “Kutia e Agatha Christie-t” të rrëmben. Pa u kredhur në logosin e dijes për letërsinë, unë e ndjej kur një roman është i bukur. Ky është një roman i bukur. Lexohet brenda ditës, siç unë e lexova. Është një shkrim fin, i përpunuar, plot lazdrime gjuhësore. Një stil e beletristikë që na kënaq teksta e lexojmë, e pasuar nga një dashuri që kridhet në tisin e ëmbëlsisë dhe erotikës, sa dhe të britmës së humbjes, tmerrit, dëshpërimit dhe vdekjes. Dhe po aty, në atë tis dashurie, lexuesi merret për dore dhe i rrëfehen ndoca zgripe e humnera ekzistenciale të fatit të kombit shqiptar, ku Frashëlli i shquar ishte një kapiten e prijës guximtar, mendjendritur, që ndiqte Yllin Polar të atij fati të vendosur në peshoren e historisë dhe të gjëmës. Ajo “gjëmë”, që i kanosej Shqipërisë dhe shqiptarëve, u zhbë pikërisht nga veprimi i zgjuar i tij. Miku i shqiptarëve, anglezi Ashende, i mbeti besnik porosisë sakrale të Mid’hat Frashërit. Ai e çoi në mbledhjen e Këshillit të Lidhjes së Kombeve në Gjenevës dokumentin arkivor të Frashëlliut, ku vërtetohej dëbimi i shqiptarëve të 300 fshatrave çame për në Anadoll dhe shkretimi i tyre, shkretimi i Kosovës, grabitja, rroposja e tempujve dhe e dëshmimeve. Pikërisht aty Mid’hat Frashëri, më 10 dhjetor 1925, mbajti fjalimin e tij historik. Ky fakt parësor, ani pse i shkrirë dhe i fshehur pas rrjedhës subjektore, ecur bri makthit të një krimi dhe një marrëdhënieje dashurore gati qiellore, që e mbulon përsipër romanin si një vel vezullues, na shfaqet i gjithi i kredhur në dritë, po aq edhe si befasi e bukur, në fund të romanit.

Ja si e mbyll romanin shkrimtarja: “Në kërthizën e ndezullisë së universit u ndje sërish i dashuruar si një adoleshent dhe bërtiti sa i hante fyti: “Të dua Ninetë! Do të të dua në jetë të jetëve dhe në vdekje të vdekjeve!” (186) Dhe në një sfond të zi, në përjetimin tronditës të humbjes së dashurisë, ai i klith qiellit duke përfunduar se:

“Mid’hat beu besoi me shpirt se, në këtë univers ku gjithçka mpaket, shuhet dhe vdes, vetëm dashuria është e pavidrshme!” (186)

Pikërisht, dashuria është e pamort. Ky roman i ri i Mira Meksit na e thotë këtë. Dhe jo vetëm. Ai na rrëfen për dy dashuri, atë për Shqipërinë dhe atë për të vluarën e shpirtit që gjakon bri teje. Dy gjësensë që rrinin si plagë të hapura edhe në zemrën e frashëlliut të ndritur, gjersa mbylli sytë: Mid’hat beut...

NJË VERË ME MIGJENIN

Nga Damian Alia

Si do të ishte një verë me Migjenin? Apo një dimër a një vjeshtë? Një verë migjeniane apo thjesht një Migjen veror?

Kujtimet e Lazër Radit të përmbledhura në vëllimin *Një verë me Migjenin* janë një përgjigje ngushulluese dhe e kënaqshme ndaj pyetjeve të shtruara. Por duke qenë se për Radin ishte një verë me Migjenin, ndoshta vera më e rëndësishme e jetës së tij të re, atëherë më shumë se të themi një verë migjeniane apo një Migjen veror, do të mjaftohemi duke pohuar thjesht se një verë me Migjenin është fat i madh, fati i Lazër Radit në këtë rast.

Ky tekst është ndoshta një nga të paktat dëshmi që risjellin një periudhë prej njëqind ditësh jete në praninë e poetit. Sigurisht, ne kemi vetëm librin dhe nuk mund të bëjmë tjetër veçse ta lexojmë dhe të zbulojmë Migjenin apo mësuësin Millosh, siç i referohet Radi. Por përtej kësaj, gjëja më e afërt me riprodhimin e një vere me Migjenin mund të jetë sipas modelit të Antoine Compagnon i cili për një verë të tërë tek radio France Inter foli e tregoi në pak minuta për Montaigne dhe esetë e tij, të përmbledhura më pas tek *Një verë me Montaigne*. Pra, një verë që kumbon me poezitë dhe prozat, me anekdotat dhe rrëfimet rreth jetës e personit të Migjenit. Duhet menduar shija që do të merrte një verë e tillë por sidoqoftë, ideja e një radioje a podcasti letrar sipas kësaj fryme është nxitës.

Libri i Radit, i shkruajtur në vitet 60, me rastin e njëzetepesë vjetorit të vdekjes së Migjenit, vjen si kontribut i çmuar në lëmin e memuaristikave që lidhen me figura të shquara të kulturës kombëtare të viteve 30. Personalisht, fakti që teksti është një i kujtimeve që lidhen drejtëpërdrejtë me Migjenin më ngazëllen edhe më tepër duke qenë një mundësi e shkëlqyer për të zgjeruar dhe thelluar njohjen e poetit të ri. Megjithatë, duhet thënë se botimi i parë ndodhi vetëm në 1998 pasi asokohe statusi politik i Radit e pamundësoi daljen e tekstit.

Ama, nuk mund t’a konsiderojmë më pak se një dhuratë këtë përmbledhje kujtimesh të cilat, në çastet e bisedave më interesante me Migjenin nuk kursen së sjelluri në kujtesë Hazlittin e “*Për personat që do të donim të takonim*”. E nëse Lamb, Hazlitt vetë apo ndonjë tjetër në atë mbrëmje atmosferike, përmendi dëshirën për të rikthyer magjishëm nga toka e të vdekurve Chaucer, Danten, Sir Thomas Browne, Alexander Pope, etj., e deri tek Leibniz me Hume, të cilët nuk paskan ngjallur ndonjë dëshirë të madhe për takim tek të pranishmit e asaj bisede, atëherë nuk ka dyshim se një nga të parët që do të doja të risillja për një takim pasi të kisha magjepsur Karontin

apo Cerberusin si Orfeu, do të ishte pikërisht Migjeni. Mbi njërëzit që do të donim të takonim e që Lazër Radi i ka takuar për njëqind ditë në Pukën e një verë të vitit 1936.

Rrugët e asaj Puke të vogël e të varfër, dhomat e zhveshura e të ngushta të shkollës në të cilën Migjeni shërbente si kryemësues do të ishin dëshmitare të bisedave nga më interesantet dhe të domosdoshmet. E patjetër që bisedat mbi leximet e librat janë ato që më tërhoqën më shumë nga këto kujtime. Vetpërmbajtja dhe shija, qëndrimet e qarta dhe forma e karakterizojnë mendjen e re dhe brilante të Migjenit. Atë mendje që nuk dëshiron të shprehet si nietzschian dhe pse e ka ‘asimiluar organikisht’ veprën e filozofit dhe që e mbyll duke thënë se “s’më takon mue me u shpreh për ndikimet nieçane, këtë e kanë për detyrë tjerët, ndoshta sot asht tepër herët me u ba një punë e tillë, dikur ndoshta...”¹ Ajo mendje që problematizon dhe vë në diskutim përfytyrimin e rinisë së kohës mbi komunizmin teksa thotë: “Le t’i marrim gjanat ma konkretisht: çfarë di ti për doktrinën komuniste? Çfarë materialesh ke lexue ti dhe shokët e tu prej Makrsit dhe Engelsit që përbajnë bazën ideologjike të komunizmit? Çka dini ju për reformat sociale që janë zhvillue e po zhvillohen sot në Rusi? Çfarë din ti për reformën komuniste të përshtatun e të zbatueme në Rusi, kur ende atje sundonin mardhaniet feudale? Më kallzo literaturën komuniste që ke kalue ndër duer ti edhe shokët e tu, e mandej flasim.”² E megjithatë, ai beson dhe i qëndron besimit tek kultivimi shpirtëror i kombit nëpërmjet letrave sepse fundja, prej tyre do të krijohen kushtet që të prodhohet një Epope e re, e cila do t’i kalojë përjetësisë nëpërmjet këngëve e letrave.

Radi beson ashtu si Migjeni në fuqinë e tyre për të prodhuar botë të brendshme e të jashtme e pikërisht në këto pasazhe ku shfaqet ky aspekt i tij, teksti e tejkalon statusin e vetë si kujtime personale e dokumente historike për t’u ngritur të zbulimi i diçkaje në dukje të humbur apo harruar: entuziazmin e madh të rinisë së kohës për librin dhe mendimin. E ashtu si Radi, Migjeni vetë ishte rinia e kohës. Teksa flet për poezinë “Të lindet njeriu”, Radi na jep vizionin e një bote të humbur por jo të pamundur, kur tregon se “te rinia e konviktit ‘Malet tona’, ajo poezi ishte lexue e komentue kolektivisht. Prej asaj poezie, u krijue ndër ne bindja e plotë se Migjeni ishte poet i vërtetë...”³ për të vazhduar me tej: “Vargjet sublime t’asaj poezie kishin ardhë në një kohë të elektrizime, ku pjesa ma e madhe e rinisë shqiptare, në veçanti ajo studentore, gjithnji e ma tepër po kërkonte m’u angazhue në fatet e vendit, pse ishte duke shpenzue pothuaj në boshllëk energjitë e veta, pa një qëllim të përcaktuem, pa një objektiv të kuartë, si mundej m’u realizue kjo gja...!”⁴

Këtë gjë e vërtetova edhe një herë kur në një cep të Vlorës së qetë të pasmesnatës, lexova disa pasazhe nga kapitulli ku flitet për Nietzschën dhe “Të lindet njeriu” në prani të dy tre miqve. Me të mbaruar, njëri prej tyre më pyeti me shqetësim se nuk dinte si të ndihej kur mendonte se pothuaj para një shekulli, çështje e ide të tilla rrezatonin dhe tërhiqnin besueshmëri, shkaktonin frymëzim dhe ndjenjë përgjegjësie në të njëjtën shoqëri ku sot Nietzsche është i kafeneve apo i harresës. Për të mos folur për dëshirën dhe ndjenjën e urgjencës që ngjall Njeriu i Madh.

Duket sikur mjerimi kapërdihet sepse është imponim por mendimi mbi Njeriun e Madh nuk gjen shpatulla ta mbajnë sepse është vullnetim. Si mund të ndihet dikush kur përballat singërisht me këto sfera të cilat kanë qenë pjesë e Shqipërisë së para një shekulli? Si mund të ndihet veçse të trembet nga vetëdija se nuk di si të ndihet, aq shumë ka ecur procesi i atrofizimit të shqisave jofizike.

Me siguri që Radi do të na sillte një tekst shumë më të pasur e të detajuar sikur intensifikimi i këtij procesi ngurtësues të mos bënte që familjarët e tij të digninin korrespondencën dhe ditaret e asaj vere në Pukë prej frikës së ndonjë arrestimi.

Sidoqoftë, besimi tek poezia e shkrimi nuk u ndalën tek Migjeni edhe pasi mësoi, po nga Radi, se botimi i “Vargjeve të lira” ishte ndaluar. Në të njëjtën mënyrë, ky libër me kujtime i ndaluar dikur na rivërteton, nëse bëhemi për pak çaste bergsonian, se ndalesa nuk i përket Jetës.

1 Lazër Radi, *Një verë me Migjenin*, Botimet Jozef, Tiranë, 2019, f. 143.
2 Po aty, f. 154.
3 Lazër Radi, *Një verë me Migjenin*, vep. e cit., f. 137.
4 Po aty, f. 138.

ARISTOTEL SPIRO: NJOHJA SHKENCORE E GREQISHTES MË NDIHMOI TË JEPJA KONTRIBUTIN TIM MODEST NË GJUHËN SHQIPE DHE KULTURËN SHQIPTARE.

Bisedë e gazetares MIMOZA HASANI PLLANA me profesorin e teorive dhe praktikave të përkthimit greqisht-shqip, Aristotel Spiro

Mimoza Hasani Pllana: Profesor Spiro, do të flasim lidhur me njohjen dhe përkthimin e letërsisë shqipe në gjuhën greke dhe komunikimin ndërkulturor në mes Shqipërisë dhe Greqisë. Megjithatë, do dëshiroja që në fillim të flasim edhe rreth përcaktimit tuaj dhe lidhjes me Greqinë dhe greqishten, pse pikërisht ky vend dhe kjo gjuhë e vjetër evropiane?

Aristotel Spiro: Lidhja ime me greqishten është e shumëfishtë: në plan vetjak, është gjuha amtare, gjuha e familjes sime, por edhe gjuha e studimeve doktorale, në planin e përgjithshëm kulturor është gjuha në të cilën shprehet në një masë të madhe qytetërimi modern perëndimor. Lidhja ime me greqishten u bë e fortë duke kaluar nga plani vetjak në planin e përgjithshëm kulturor. Ishte kjo arsyeja, që me gjithë kushtet e skajshme të izolimit komunist, arrita ta zhvilloj këtë lidhje me greqishten dhe ta kultivoj, sigurisht duke shfrytëzuar edhe statusin sociolinguistik relativisht të favorshëm të greqishtes, e cila mësohej në ciklin e ulët (shkollën fillore) dhe pjesërisht edhe në ciklin e lartë. Unë u

ndërgjegjësova se njohja shkencore e greqishtes mund të më ndihmonte të jepja kontributin tim modest në gjuhën shqipe dhe kulturën shqiptare. Këtë e konfirmova gjatë viteve të mia studentore, kur mu besua përkthimi i «Gramatikës së gjuhës shqipe sipas dialektit toskë» të Konstandin Kristoforidhit botuar në Stamboll më 1882. Kjo ishte edhe temëdiploma ime e shkollës së lartë. Pas rënies së komunizmit në Shqipëri vajta në Universitetin e Athinës, ku hartova dhe mbrojta tezën e doktoratës sime mbi të folmet greke të krahinës së Delvinës dhe Sarandës, që ishte në fakt një provë e fituar falë përgatitjes sime gjuhësore në universitetet shqiptare (Elbasan, Tiranë).

M.: Si profesor i lëndëve, Teori përkthimi dhe Përkthim greqisht-shqip si e vlerësoni procesin e transferimit të një teksti letrar nga një gjuhë në një gjuhë tjetër?

A.S.: Nga njëra anë teksti letrar i bujtur në letërsinë pritëse shërben për të njohur letërsinë dhe kulturën ardhëse, nga ana tjetër letërsia pritëse dhe kultura që ajo përfaqëson pasuron sistemin e saj shenjor estetik me elemente të reja. Shumë letërsi kombëtare e kanë zanafillën në përkthime: le të përmendim vetëm përkthimet e teksteve biblike, me të cilat fillon historia e letërsisë së shkruar e mjaft kulturave, përfshirë edhe kulturën shqiptare. E këtu nuk e kemi fjalën për përkthimet fetare nga «Vulgata», edhe kjo e përkthyer nga teksti grek, por edhe për tekste të tjera fetare si, p.sh. Perikopeja e Ungjillit, e shkruar madje me alfabetin grek, i cili ka qenë përdorur deri vonë (në fillim të shek. XX) në Shqipërinë e Jugut, por edhe në Greqi e në studimet e albanologëve të hershëm (C.H.T. Reinhold, G. Meyer, D. Camarda, P. Fourikis etj.).

Përkthimi ishte një ndër provat e para që dha letërsia laike shqipe: le të përmendim «Iliadën e Omirit», të përkthyer nga Naim Frashëri më 1896. Por, edhe shumë tekste shqipe të periudhës së Rilindjes Shqiptare janë përshtatje nga tekstet përkatëse greke.

Përkthimi është njëfarë negociimi midis gjuhëve dhe kulturave që ato përfaqësojnë. Kultura shqiptare e periudhës së formimit të shtetit kombëtar ka marrë prej asaj greke nëpërmjet përkthimeve apo përshtatjeve, dhe duke u shprehur gjuhësisht nëpërmjet shqipes, ka konfirmuar marrëdhënien kulturore, por është diferencuar prej saj duke krijuar fytyrë vet të veçantë.

Vijimisht kjo marrëdhënie është konfirmuar me anë të një prodhimi të begatë përkthimor si nga letërsia e lashtë greke, ashtu edhe nga ajo e re.

M.: Diskutimet rreth ruajtjes së vlerave letrare të një teksti që përkthehet në një e më shumë gjuhë nuk kanë të ndalur, si e vlerësoni ju këtë proces?

A.S.: Diskutimi varet nga premisat e tij dhe kërkesat ndaj përkthimit. Është maksimaliste t'i kërkojë një përkthimi

ruajtjen e vlerave letrare, kur ato shprehen më së pari në një gjuhë të caktuar. Nëse tek e ashtuquajtura besnikëri ndaj originalit përfshihet edhe shprehja gjuhësore, atëherë kërkesa për besnikëri është absurde. Përgjigjja në këtë rast është: «Lexoni originalin». Për sa kohë që në një përkthim ballafaqohen dy kultura të përafërta apo dy kultura që janë në kontakt midis tyre, atëherë edhe shprehja gjuhësore e përkthimit do t'i afrohet originalit dhe vlerave të tij letrare. Shqipja dhe greqishtja kanë shumë anë të përbashkëta, që mbështeten në mendësinë e ngjashme të këtyre dy popujve, në përvojat e njëjta historike, të cilat mishërohen sidomos në paralelet leksikore e frazeologjike, në huazimet e përbashkëta prej gjuhësh të treta (nga turqishtja, italishtja, arumanishtja etj.), në skemat e ngjashme sintaksore.

Teksti i përkthyer funksionon, gjithsesi, si një mikrosistem gjuhësor i pavarur dhe përshkohet nga ligjet e kohezionit tekstor të gjuhës mbërritëse, por është gjithashtu në marrëdhënie të vazhdueshme me kryetekstin origjinal në nivelin e tërësisë tekstore, kapitujve, paragrafëve, fjalive, frazave e fjalëve të veçanta.

Më në fund, teksti i përkthyer është edhe rezultat i përzgjedhjeve të një personi të caktuar, që quhet përkthyes, i cili ka një kompetencë të caktuar gjuhësore në gjuhën burimore dhe në gjuhën mbërritëse, si dhe një kompetencë të caktuar përkthimore. Hidhini një sy një botimi antologjik si «Poezi gjermane dhe austriake», të përkthyer me mjeshtëri nga Petraq Kolevica. Duken sikur janë poezi të një autori të vetëm. Krahasoni poezinë «Mbreti i Tulës» të Gëtes, përkthyer në shqip nga Ndre Mjeda, Lame Kodra, Vehbi Bala, Jorgo Bllaci etj. Duken sikur janë poezi të ndryshme, por prapëseprapë njohja e kryetekstit ose pasja dijeni për të i rendit këto përkthime si nënvariente tekstore të origjinalit referues.

E njëjta gjë ka ndodhur me një poet grek si Kostandin Kavafis, vepra e të cilit njeh në shqip 5-6 botime nga përkthyes të ndryshëm.

M.: Cila është pjesa më sfiduese gjatë përkthimit të një teksti nga gjuha shqipe në gjuhën greke?

A.S.: Pa dyshim janë frazeologjizmat, fjalët e urta, gjëegjëzat dhe sigurisht vargu i matur, që kërkojnë energji të jashtëzakonshme, por edhe frymëzim e fantazi për të qëlluar në përkatësin e përshtatshëm përkthimor. Një pjesë frazeologjizmesh midis shqipes e greqishtes ngjajnë, por ka shumë raste që nuk përkojnë. Si ta përkthesh në greqishte aforizmin «për mustaqet e Çelos», që lidhet me figurën thujse mitologjike të Çelo Picarit? Megjithëse anekdota për mustaqet e Çelo Picarit është e njohur edhe ndër grekët, mungon frazeologjizmi që lidhet me këtë figurë. Ekziston megjithatë në greqishte një sinonim frazeologjik, që i përkthyer si sintagmë e lirë, domethënë «fjalë për fjalë» thuhet «për një kërcim pleshti», që është zhgënjyese kur dëgjohet në shqip për herë të parë.

M.: Cilat janë teknikat tuaja të përkthimit?

A.S.: Për përkthyesin nuk ka ndonjë teknikë përkthimi në kuptimin strikt të fjalës. Teknikat e përkthimit gjenden në trurin e përkthyesit, ku janë akumuluar gjithë njohuritë e tij gjuhësore si në gjuhën burimore ashtu edhe në atë mbërritëse. Teknika përkthyesë është më shumë një aftësi për të vendosur një lidhje përkatësie të dykahshme (biunivoke) midis elementeve shenjore të dy gjuhëve që negociojnë përkthimtarisht. Pikërisht këtu qëndron edhe vështirësia dhe sfida e përkthimit. Që të jesh i gatshëm të vendosësh këtë lidhje të dykahshme me t'u nyjtëuar ligjërimi origjinal. Është elementi krijues i gjuhës dhe mandej aftësia krijuese e përkthyesit, i cili vendos të shprehë gjuhësisht koncepte e përfytyrime të reja, të panjohura e të padëguara më parë në gjuhën pritëse.

Për këtë përkthyesi, siç e konceptoj dhe siç procedoj edhe vetë, ka gjithmonë pranë mjetet e domosdoshme ndihmëse: gjithfarë fjalorësh dygjuhësh, fjalorë shpjegues, fjalorë sinonimikë, antonimikë, frazeologjikë. Por, ai nuk mjaftohet vetëm në dy gjuhët pjesëmarrëse në përkthim, jo vetëm në gjuhën burimore dhe atë mbërritëse, por përfshin edhe gjuhë të treta, të cilat kanë rëndësi në polisistemin kulturor që prodhon vlera letrare në një plan më të gjerë ndërkombëtar. Kështu, p.sh. gjatë përpunimit të përkthimit të K. Kavafit në shqip, pas versionit të parë, m'u desh që të shoh disa versione të përkthimeve të tij në anglisht, italisht e frëngjisht. Në këtë mënyrë përkthimi letrar vendoset në një mozaik më të përgjithshëm gjuhësor, ku gjuha jote mbërritëse harmonizohet në të, por ka një ngjyrë e vezullim të veçantë.

M.: Keni përkthyer letërsinë greke në gjuhën shqipe, po cilët janë autorët shqiptarë veprën e të cilëve e keni përkthyer në greqisht?

A.S.: Përkthimi letrar nga shqipja në greqisht ka qenë për mua një veprim që synon afrimin e njerëzve të letërsisë në të dyja anët e kufirit shqiptaro-grek, krijimi i një atmosfere komunikimi letrar e njerëzor, diçka që politika, me gjithë përpjekjet shumë pozitive që ka bërë, nuk mund ta kryejë. Duke jetuar tri dekadat e fundit vazhdimisht në Greqi, kam përkthyer krijimtari poetike të poetëve emigrantë shqiptarë, të cilat janë botuar në antologji të ndryshme ose janë deklamuar nëpër veprimtari të ndryshme të zhvilluara në Athinë. Por, një pjesë e mirë përkthimesh presin ende të botohen.

M.: A është e rëndësishme për përkthyesin njohja e autorit të tekstit, si bëni përzgjedhjen e veprës që përktheni?

A.S.: Njohja e përkthyesit me autorin e tekstit burimor nuk shpreh ndonjë lidhje të domosdoshme e të drejtpërdrejtë me rezultatin e përkthimit. Nëse njohja vjen pas kontaktit me tekstin dhe nuk lidhet me qëllime përfitimi vetjak nga ana e përkthyesit (përfitime të çdo natyre: materiale, morale etj.), atëherë ajo është e vlefshme. Nëse njohja me autorin i prin njohjes së tekstit, atëherë përpjekja përkthimore është e komprometuar. Përkthimi nuk duhet të kënaqë dëshirën për njohje të autorit, as nevojat e gjithfarëllojshme të përkthyesit, por duhet të plotësojë një nevojë estetike të lexuesve të gjuhës mbërritëse, të cilët duan të njihen me arritjet më të mira të letërsisë botërore.

Kur të gjitha këto të fundit pajtohen, atëherë njohja me autorin është jo vetëm e mirë por edhe e duartrokitshme. Ajo mund të ketë ndikim bamirës në prodhimin përfundimtar përkthimor, mund të shmangen lajthitje përkthimi, mund të bëhen saktësime formulimesh etj.

Njohja me autorë të rëndësishëm mund të çojë në krijimin e një atmosfere pozitive dhe nxitjes së marrëdhënieve kulturore midis vendeve kulturat e të cilëve përfaqësojnë gjuhët pjesëmarrëse në përkthim.

M.: Si themelues dhe drejtues i Lidhjes Filologjike Shqiptaro-Greke, a jeni të kënaqur me bashkëpunimet kulturore në mes Greqisë dhe qendrave më të mëdha të gjuhës shqipe?

A.S.: Disa fakte bashkëpunimi ekzistojnë: ka botime të letërsisë greke në shqip e më pak të letërsisë shqipe në greqisht, vizita shkrimtarësh e profesorësh në Tiranë, Athinë e qendra të tjera kulturore të Shqipërisë e Greqisë, koncerte ansamblesh folklorike e grupesh muzikore modern, por ato nuk i përgjigjin dinamizmit të komunikimit të sotëm midis shqiptarëve dhe grekëve, si dhe nevojave të vendosjes së këtij komunikimi mbi baza shkencore. Prej shumë vitesh po «ecin» programe të Ministrisë së Arsimit dhe Kulteve të Greqisë,

që synojnë integrimin e fëmijëve të emigrantëve shqiptarë, ndërsa Ministria e Diasporës e Shqipërisë ka shenja që tregojnë se interesohet për të njëjtët nxënës. A nuk do të ishte mirë që qeveritë e Greqisë dhe Shqipërisë (ndoshta edhe të Kosovës e Maqedonisë së Veriut) të merreshin vesh midis tyre për të bashkërenduar veprimin edukativ e gjuhësor?

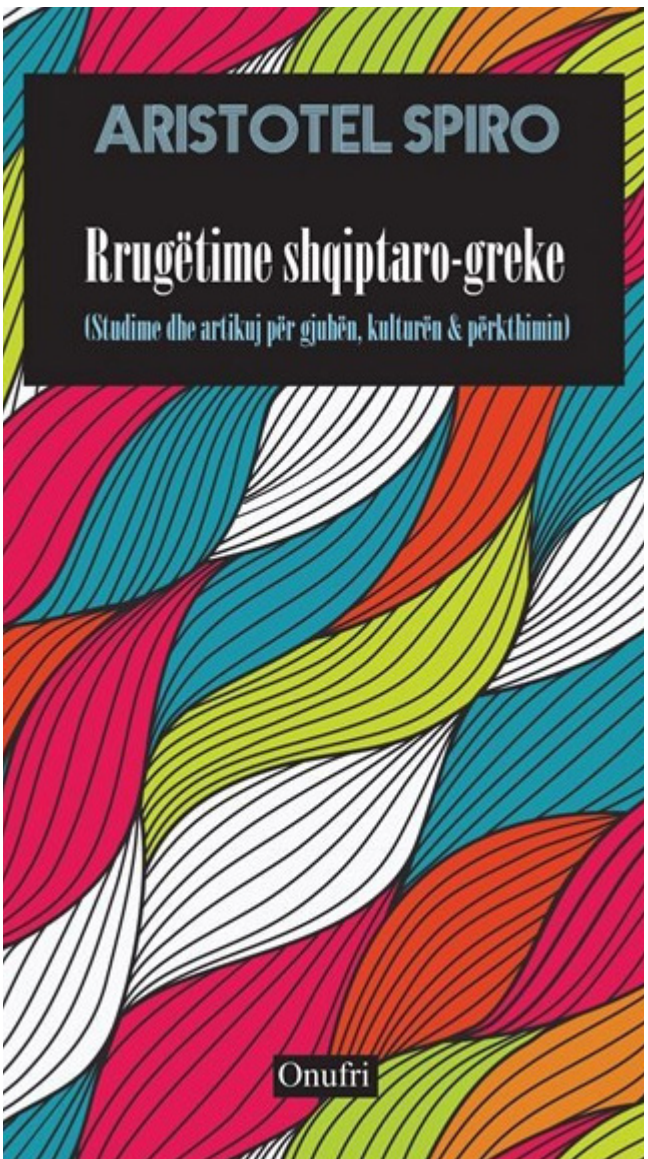
Mund të duket absurde, por përveç kontributit modest të Lidhjes Filologjike Shqiptaro-Greke dhe botimit të revistës së saj «Albanohellenica» ende nuk ka një qendër të studimeve gjuhësore greko-shqiptare të financuar nga shteti grek, apo një qendër të studimeve shqiptaro-greke të financuar nga shteti shqiptar. Në Universitetin e Beogradit ka rreth 100 vjet që funksionon katedra e albanologjisë. Nuk ka kuptim që Greqia dhe Shqipëria të shfaqin ende qëndrime periferike për çështje kaq qendrore.

M.: Cilat janë rezultatet që ka arritur Lidhja në funksion të krijimit të komunikimit ndërkulturor në mes dy vendeve?

A.S.: Nga viti 1999 botohet revista e studimeve filologjike «Albanohellenica», me pjesëmarrjen e studiuesve nga Shqipëria, Greqia, Evropa dhe SHBA. Deri tani janë botuar 6 numra. Po ashtu, kemi arritur të organizojmë disa veprimtari shkencore e kulturore në Tiranë, ndër të cilat më kryesoret kanë qenë dy konferencat ndërkombëtare të studimeve shqiptaro-greke (2012, 2015), ku kemi pasur mbështetjen e Ambasadës Greke në Shqipëri si dhe bashkëpunimin e institucioneve shqiptare, sidomos të Akademisë së Shkencave të Shqipërisë, por edhe të ministrive të arsimit dhe të kulturës. Por mbetet ende shumë për të bërë.

M.: Një nga atdhetarët e dalluar shqiptarë që kontribuo për zhvillimin e gjuhës shqipe në Greqi ishte Anastas Kullurioti, i cili gjatë jetës së tij la gjurmë në përpjekjet për krijimin e shtetit shqiptarë, duke kontribuar përmes gazetës “Zëri i Shqipërisë”, abetares, fjalorëve dhe librave që nxori nga shtypshkronja e themeluar nga vetë ai. Ky personalitet i dalluar trajtohet pak dhe rrallë e gjejmë nëpër studimet lidhur me gjuhën dhe letërsinë shqipe në Greqi. Si Lidhje, a keni menduar t'i kushtoni një tryezë ose monografi rilindësit, Anastas Kulluriotit?

A.S.: Për Kulluriotin keni shumë të drejtë. Është një figurë që duhet nderuar siç e meriton. Është arvaniti që mori pjesë aktive në Lëvizjen Kombëtare Shqiptare. Ka shkruar për të Androkli Kostallari një artikull të gjatë tek “Studime filologjike” si dhe Zihni Reso librin “Anastas Kullurioti dhe Zëri i Shqipërisë” (1981). Do ta përfshijmë në planet tona të ardhme për ta studiuar dhe evidentuar më shumë figurën e tij.

M.: Ndonëse shtet fqinjë, në universitetet greke nuk ofrohen mundësi studimi për gjuhën dhe letërsinë shqipe. A është trajtuar kjo temë në Lidhjen Filologjike Shqiptaro-Greke, a është marrë ndonjë iniciativë apo është lobuar për themelimin e studimeve për gjuhë dhe letërsi shqipe në universitetet greke?

A.S.: Kjo lidhet me atë që ju thashë më lart. Nuk ekziston një politikë studimesh albanologjike që të përfshijë edhe çështje të gjuhës, me përjashtim të çështjeve historike, të cilat për hir të së vërtetës duhet thënë se trajtohen nga disa institute me karakter historik (Instituti i Studimeve Ballkanike në Selanik dhe me degë në Athinë) apo nga ndonjë institut i karakterit think-tank në Athinë. Funksionon, gjithashtu, në Janinë Instituti i Studimeve të Hapësirës Joniane dhe Adriatike i Shoqërisë së Studimeve Epirote me një veprimtari të begatë botuese.

Siç e shohim, diçka lëviz dhe interesi ekziston. Por, në botën universitare, përveç disa kurseve të herëpashershme të gjuhës shqipe në universitetet e Athinës, Selanikut dhe Maqedonisë Perëndimore, nuk ka ende ndonjë katedër apo departament që të studiohet me themel shqipja dhe marrëdhëniet gjuhësore shqiptaro-greke, ku do të inkuadrohej eventalisht edhe studimi i dialekteve dhe i të folmeve arvanite.

M.: Të flasim edhe për projektet tuaja aktuale lidhur me bashkëpunimin kulturor dhe letrar në mes dy vendeve?

A.S.: Unë u jam blatuar studimeve shqiptaro-greke. Synimi kryesor është që të sigurojmë vijimësinë e botimit të revistës «Albanohellenica» dhe të përgatitim zhvillimin e Konferencës III të Studimeve Shqiptaro-Greke. Projektet kulturore-letrare hartohen dhe ndërmerren nga organizmat kompetente shtetërore në Greqi, Shqipëri e Kosovë. Ne mund të nxitim duke sugjeruar e rekomanduar hapjen e një katedre të studimeve shqiptaro-greke në Universitetin e Athinës ose në një universitet tjetër të Greqisë, si dhe hapjen dhe funksionimin e një instituti të studimeve shqiptaro-greke në Tiranë. Lidhja Filologjike Shqiptaro-Greke dhe revista e saj shkencore «Albanohellenica» janë të gatshme të mbështesin një ndërmarrje të tillë duke ofruar gjithë trashëgiminë e krijuar deri tani.

Vetëm me një bashkëpunim shumëpalësh e shumëplanësh mund të arrihen rezultatet e dëshiruara e të krijohet një atmosferë e shëndetshme e nxitëse e studimeve shqiptaro-greke dhe njohjes së popujve përmes letërsive të tyre.

- bio

Aristotel Spiro, mbaroi studimet e larta për gjuhë dhe letërsi shqipe në Institutin e Lartë Pedagogjik «Aleksandër Xhuvani» të Elbasanit. Menjëherë pas diplomimit filloi punën si pedagog në të njëjtin fakultet, në katedrën e gjuhës shqipe. Ka mbrojtur doktoratën në Universitetin e Athinës (Greqi), me bursë të Fondacionit «Aleksandër S. Onassis» (2000). Ka qenë bashkëpunëtor shkencor i Universitetit të Athinës në programe kërkimore-shkencore të Ministrisë së Arsimit dhe Kulteve në ndihmë të nxënësve emigrantë shqiptarë (1996-2000), ku ka zhvilluar veprimtari kërkimore-shkencore dhe mësimdhënëse (përgatitje botimesh, hartim tekstesh, studime krahasuese dhe leksione). Më 2008-2016, pas një marrëveshjeje të posaçme ndërqeveritare midis Shqipërisë dhe Greqisë, punoi si koordinator në degën e gjuhës greke të Fakultetit të Gjuhëve të Huaja të Universitetit të Tiranës, për konsolidimin e kësaj dege. Gjatë kësaj periudhe ka dhënë lëndët «Teori përkthimi», «Gjuhësi e përgjithshme», «Strategji dhe teknika komunikimi», «Dialektologji greke», «Përkthim greqisht-shqip», «Metodikë e kërkimit shkencor». Më 2014 iu miratua titulli Profesor i Asociuar nga Fakulteti i Gjuhëve të Huaja i Universitetit të Tiranës.

Më 1997 themeloi Lidhjen Filologjike Shqiptaro-Greke dhe revistën ndërkombëtare të studimeve filologjike «Albanohellenica» (ISSN: 1108-846X, Athinë), kryeredaktor i së cilës është që në numrin e parë. Deri tani janë botuar gjashtë (6) numra të kësaj reviste si dhe një botim special në kolanën «Albanohellenica Philological Series».

Aristotel Spiro është vlerësues i jashtëm në revista shkencore në Shqipëri e jashtë saj dhe përkthyes letrar.

Për 175 vjetorin e lindjes së Naim Frashërit

GJERGJ KASTRIOTI DHE NAIMI NËPËR KOHË RRËFIMTARE...

Nga Virion Graçi

Nga botimi i parë në vitin 1898 “Istori e Skënderbeut” e Naim Frashërit, rrugëtimi i Poetit Kombëtar dhe i Heroit Kombëtar ka qenë i gjatë; i pari i ka ngelur letërsisë, panteonit shqiptar të artit, atdhedashurisë, edukimit, i dyti është përjetësuar me monografi shkencore, me krijimtari artistike- letërsi, pikturë, muzikë popullore e klasike, skulpturë, me urdhërat dhe medaljet e shtetit shqiptar, emra sheshesh e institucionesh arsimore, etj; pra, janë dy figura-kult, më përfaqësueset, më të shenjtëruarat, në kuptimin laik të fjalës, brenda e jashtë trojeve shqiptare. Për Heroin kanë qenë të gjetura si formulë pagëzimi vargjet e Poetit, në “Histori e Skënderbeut”

Vargjet e “Histori e Skënderbeut” nuk ishin të parat kushtuar Heroit Kombëtar, por kanë qenë të rëndësishme, më të rëndësishmet, besoj, për kohën kur u shkruan për zgjimin e vetëdijes popullore shqiptare, në orientimin e tyre shpirtëror-kulturor-politik për nga perëndimi. Rëndësia e këtij monumenti letrar kushtuar Heroit Kombëtar bëhej shumëfish e madhe, ndikuese pasi autori ishte nga familje e njohur myslimane, me veprimtari të shquar në lëvizjen kombëtare për pavarësimin e shqiptarëve në shtet më vete, për lëvrimin e gjuhës e letërsisë shqipe, për hapjen e shkollave shqip, për arsimimin dhe edukimin atdhetar. Në rrjedhë të kohës figura e Skënderbeut vijoi të ishte e dashur si motiv krijimtari e frymëzimi për shqiptarët, për mëgatat shqiptare dhe miqtë e tyre në continent; rëndësia e ndikimi i veprës së Naim Frashërit ndër bashkëkombasit e tij, vijoi të theksohet me të njëjtën ritëm duke u pranuar, qysh në të gjallë - Poet Kombëtar.

Nga pika e tashme historike se vepra kushtuar Skënderbeut, për nga forca e madhe ndikuese/orientuese mbetet më e rëndësishmja në lartësimin e autorit të saj si Poet Kombëtar; për mendimin tim, kjo poemë ka pasur për kohën të njëjtën

rëndësi si dhe programi politik kombëtar i Sami Frashërit “Shqipëria ç’ka qënë, ç’është e çdo të bëhet.” Sa i përket mënyrës së përhapjes e popullaritetit, programi politik kombëtar në vargje (poema e Naimit) kishte përparësi, përhapje, përcillej, trashëgohej sepse vargjet mbijnë kudo, i merr era, nuk mund t’i pengojë e dënojnë askush, kalojnë në grup-mosha të ndryshme si krijimtaria e zakonshme folklorike, ndryshe nga librat e tjerë në gjuhën shqip që nuk e kishin të lehtë shumëfishimin, shpërndarjen dhe leximin, për shkaqe censure, përndjekjeje politike si dhe për shkak të analfabetizmit, në fund të fundit.

Figura e Poetit Kombëtar dhe figura e Heroit Kombëtar ecën përkrah në periudhat para shtetërore të shqiptarëve, po ashtu ishin edhe pas shpalljes së pavarësisë, në periudhën e monarkisë, gjatë regjimit komunist, pa pasur dritë – hije në perceptimin e tyre, përkundrazi. Pas vitit 90-të në Shqipëri pikaset rënie e veprimtarive shkencore e përkujtimore kushtuar Naimin Frashërit, krahasimisht me të shkuarën e afërt; ndërkohë, shkencat historike, albanologët bëjnë përpjekje madhore t’i përafrohen Gjergj Kastriotit objektivisht, nën dritën e zbulimeve të reja arkivore. Nëse për figurën kult të Naimit nuk ka pasur intesitet studimesh, për Skënderbeun ka pasur diskutime, në nivele të ndryshme. Pra, çmimi i lavdisë, rruga e ndjekur drejt saj. Me çfarë çmimi është ngritur në të gjallë të tyre kult i tyre? Për dy figurat – kult, studiuesit dhe masat janë njëmendësuar me kostot e kultit të Naimit, duke u pajtuar me sa duket me imazhin e përcjellë nga poezia-autoportret “Fjalët e qiririt”, poeti ka shkrirë vetveten për të na bërë pakëz dritë; sa i përket Heroit Kombëtar, çmimi i kultit të tij është përdorur ose keqpërdorur, ka shkaktuar interpretime të ndryshme, nga një herë edhe përjashtuese. Na është dashur të gjendemi mes debatesh edhe për njollat e errëta të diellit, thënë figurativisht.

Secila vepër letrare a shkencore që ka pasur objekt Gjergj Kastriotin dhe epokën e tij, pavarësisht përkatësisë të zhanrit tregimtar e periudhës kur është publikuar, ka sjellë provat e saj, ka shkaktuar reagime. Në galerinë e monumenteve verbalë kushtuar Skënderbeut vihet re se prurjet nga letërsia artitike kanë qenë e janë të pranueshme për publikun, të dashura e të mirëbesuara, që nga idealizimet/ glorifikimet naimiane të peridhës së Rilindjes Kombëtare- deri te realizmi historik letrar i shkrimtarëve tanë modernë, bashkëkohorë si Kadare, Xhaferi, Godo. Tjetër kanë qenë ndjeshmëria dhe përgjigjet ndaj historisë si shkencë, ndaj fakteve, provave e interpretimeve të hasura nëpër monografite shkencore. Përmendim disa raste.

Së pari te Oliver Jens Schmit: “Kështu jeta dhe kryengritja e Skënderbeut u bë dhe tragjedia e trevës së tij të prejardhjes, e cila si asnjë rajon tjetër i Ballkanit u shkretua e u shpopullua nga osmanët.”

Kronologjikisht, nuk është i pari Oliver J-Schmid ai që tërheq vëmendjen te kostot njerëzore e materiale të lavdisë së heroit tonë kombëtar. Nga romani “Skënderbeu” i S. Godos lexojmë: “Humbjet e përgjithëshme të Skënderbeut në Stefigrad arritën në një mijë e tetëqind veta dhe ai u tërhoq me zermën e ngrirë kur filluan thëllimet dhe bora e nëntorit. Skënderbeu do të fitonte beteja të tjera, të shumta e të mëdha, po nuk do të merrte më asnjë kështjellë. Bedenat e kështjellave kërkojnë kufoma. Ai shikonte përpara. Sulltani kishte humbur në Sfetigrad katër herë më shumë po kjo nuk e ngushëllonte. Fuqia e armikut do të rritej me kohën ndërsa burimet e tij do të thaheshin”.

Romani “Skënderbeu” i S. Godos e shpërndan aureolën e përfytyrimeve romantike për marrdhëniet e mbështetjen reciproke midis Skëndebeut dhe mbretërve të europës, marrdhëniet e idilizuara në retorkën tonë profane midis krishtëritimit të kohës dhe Gjergj Kastriotit. Besnik i fakteve historike e jo i retorikës folklorike, ai jep një pamje realiste, aq sa romani historik si zhanër ia mundëson:

“Përfundimet e shtegëtimit që zgjati gati tre muaj, ishin tej inatit dhe dëshpërimit. Në çastin e jetës ose të vdekjes së popullit të tij, Skënderbeu gjendej i vetëm përballë fuqisë së përqëndruar të turkut, i braktisur sheshit e i tradhëtuar. Ai ishte një burrë i vjetër që provoi turpin për herë të parë në dyert e Vatikanit, ku mbeti atje si një fisnik hushkullur që ka lënë vendin e tij dhe s’ka me se të paguajë darkën, ndërsa e thërrasin në çdo rast “mburojë”, “shpëtimtar”, “Aleksandër i Maqedonisë”, “Pirro i Epirit”. E gjitha kjo i shërbente një lodre pa nder. Po tani kjo mori fund”.

Edhe në krijimtarinë e Ismail Kadaresë epoka e Kastriotit ka zënë vend. Imagjinata krijuese dhe forca e jashtëzakonshme artistike në ndërtimin e figurave e përshkrimin e situatave nuk e ka penguar autorin të shikojë përtej legjendave, miteve e romantizmit tradicional: “Po të bëjmë një llogari të thjeshtë

– vazhdoi kryeveqilharxhi, - del se pas pesëqind vjetësh, për shembull, shqiptarët duhet të jenë rreth pesëmbëdhjetë – gjashtëmbëdhjetë milion.

Mevla Celebiu rrudhi ballin sikur ndjeu një dhimbje.

Kjo, i dashur mik, është një shifër që mund të themi se ta prish gjumin – vazhdoi kryeveqilharxhi. E kupton tani se çdo të thotë të ndalosh atë që quhet rritje natyrale e popullsisë së një vendi?”

Romani i Kadaresë jep një shkak tjetër të tërheqjes si të mundur të ushtrisë otomane: shiun, shiu ju vjen në ndihmë kështjelltarëve të rrethuar. Pra, nuk ka një sulm a një rol të mbitheksuar të Gjergj Kastriotit.

Bilal Xhaferi, bashkëkohës me S. Godo e I. Kadare, e rrëfen lavdinë dhe tragjizmin e epokës në fjalë, por i përmbahet praktikës thjeshtëzuese udhëheqës-popull, i zakonshëm ky koncept në mënyrën e të menduarit aso kohe. Studiuesit letarë gjejnë vlera artistike në romanin e tij historik kushtuar njeriut dhe heroit Gjergj Kastrioti:

Gjergji i tradhëtuar nga të gjithë, përveç popullit, skllavëri e lumtur, edhe tani popullit i merej mendja nga uria, nga taksat, nga gjaku i derdhur. Pse ai e ngriti në këmbë këtë popull në një gjakderdhje të tillë të tmerrshme.

Imagjinata poetike e B. Xhaferit kërkon të mbushë tablonë e madhe të së shkuarës për të cilën kërkimet historike, dëshmitë domethënëse, detajet simbolike nuk i ka në masën e cilësinë e duhur. Në përgjithësi, ai i ikën shpesh faktografisë, aq e domosdoshme për stisjen e një romani historik. Gjithësesi, si romancier me vokacion poetik B. Xhaferi, nuk sheh zgjidhje tjetër për udhëheqësin, nuk e hedh në diskutim dobinë kombëtare të qëndresës tij. Në mënyrën e vet, me origjinalitet e ngrohtësi e ndërton një përmendore letrare për heroin e tij të dashur.

Kështu, nga 1898-a, origjinali fiksional-poetik i Naim Frashërit, është pasuruar e nuancuar nga shkrimtarët pasardhës, pa i rënë ndesh mitit të tij, figurës-kult të Gjergj Kastriotit. Sa i përket historisë si shkencë, e vënë në diskutim herë pas here rëndësia e padiskutueshme e Skënderbeut si mit, si simbol, i ka pasur përgjigjet shkencore pohuese.

Pra, na është dashur e do të na duhet ta shohim Heroin përmes Poetit dhe shkrimtarëve tanë. Shohim se Naim Frashëri, qëllimisht i ka shërbyer më së miri krijimit të një miti. Dhe ishte pikërsht detyrë poeti kjo e krijimit të mitit. “Poetët krijojnë mite,” shkruan Sartri. Kurse Northrop Frai e përkufizon mitin si, “Bashkim të ritualit dhe ëndrrës në fomën e kominikimit verbal”. E. Fromi: “Mitet dhe ëndrrat kanë një element të përbashkët, janë shkruar që të gjithë me të njëjtën gjuhë, në gjuhën e simboleve. E drejtuar prej një logjike të ndryshme nga ajo e zakonshmja, pra një logjikë ku kategori sunduese nuk janë hapësira dhe koha, por intesiteti dhe asosacioni, ajo është ndoshta, e vetmja gjuhë universale e krijuar prej njeriut, që ka mbetur e njëjtë për çdo qytetërim dhe përgjatë gjithë historisë”.

Provë tjetër si i bashkon shqiptarët miti i Heroit, pavarësisht pikëpamjeve politike e marrdhënieve me shtetin amë të kohës: Prof. Abaz Ermenji, historinë e tij të Shqipërsisë e titullon: “Vendi që zë Skënderbeu në historinë e Shqipërisë” (Francë, 1968, Shqipëri 1996). A. Ermenji shprehet: “Në kohët e reja (koha e shpërbërjes së perandorisë otomane, shën.im-v.g) duke mos pasur shqiptarët as letërsi, as histori të shkruar, as liturgji fetare në gjuhën e tyre, figura letrare iu vlejti si monumenti historik m’i lashtë, rreth të cilës u lidh ideja e njësisë kombëtare dhe e mëvetësisë së Shqipërisë. Brezi i Rilindjes e nxorri Gjergj Kastriotin si Atin e Kombit, shembullin e të cilit duhej t’a ndiqte gjithë nipëria. Për këto arsye, Skënderbeu mbetet si gur themeli në historinë e Shqipërisë.”

Si përfundim, veprat epokale si ato të Gjergj Kastriotit, nxorren në skenën e historisë një popull, një etni; shpirtëra të mëdhej poetikë e profetikë si Naim Frashëri, sollën në vetëdijen e masave, te të gjithë shqiptarët një Gjergj Kastriot të përsosur, të madhërishtë e human, mishërim i mirësisë, simbol i duhur identifikues për ne, nga e shkuara drejt të ardhmes.

KALËRIM NË TOKEN E ËNDRRËS

Poezi nga Odise Plaku

Më trego, o mikja ime

A je e lumtur, o mikja ime, më trego?
Të pyes sot si dikur kur ishim fëmijë.
Ne mbetëm dy të huaj në vijën e kufirit,
dot s’u rritëm, mbetëm të dy axhamin.

A je e lumtur, o mikja ime, më trego?
Nuk kam frikë të të pyes sot, as nesër përsëri.
Ne ishim dy trumcakë dimri të parritur,
emrin ia dinim, por s’e jetuam dashurinë.

A je lumtur, o mika ime, më trego?
Lumturia të bën të ndihesh keq
kur shikon dikë atje lart e shumë larg,
që me zemrën e tij për ty çdo çast heq.

A je e lumtur, o mikja ime, më trego?
Nga qelqi i mallit më sytë nuk po t’i gjej,
më trego, shpirt, unë kurrë s’do të gënjej,
përpiqem të rrëmbej, e prapë iki dhe vij.

A je e lumtur, o mikja ime, më trego?

Është ftohtë pa ty

Në një gotë verë trishtimi im mbytet,
lëkurës ende aroma jote më rreshket,
shpirti në kujtime me dëshpërim meket,
brenda meje më djeg e me përvëlim fiket.

Iki dhe kthehem në dhomën e mallit tonë,
heshtja më kafshon e zemrën e shkallmon.
Në rrugicat e brengës hapat trokasin si dikur,
dhimbjen e mungesës sate e shemb si një mur.

Mbytem në gotën e verës si në detin e dashurisë,
kokën mbi tryezë e lëshoj si mbi gjoksin e vetmisë.
E ftohtë është nata pa ty, dita më lind e ngrirë,
pa qeshjen e pa zërin tënd qenka e vështirë.

Të pres ende në tiktakun e ëndrrës së bardhë,
në sytë e mi je gjumi i pafjetur i pritjes së gjatë.
Pa ty gjithçka humbet si uji në tokën e thatë,
nuk dua të vdes në këtë botë pa ty i ngratë.

Çast

E vesha dhimbjen në vend të bluzës.
Më ngrohtë më mban se yti premtim.
Fjala ngriu si stalaktite honit të buzës,
fluturat në shpirt një tatuazh për harrim.

Të të mendoj era e zhgënjimit më ndal,
as pendesë e as për ty “më fal”.
Ike, në kanionet e harresës më rreshket,
portretin tënd koha nga sytë ma tret.

Fati ynë - kohë e prerë me vetëtima stuhish,
statujat e dhimbjes qajnë nga dëshpërimi,
ndjenjat e shkëlmuara nga qeshje mashtrimi,
ndarja jonë e larë shiut të lotëve të harrimit.

Trishtim vjeshte

Vjeshtë, trishtimin në sy sot nuk ma mbolle ti,
as gjetet që mbi supe më rrëzohen në heshtje,
as kërcitja e tyre nën këmbët e kalimtarëve,
as zogjtë që ndiqnin njëri-tjetrin në ikje.

Vjeshtë, dhimbjen syve të mi nuk ua shtrove ti,
as dridhja e trupit të pemëve të zhveshura,
as duart e ftohura prej freskut tënd stinor,
as dielli pas reve tekanjoze që sjell orëve të tua.

Vjeshtë, lotin në sytë e mi nuk e pikove ti,
as buzën që m’u drodh tek ecja rrugës kryeqytetase,
ishte fytyra e një gruaje, që të voglin ushqente me ngricë.
tekta dora i dridhej në kërkim të lëmoshës së ditës.

Kraharori u ça dhe dhimbja u rrokullis si ortek.
Më erdhi keq për veten që jam kaq i pafuqishëm.

Mesnatë

Mesnata më tërheq lidhur me litarët e zemërimit
në kryq duart të m’i gozhdojë pa mëshirë.
Ulërima e dhimbjes qiellit lotët do t’ia mjelë,
lutem të jetë sprovë e mëshirimit, jo e mallkimit.

Mesnata bërtet në kufijtë e saj të më shtyjë,
rob të më mbajë sa të nginjet përmbi mua.
Është tërbuar pse çastet e saj një nga një i kaloj
mes leshrave biondë dhe të nxehtave puthje të tua.

Ulërin mesnata, ulërij dhe unë nëpër kohë të saj,
lutet koha, lutet shtrati të qëndroj më gjatë.
“Plaç ju preftë!” – shaj i nxehur kur i dëgjoj në vaj,
në bela të madhe jam futur, kë të lë e kë të mbaj!

Ëndrra nuk duhet besuar

Kurrë mos shko pas ëndrrës së natës,
e shkurtër rruga do të jetë, dije mirë,
zhgënjimi do të plasë në trotuare dhimbjesh,
veten do qortosh i frikur për talljen e çastit.
Ëndrrën besojë kur në shpirt të fle çdo ditë,
kokën mbështet në jastëk të zemrës sate.
Nuk digjet si flutura pas llambës në tavan,
njësh me ty si një trup jeton ditë e natë.
Ëndrra, po iku, nuk kapet në rrjeta peshkatari,
as në arena toreadorësh, po u ndesh.
Nën qiell a mbi tokë gaztore bëhet dhe shkon,
qyqar me vezullime bosh në sy do të jetosh.

NANËN E LAJ ME SHUMË KUJDES

Tregim nga Arbër Selmani

Nanën e laj me shumë kujdes. Të shumtën e herave, ajo, e vetme ka fuqi ta vendosë një shtrojerë që të mos bëhet qull tepihu jashtë vaskës dhe futet brenda, si një vazo me këmbë që kujdeset të mos thyhet, ta rregullojë ujin. I ka lëvizjet pothuajse motorike, të llogaritura mirë sekonda më herët në miqësi me neuronet e saj. Uji më tmerron, sepse nana zakonisht luan me ujin nën trupin e saj, eksperimenton derisa trupi i zhveshur e konfirmon se është i gatshëm për tu shplarë dhe se uji, herë i nxehtë e herë më i flladitur, me temperaturë të denjë, duhet të përputhet me secilën pjesë.

E zhveshur, aq kuantike në thellësinë e saj, nana e normalizon ujin dhe ngadalë hyn në një guacë mendimesh e dëshirash që unë pretendoj t'ia largoj me pak shampoon në lëkurën sipër trurit të saj: të mirat, shëndetin, harmoninë, mendimet që sjellin mirësi, shpresën për largim të depresionit, të stresit, ankthit, sikletit, disa mendime zënë vend në trurin e vogël, të tjerat në trurin e mesëm dhe atë të përparmë, dhe unë me fërkimet e mia mbi flokët e zeza të saj kam një ndjenjë se do të bëhet më mirë, kjo grua shumë probleme e shumë tmerre i ka mu në këtë kokë të sajën. Ndoshta unë jam ai që do ta shpëtoj, ndoshta bashkohem me ujin dhe të dytë largojmë diçka që po e ngulfatë cipën trurorë. Kësisoj, nana çlirohet. Rinohet. Përtërihet. Mjaltësohet. Bash në kokë, të flokët, e mbajmë më gjatë edhe ujin edhe koncentrimin.

Nanën e laj siç e lan Universi ardhjen në jetë të një fëmije apo algën e tmerruar mbetur jashtë valëve të detit.

Përulshmërisht.

E laj, e thashë, me shumë kujdes. Duart e mia e lajnë, mendimet e mia e bekojnë, mu aty në mes të banesës sonë. E laj nanën dhe, jo rrallë, një këngë na vjen nëpër mendje dhe ia bëjmë dhuratë ajrit. E kam këshilluar nanën që gjithmonë t'ia mbajë sytë mbyllur, sepse për gjithçka do të përkujdesem unë. Po i pëlqen uji, dhe ujit po i pëlqen ajo. Ende jam te koka, ku është truri, nervat e saj. Nervat e saj janë në frekuenca të frikshme të lidhura me nervat e mia. Shpesh mendoj se jemi krijuar me valë magnetike të cilat e bartin prej një truri në

trurin tjetër emocionin e fortë të plogështisë, atë të nervozës, emocionin e keq të dorëzimit të fundit. Nervat e saj kanë duruar shumë, por edhe s'kanë qenë shumë vitale, shumë ndihmëtare, për njeriun që i mban e shpesh nuk do të donte t'ia mbante. Nanën po e laj, me shpresën se në çdo pastrim disa nerva të kobshme që teprojnë, vdesin.

Ngadalë marr shampoonin për ta ndihmuar nanën në këtë ritual të këndshëm prej së cilit pres që ajo të dalë më e freskuar, më e gatshme për të jetuar, më çapkëne, më e buzëqeshur sesa kur hyri lehtazi në vaskë. Shpina e saj është e butë, e rrëshqitshme, si akulli në patinazhet e Islandës apo, edhe më mirë, sikur një prej simfonive të Tchaikovskit kur i servohet mendjes sime dhe shkrihet yndyrë yndyrë. Prej lartë poshtë, nën trupin e vuajtur të nanës, si fijet e shafranit uji udhëton e me vete, mendojmë unë e nana, e merr dhimbjen, jetën e përmbushur kurrë, bashkë me të zezën e zhyllit dhe të bardhën e sapunit që është me fat ta ketë prekur lëkurën e një gruajë si nana ime. Duart e mia gërryejnë, kërkojnë ta heqin inatin prej këtij trupi, kërkojnë parkimin e mërzive, folenë e sulmeve të ankthit, me përkëdheli e lëmoj këtë shpinë dhe dua që prej poreve të saj të dalë jashtë mishi i keq, gjaku i prishur. Sapuni është i bardhë edhe kur përfundoj punë me të dhe e kthej në vendin ku ishte, dhe i shkreti provon ta gjejë një kockë ose beng të zi në këtë shpinë, pa sukses. Sa të kem unë shpinë, kjo shpinë e nanës nuk do të ketë kurrë mungesë, do të ketë kush ta hyjnizojë. Se hyjni është.

Nanën e laj e sytë nuk ia ndaj. E laj ndonjëherë të dielave, ndonjëherë të shtunave, më pak ditëve të javës, sepse java është e krijuar të na shkatërrojë, java është e të pasurve, vikendi është për neve që lahem i pushojmë, që mjaftohemi, që e njohim vuajtjen.

Nanën e laj, siç lahet një fëmijë me autizëm nga babai i tij i vetmuar së cilit gruaja i vdiq para pak javësh.

Me përveuajtje.

Dy duarve, krahëve, ajo ka dëshirë t'u japë rëndësinë që e meritojnë. Një heshtje mes neve pajtohet që nana ta lajë njërën krah dhe unë tjetrin, prej kraharorit e deri te gishtat

e dorës. Asnjëherë nuk harroj ta pyes – *A je mirë?* sepse, tregova, kam frikë se uji ndërron mendjen dhe papritmas vendosë të ndërrorë temperaturë, veç për shtatë palë qejfet e tij. Sigurohem që nana është mirë, dhe prej fytyrës i del një këngë gëzimi.

Ajo më kritikon pse unë e pyes aq shumë nëse është mirë apo jo. Ajo është nana ime, unë jam nana dhe kryefjala e dyshimeve, sidomos në raport me të dhe jetën e mirëqenien e saj. Aristoteli ka pasë një simpati të pashoqe për duart, i shihet e studionte si simbole të mikpritjes, bujarisë, miqësisë, zemërgjerësisë, mëmësisë.

Duart të vërteta kanë veç nanat, e mes tyre, nana ime.

Duart i lajmë me finesë, në të gjithë rrumbullakësinë e tyre, pa harruar të prekim me shampoon e sapun çdo shtresë. Këto duart i ka sjellë Zoti, por po i lajmë ne. Duart nuk kanë ardhë të pafutura, prandaj do t'i trajtojmë mirë, si mysafire të përjetshme. Bërrylat poshtë dorës e krahëve janë plakur, se nana po plakët, e meqë shtresa lëkurore tek tuk është më e fortë, gati si kore e bukës, nana dhe unë jemi pajtuar ta lajmë këtë pjesë pa vrapu për në pjesët tjera. E ndjej që orkestra brenda nanës time po luan diçka maestrale, se ajo shihet e gëzuar, e shohin sytë e mi. Ndoshta është një vals vienez ose ndonjë vallë shqipe, e nana po vallëzon me sytë mbyllur, me baletankat veshur dhe me një gjybletë nga Tropoja. Ndoshta brenda nanës është një shkrimtare që e ka gjetur muzën dhe nuk ka kush që ia ndalon fjalët që i rrjedhin çurg, si çezmja që e mbajmë anash në vaskë e që pret të jetë e fundit në këtë festival të larjes së nanës. Ndoshta brenda nanës është Zoti, ose Zoti më vjen sot në fytyrë nane.

Nanën e laj me shumë kujdes. I lajmë të dy duart, të dhjetë gishtat, mes tyre e sipër tyre, në çdo hapësirë, presim të shtrydhet çdo ndjesi e keqe ose çdo mbetje e ndonjë xhami të vogël që nuk bën dëme. Duhet të lahen mirë dy duart që nuk ishin kurrë bosh, as në vetmi e as në shoqëri. Duarlarë, nënkuptohet të jetë dikush që nuk ka bërë asnjëherë punë të keqe, ngatërresa, mospajtime. Nanës duart i punojnë mirë, paçka se kanë rrudha, në ujë dy duart e shtrëngojnë njëra tjetrën dhe i premtajnë shoqja shoqes që së paku edhe për një javë do të jenë të gjalla, funksionale, simbiotike, drejt të njëjtit synim, të mos plogështohen, të mos mpihen, të frymojnë.

*

Ka ardhë vjeshta në banjon e banesës sonë. Unë nanën e laj e pastroj sikur të ishte lulja më e revoltuar e oborrit, më e bukura e fshehur mes shoqeve por e cila ngre kokën sa herë që nevojitet uji, ujitja, nevojitet lëngu i Zotit. Duket sikur nënën e fus mes mes amebave, mes vajit të kokosit, a ky në fakt është veç ujë. Si për nanën, si për botën, i njëjti ujë.

Perëndesha ime, nana, po noton pa lëvizë asnjë gjymtyrë. Është e tëra në ujë anipse nuk e ka futur kokën në asnjë liqe a oqean. Nuk kemi këtu kripë deti, por e kemi njëri-tjetrin. Nuk kemi as dritë Dielli, por ç'është dritë Dielli kur bën dritë nana?

Poshtë vaskës, pllakat e kaltërta të banjës, afër është i varur një peshqir me të cilin do të performojmë në finalen magjike të këtij pastrimi, të kësaj larjeje. E ulur në vaskë, në të djathtën e nënës jam unë, dhe pas neve e vetmja dëshmitare, një pasqyrë që nuk tradhëtoi kurrë.

E di një rast kur, pasi u la nana, u mbajt për duart e mia dhe u ngrit në këmbë për atë shpushuritjen e fundit me ujë. E pata mbushur një kove të kaltër me ujë dhe me vajëra të ndryshme: pak erëza të barishteve, pak livandë, balsam limoni, kamomil, mente, dhe vaj jasemini. Njeriu në hall kërkon ilaç kudo, provon gjithçka. Kur je miftjaq, edhe sodë buke gëlltitë. Edhe detergjent enësh do të pinte nevojitari, po t'ia thonin, edhe thonjtë e tij do t'ia flufuriste në gojë, po t'ia thonin se vjen shërimi. Besoja se me këto erëza e vajra trupi i nënës do të këndellej, do të hapeshin poret dhe do të dilnin jashtë troshat toksike. E mora kovën dhe nana, me trupin e saj të bëshëm dhe tani vertikalisht e drejtuar në profil, po priste që unë t'ia derdhja këtë ujë të përzier me plot aromë, eh, bëftë Zoti rahmet, edhe shëndet. Për rreth 60 sekonda, se koha gjithmonë ndalet kur jam me nanën, uji rridhte prej flokëve poshtë, nëpër duart, nëpër brendësinë e veshëve të saj, nëpër krahët e rënë prej një jete të paplotësuar, nëpër gishtat e dorës që tkurren e shpesh e thonë atë që goja nuk e thotë, nëpër thonjtë e këmbëve, nëpër këmbët e saj, nëpër shputat, nëpër barkun e saj të trashë, kah qafa dhe drejt gjinjve.

Doli vjeshta prej banjës me anë të asaj vrimës poshtë, aty ku uji e gjen tunelin drejt një rrugëtimi tjetër. Jemi në katin e gjashtë, i duhet kohë përmbajtjes ujore derisa të largohet prej ndërtesës ku banojmë. U pajtuam me nanën që në një afat kohor më të gjatë, kjo përzjerje substancash do t'i

pëlqente trupit, trupi do ta pranonte fjalëkalimin dhe do t'ia kthente erëzave këtë nderim. Trupi do të lulëzonte, kësisoj edhe fibrat e mendjes, dhe nana, me dëshirën e zonjës së mençur dhe fuqiplote - nënës natyrë, do të fortësohej e do t'i rrallonte vizitat te neurologu, te psikologu. Nana e dashuron frymën, mëkat që në këtë breshëri të dushit nuk ka një puih a fllad që do të penetrohej me ujin e të frynte kah nana. E egër është bota, por jo nana jeme. I dëlirë është ky ujë, si në trupin e nanës ashtu edhe në vjeshtë.

Nana u bë tash vjeshta e shtëpisë.

*

Njëfarë procesi interesant është ky që ngjan zakonisht të dielave, shpesh të shtunave, kur nana dhe unë jemi në banjo, ajo e zhveshur duke çu dashni me ujin e unë i veshur duke kulluar mendjen e duke bekuar çdo çati shtëpie ku jeton një nënë si kjo e imja.

Lumturia është e pranishme në çdo objekt, po njëjtë edhe dhimbja. Kjo banjo, çdo banjo ku një fëmijë e ka pastruar e larë e qarë një prind, duhet të kthehet në muze, në tempull, në himn, në këngë që nuk njeh fund. Jemi ne ata goblenët që vijmë në jetë pas qëndisjeve kaq të mrekullueshme që na bënë nënat tona, për vite me radhë, pa pikë ankese, të fundosura në sakrifica, të shtrydhura në punë shtëpie, në edukim. Jemi disa, ne, goblenët e bukur, e disa dalin të shëmtuar dhe vdesin të tillë, mediokër. Të dytët janë thes i madh.

E bukura e më të bukurave është se asnjëherë nuk nis e bitis njëjtë kjo larje. Nuk nisemi secilën herë prej kokës, që të përfundojmë tek gishtat e këmbës. Përbesë, nana më ndihmon shumë dhe ndonjëherë e gjej atë duke mi larë duart mua. Unë ia fërkoj këmbët, ajo merret me krahët, unë e ndihmoj në brishtësinë e flokëve të saj, e ajo e largon papastërtinë prej pjesës së bërrylave dhe poshtë tyre, unë e bekoj perimetrin e kurrizit teksa ajo largon lëvozhgat që i mbesin sipër hundës. Shumë herë gjatë larjes ajo dëshiron ta përplasë me duart e saj ujin për fytyrë. Sikur krejt zotat e mirësisë dhe bereçetit i ka në palmën e dorës dhe dëshiron me ngulm t'i kacafytë drejt fytyrës së saj. Plot herë, plot, e bën këtë veprim, të njëjtin, këtë freskim, pa marrë parasysh a jemi në pranverë, a në verë, a jemi në dimër, nana është kokëfortë se duhet larë fytyrën disa herë sa jemi në banjo.

Nana, ka dashtë Zoti, është e lëvizshme, bukur mirë e mbushur shqisa.

Sa herë e laj nënën, dua që Risperidonat, Rivotrilat, Velafaxinat, Convulexat, Ksanaksat, çdo medikament tjetër që ka hyrë brenda këtij trupi, çdo substancë e drogë e shtypjes së një gjumi të mirë, të dalë jashtë e të shkojë në dreq të mallkuar.

Këto larje janë një tjetër vitamin e aspirin shtesë për nanën time.

Po bëhet kohë që unë e laj, por me vdekjen e babait tim, burrit të saj, sikur nuk dua ta lë të vetme në banjo, në këtë oazë qetësie e opiumi ku edhe ata që lëngojnë me zë e duhmë, gjejnë prehje, gjejnë harresë, harrojnë. Nuk është e vjetëruar nana ime, por as fort e re për të lëvizur e vetme dhe për ta përqaftuar në tërësi një pastrim.

Çka heqim nga trupi kur lahemi? E thjeshtë: mërzinë, vuajtjet, vitet plot dhimbje, ankthin, atë gurin që grumbullohet afër fytit e na zë frymën sepse jemi gati të qajmë. Çka lirohet prej trupit kur pastrohemi? Shumë energji e keqe, shumë rryma e bryma të panevojshme që janë mysafire të lëkurës sonë. Çka ndodhë me nanën time kur unë e ndihmoj të lahet, e shumta dy herë në javë? Ose edhe më këndshëm: çka ndodhë kur ndihmojmë nanat tona, perëndeshat? Bashkohen copëzat dhe krijohet piktura më e bukur e jetës, barinjtë e kanë më të lehtë qëndrimin nën një Diell përcëllues, kuajt e bardhë vrapojnë më lirshëm diku në habitatin e tyre ku nuk ka njeri t'i godasë me forcë, lotët nisen kah retina e syve por kthehen pas sepse humbasin rrugë, pulsi i shumë zemrave nëpër botë normalizohet, luftohet gjithmonë e më pak midis shteteve, sedrat e shumë burrave janë më të pastra.

*

Nana, asnjëherë, dhe kjo asnjëherë është absolute, nuk ka pasur turp të zhvishet para meje. Ma ka thënë gjithmonë. Sikur e ka ndërë që, në moshën e saj të tretë do të isha unë shoqëruesi i saj. Unë nuk njoh shumë trupa grash, prandaj ata pak trupa që i njoh e i kam prekur, me qëllimin më njerëzor i kam trajtuar mirë, kam menduar mirë për ta, jam frikësuar ta bashkoj fatin tim me fatin e tyre.

Trupin e nanës, sot, do ta njihja edhe po t'i zhvishnin

të gjitha gratë e botës e t'i radhisnin para meje në formë defileu.

Do të ishte e kotë mos ta njihja një trup të cilit provoj me mish e me shpirt, në këtë jetë të lume timen, t' i jap më shumë gazmend, më shumë dëfrim, më shumë fatbardhësi. Çdo sesion i pastrimit më kthen në një fizioterapeut që prek aty ku ka tendosje; nanën e kam pacienten time më besnike, të përhershmen, të ngarkuarën, gruan e gajleve. Nana është një punë artistike, një vepër arti, mjellma e vetmuar në liqenin që bashkë po e krijojmë në këtë banjo. Nana është pelikani kokëllartë kundër krejt botës.

E laj trupin e kësaj gruaje, times nanë, dhe turpi – edhe pse nuk e ndjej të kem pasur turp as unë, ka ndërruar banjo, nuk është këtu. I kam thënë shumë herë se nuk kam gjnah për të, gjynahin e urrej, është ndjenjë e kotë, shterrpësi e madhe, është infuzion me të cilin jetojnë njerëzit e këqinj të botës, hienat. Gjynahi është arsyetimi më i mirë të mos e ndihmosh askë. Gjynahin e duan njerëzit që nuk japin kurrë ndihmë për askë.

Nuk e laj nënën pse kam gjynah, as turp.

Nanën e laj me shumë kujdes. Nuk flasim shumë, sepse edhe larja e ledhatimet e lehta numërohen si punë dhe duam ta përfundojmë me sukses dhe ta vazhdojmë rrjedhën e ditës, me ato pak aktivitete që na presin në simbiozë.

Mbeturinat dhe mbetjet miope i kemi larguar prej trupit, nuk ka më asnjë pjesë të trupit të nanës që nuk e kam prekur e bashkuar me sapun ose shampun, disa herë edhe me humë. Është rrjepur çdo e ligë prej këtij konstrukti, dhe nuk do të kthehet më kurrë. E pastroj nanën sikur ta pastroja një foshnje që sapo e kam gjetur në kantë bërllogu, mbuluar me pluhur dhe me erë të tmerrshme. Shumë i kujdesshëm.

*

Nuk më hyjnë në punë bekimet, as urimet, as fjalët e mira të të tjerëve, pos të nanës sime.

Hyjnorja, në fund të çdo larjeje, i thotë disa fjali mbushur plot nur e ton vuajtës. Unë vazhdoj, sepse nuk e ndjej të reagoj, nuk dua të jem unë ai që njolloj shkronjat që do të dalin në ajër prej gojës më të panjollë. Prej trupit që sapo u la dhe është i papërlyer. Unë jam edhe i njollshëm, edhe i përlyer, do të ishte kaq e padrejtë që një grua të baltosej pak sekonda pasi të barazohej me njomësi deti, gati si bukë taze.

Nana, në librin e perëndive, është në kapitull të gjallë që ende shkruhet.

Pasqyrës prapa nesh i është vështirësuar pamja, është e tëra në avull. Meqë koncepti kohë nuk ka kuptim sa herë që unë e pastroj nanën, them se jemi diku kah fundi. Për t'i pastruar mirë shputat e këmbëve dhe pjesën mes gishtave të këmbëve, nana e ka një objekt në formë fshise, me të cilën gërryen një shtresë e cila humbet përgjithmonë. I them nanës se vuajtja vjen edhe prej shputave, prandaj nga sot, ka më pak dhimbje e mërzi në konstruktin e saj.

Ngadalë, e marr dhe dalim në dyshtemenë e banjos. Një peshqir i bardhë i varur kalon përmes saj te unë, dhe e fshijmë bashkë fytyrën dhe kokën, të parat, duke kaluar kah qafa, poshtë krahëve, nëpër krejt grimcat e trupit e deri në fund të këmbëve.

Një herë një burrë më pat thënë se është fat i keq nëse e lë trupin e lagur pas larjes, e meqë atë burrë e pata marrë seriozisht për pak muaj, e marr seriozisht edhe idenë e peshqirit që gjarpëron nëpër trupin e nanës, për disa minuta, deri në një lëkurë të tharë.

Jemi të gjithë në depresion, jemi pak a shumë të gjithë në një lëmsh e kaos ku dikush merr frymë më lirshëm se tjetri, ku dikush inhalohet, dikush çirret, dikush do të vdesë një i pavlerë, dikush fle me sy hapur e një tjetër atje nuk fle edhe me sy të mbyllur.

I urrej spitalet, nuk ka njësi matëse se sa i urrej.

Dua që nënën time ta shoh në mes lulesh derisa pret pranverën, dua që ta shoqëroj me macat e qenushet e lagjes, dua ta largoj prej trafikut, dua që ajo ta dijë se muzika klasike qetëson, se gjumi bën mirë dhe se do të vijnë ditët më të mira. Të gjitha këto i mendoj, hyj në skenare filmash, në personazhe letrare, teksa e laj këtë grua jasemin. Këtë grua magjepsëse. Këtë nanë me fytyrë njeriu e me shpirt fluture. E laj nanën duke dashur që një pyll të ftohtë e të largët t' ia sjelli në mes të kësaj banjoje. Nana është si një dhelpër e bukur që nuk bën zë, veç lahet, e lahet, e dorëzohet, mrekullohet, bëhet një me ujëvarën e kësaj banjoje, është drenusha ma e shpejtë e malit të madh që unë ia kam sjellë në pak metra katrorë. Ujqërit qëllimkëqinj janë larg, qofshin larg, jemi vetëm unë e nana.

Ndoshta, duke e larë nënën, do të ndodhin mrekullitë. Do të zvogëlohen nervozat, padrejtësitë. Nuk i dihet.

POEZI NGA SILVANA SEMINI

* * *

Buzëmbërëmj
Ajo qau
Lotët ujitën kraharorin
aty çelën lule shprese
Jetë

* * *

Sy
të gjelbër, të zinj, bojë kafe, bojë qielli, gri.
Sy
bojë dhimbje - të tutë.

* * *

Shikimi yt barkë, që më merr në lundrim drejt
shpirtit tim
Zëri yt oaz, ku malli për ty ndalet e freskon sytë
Prezenca jote, si një mantel i bardhë,
shtrënguar trupit të lagur të një gruaje,
më prek pa duar, e si diell i sapolindur në agim,
ndriçon çdo gjë përreth meje
Larg teje, jam kohë pa stinë,
jam qiell malli, braktisur dallëndyshesh në shtegtim
Larg teje, jam melodi e pashkuar
jam pyll me drurë gjethezhveshur
ku dielli kukamfshehti s'mund të luaj,
Eja, më merr në lundrim, e shkojmë brigjeve,
ku të shkuarën ma mjegullon,
dhe të tashmen, si vesë plot freski ma përtërin
Eja, më merr në lundrim, e shkojmë brigjeve,
ku ti je vetë poezia, ndërsa unë melodi

* * *

“Çfarë i përngjan egërsisë së detit,
në një ditë dimri me stuhi?”
- më pyete shkujdesur, pa më parë në sy.
Ti, ose e kishe kuptuar që trazuar e kisha shpirtin
si ai,
ose kjo ishte mënyra jote për të më pyetur,
se kush ishte më trazuar, unë apo deti që imagjinoje
ti?

* * *

Si t'i zbres mendimet, që kanë rendur lart,
dhe me gjysmë-hënë luajnë si me shilarëse?!

BOTA SI KARANTINË

Poemë nga Fatmir Alimani

Para të panjohurës u gjet gjithë njerëzimi.
Çdo gjë dukej si një arkitekturë krimi.
Çdo ditë mund të ishte dita e fundit e jetës.
Një ideal i ri suprem po lindte në orën e së vërtetës.
Vdekja mori formën e një enigme fatale.
Gjithçka ishte e pabesueshme dhe njëkohësisht reale.

Për të gjithë, në vitin e famshëm 2020,
u shfaq e vërteta tronditëse: e gjithë bota,
mori pamjen e një karantine të pakufishme.
Bota shikonte veten në një pasqyrë të magjishme.
Ajo bënte sikur shqyente sytë, si Edipi i Tebës.
Qetësia e netëve i mbante fshehur kthetrat e antijetës.

Shtatë miliardë njerëz, në distancë, ju lutem!
Të gjithë në një izolim të çuditshëm.
Nën duartrokitjet akoma më të çuditshme,
prisnin ata kinse heroikisht,
rradhën e një shansi plot britma epike,
apo rradhën e vdekjes fantazmagorike.

Si gjysmë të gjallë, si gjysmë të vdekur.
Ata ishin ndoshta akoma në një luftë të vjetër.
Ata prisnin gjithmonë një luftë të re.
Si një përbindësh i padukshëm,
pandemia sfidonte
njerëzimin e shastisur.

Çdo ditë vdisnin mijëra njerëz,
vetëm, fill vetëm, pa thënë asnjë fjalë.
Bluzat e bardha silleshin rrotull,
herë si heronj, herë si profetë.
Askush s'mund të vizitonte,
as nënën e tij, pak para vdekjes.

Luftë? Me kë, vallë, luftonim ne?
Me hijet tona stoike?
Me një armik të padukshëm, si të ishim,
përsëri në Vietnamin e largët?
Si një përbindësh i hatashëm,
viti 2020 sulmonte tokën dhe qiejt.

Nga sytë rridhnin lumenj me lotë të bardhë.
Nga hundët dilte pa pushim një gjak i zi.
Dikush qante, dikush qeshte.
Si të mos ndodhte asgjë,
çdo ditë shkruheshin letra dashurie,
që s'dërgoheshin kurrë, askund.

Jemi në luftë, thoshte një president paqësor.
Ah! Izolim total! Për t'u mbrojtur,
rrini në shtëpi, urdhëronin butësisht,
autoritetet publike demokratike.

Jemi në luftë, jemi në paqe,
lajme të rreme vinin nga Azia.
As doktorët më të famshëm,
nuk përjashtoheshin nga ironia.

Bota fliste me këmbë dhe me duar.
Zemra e botës në tavolinën e një krokodili të uritur.
Njerëzimi ndjehej i fyer dhe i rrezikuar.
Në gjunjë, bota e nderit të blerë dhe të shitur.

Mjaft, mjaft, o njerëz të nderuar,
e shkelët me këmbë bukurinë e botës!
Ju luanit çdo ditë gjatë e më gjatë,
me jetën tuaj shumë të shkurtër.

Një qiell fatal e kryelartë,
binte urtësisht në tokën me borë.
Xhelatët dhe viktimat kinse miqësisht,
ndërronin vendet, çdo ditë e çdo orë.

Përse na tradhëtonte gjithmonë jeta,
duke na lënë në dorë skeletin e saj absurd?
Askush nuk pranonte të thuhej e vërteta.
Pse u bë bota, si një burg kinse me porta të hapura?!

Një vështrim i lig
si vështrim meduze,
ose një akcent qesharak
i një fjale serioze,
mund të flijonin
mijëra jetë, pa asnjë faj.

Indiferenca krejt e zakonshme
ose një shikim krejt i akullt,
vrisnin si duke bërë shaka.
Edhe bukuria vriste.
Edhe një frazë e vogël,
mund të bënte një kërdi të madhe.

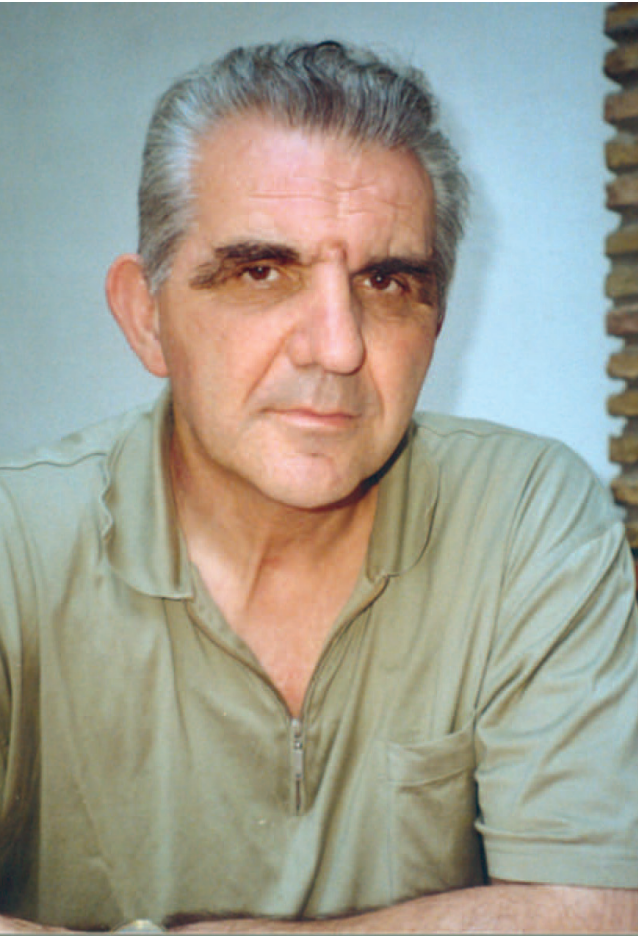
Edhe heshtja vriste e vriste.
Askush nuk besonte më te gjërat e mëdha.
Askush nuk besonte më tek dashuria.
S'besonte askush as te ekzistenca e tij.
Një politesë e ngrirë siberiane.
Një mijë hije vërtiteshin në hapësirë.

Kishte vetëm përshkrime të thata,
pa ndjenja dhe pa suspens.
S'kishte pasione. S'kishte ideale.
S'kishte guxime fatale.
S'kishte finesë.
S'kishte më besë, as shpresë.

Bota u mbush plot me buzëqeshje
të vjetra, standart, që nuk thonin
asgjë të re. Çdo çast provokoheshin
intriga moderne,
përkëdhelje hipokrite,
dashuri pa dashuri.

Askush s'dashuronte më askënd.
Femrat dukeshin si murgesha.
Ne ishim skllëvër
të një misteri të panjohur.
Secili luante njëkohësisht
njëqind rolet më të liga.

As ministrat, as mbretërit, as presidentët,
s'kishin më fytyra origjinale. Dukej sikur s'kishte më,
një njerëzim të civilizuar. Kishte vetëm maska,
maska, dhe prapë maska. Në rrugë
lëviznin vetëm hije të zeza.
Bosh ishte krejt bota e bardhë.

Në çdo hap një kurth i padukshëm.
Bufonët dhe xhelatët u shpallën
sërish heronj. Fytyrat e viktimave
nuk i njihte më askush. Asnjë përqaftim.
Asnjë fjalë. Asnjë gjest njerëzor.
Ju lutemi, mos dilni nga shtëpia.

Majtas korrupsioni. Djathtas prostitucioni.
Padrejtësia mund të kapërcente,
edhe pandeminë më të tmerrshme.
Deri në qiell vareshin retë e drogës.
Nëpër rrugë erërat i flaknin tutje
kockat e revolucioneve.

Katastrofa brenda, katastrofa jashtë.
Ç'të bënte njeriu modern?
Përse bënte ai, sikur ishte i verbuar?
Përse heshtte njerëzimi kryeneç?
Përse qeshnin perënditë teknologjike?
Heshtje! Një heshtje pesëmijëvjeçare!

E gjithë toka krenare,
u bë thuajse e pabanueshme.
Një thatësisirë fatale.
Tokën e përpiu deti, pa pushim.
Dhe kësaj rradhe,
asnjë Noe nuk dukej askund.

Të shumëpasurit ishin rrethuar
me mure të trashë dhe shumë të lartë.
Ishin izoluar, hermetikisht. S'kishin adresa.
Ata kishin siguruar ushqime dhe pije,
për 100 vjet. Nuk flisnin me njëri-tjetrin,
as në telefon. Merreshin vesh vetëm me shenja.

S'kishte më vite. S'kishte më, as shekuj.
Koha doli krejtësisht nga moda.
S'kishte ëndrra. S'kishte duele
për mbrojtjen e idealeve.
S'kishte dritë të vërtetë!
Vetëm bota e madhe përballë një virusi të vogël.

Edhe yjet dolën pozitivë.
S'kishte kohë as për filozofi.
S'kishte përqaftime, as puthje.
S'kishte ditëlindje. S'kishte të ardhme.
Gjithë njerëzimi
kishte frikë nga hija e vet.

Nëse bën vetëm një hap,
pa maskë, do të gjobitesh
gjakftohtësisht.
Rrugët janë mbushur me dilema
të kalbura, nga më të çuditshmet,
që shiten e blihen, si fruta të parajsës.

New York! Një ishull krejt i vetmuar.
Parisi, i veshur me një kostum absurd.
Berlini: "Ne e kemi gjithçka nën kontroll."
Londra e mjegullt s'kishte gjumë të qetë.
Kori kinez këndon me furi:
"Ne nuk mund të na mposhtë asgjë."

Moska s'kishte kohë për vogëlsira.
India? Japonia? Australia?
Diku mallkonin virusin e panjohur.
Diku njerëzit protestonin pa e ditur përse.
Stambolli? Praga? Afrika e Jugut?
Bota rrotullohej e rrotullohej në boshnjajë.

Një zë ironik: çonte përshëndetje metaforike.
Një trajtim special nga gjenia e robotëve!
Universiteti Numër 1 i Botës Digitale!
Një qeveri dhe një dashuri robotësh prej ari!
Çdo fjalë ngrihej lart si një katedrale.
Njeriu modern përballë sfidës hamletiane.

Problemi ynë nuk ishte ekzistenca.
Ne donim të zbulonim
sekretin e një jete tjetër.
Me gjeninë poetike,
si një ideal suprem:
Ti, o njeri, do të jesh mesia e vetvetes!

Mbretëria e njeriut s'ishte shpikur akoma.
Grotesku mashtronte groteskun.
Vetmia ishte bërë supervagabonde,
me sy të kaltër dhe flokë bjonde.
Mbretëria e tregut të lirë ishte martuar
me mbretërinë e ironisë së divorcuar.

Ç'ironi gjithëbotërore!
Ç'mund t'i bëjë karantina, poezisë hyjnore?!
Ne të gjithë kemi lindur në karantinë,
ne jemi rritur në karantinë,
ne të gjithë kemi studjuar në karantinë,
si në Oksford a si në Harvard.

Në karantinë ne kemi rënë në dashuri.
Ne u martuam në karantinë.
Ne bëmë shumë gjëra të pabëshme.
Shumë herë jemi ngritur dhe rrëzuar.
Dhe gjithmonë, ne kemi bërë,
sikur kemi jetuar.

Ne bëmë fëmijë që do ta ndryshojnë botën.
Ne i donim shumë paradokset.
Ne admironim shpërthimet
e brendshme eksplozive.
Ishte një çast i madh,
për gjithë botën, për gjithë njerëzimin.

Të njëjtat ulërime, të njëjtat urra të neveritshme,
kishin nisur epopenë e tyre digitale.
Shumica, me zor merrnin frymë, artificialisht.
Ishin të vdekur apo të gjallë?
Ishin njerëz apo ulërime egërsirash,
përtejpesëmijëvjeçare?

Ishin të çmendur
të ardhur nga të gjitha viset e botës? Ishin
shumë të fuqishëm
dhe ngjanin si titanë të vërtetë.
Ulërime, ulërime dhe prapë ulërime.
Një revolucion ulërimash të rreme.

S'merrej vesh ç'thuhej.
Ulërimat kryqëzoheshin, pa pushim,
me njëra-tjetrën.
Çfarë mesazhi donin të përcillnin,
këto ulërime shumë të çuditshme?
Emrat e shteteve i mori era duke i kujtuar si gjethe.

Bota kishte nevojë tepër urgjente,
të shpikëj një ideal gjithmonë i ri.
Nuk ishte koha për aventura.
S'ishte dita për të shitur ideale të falsifikuara.
Çdo rrugë nuk të çonte te e bukura.
S'guxonte askush të pranonte të vërtetat e dhunuara.

Bota shfaqet akoma si një karantinë e pakufishme.
I gjithë njerëzimi ndodhet brenda, në heshtje.
I mbyllur hermetikisht në një mënyrë të çuditshme,
i trishtuar shumë dhe akoma më shumë i gëzuar.
Botë e regjur katërqind milionë herë.
Botë e mësuar me helm dhe vrer.

Ti s'do të jesh më një karantinë e përjetshme,
Një profesion fisnik, për ty, do të shpikim ne.
Mjaft më, me përralla! Mjaft më, me betime
qesharake! Botë elastike.
Ti je një intrigajë madhështore!
Botë delikate, botë përrallore.

Si ta shpëtojme botën nga vetvetja ?
Si ta çlirojmë bukur njeriun nga njeriu?
Këtu do ta fillojmë nga e para historinë.
Ti botë, s'do të jesh një vorbull thithëse fatale.
Ne do të respektojmë gjithmonë ardhmërinë.
Ne do të jetojmë vetëm për më të lartat ideale.

Kush nuk e trajton tokën me dashuri,
s'mendon për brezat që vijnë si një risi.
Hej, artist! Çdo njeri është tashmë,
mjeshtri më i madh i kohës,
në kapërcimin e vetvetes
dhe të krejt botës.

Për historinë e vjetër vazhdon akoma beteja,
për të shembur tinëzisht gjithë urat e reja.
Kjo bishë s'do të zhduket lehtë nga moda,
thotë një filozof i vjetër sa bota.
Nesër do të zhduket kjo pandemi,
thotë me një zë kumbues një artist shumë i ri.

TREGIME NGA ESMERALDA SHPATA

GRAFIT

Në mes të pallateve pa leje është bërë një ndërtim me leje, ai që ndan absurditetin e sotëm me parimet e më të moshuarëve të djeshëm. Në rrëzë të murit ka ende tulla të pavendosura dhe materiale të ndryshme, të cilat dëshmojnë se është në proces të vazhdueshëm ndërtimi i mureve ndarës.

Mëngjesin e parë, kur agimi do të derdhë të bardhën e tij të saponxjerrë nga nata, muri do të jetë kthyer në një masë formash e lëndësh të derdhura nga shpirta të ndryshëm.

Dy njerëz të panjohur do të mbushin gjysmat e njëri-tjetrit. Në natën e errët ku qyteti fle për të ëndërruar ditën, si të gjitha të ikurat, pa asnjë të re, do të ketë ngjarje. Dy të rinj, do t'i kenë zbrazur venat dhe kovat me bojë e, mbi pastelin e ëmbël të murit do të kenë lënë thelbet e dy shpitrave të këtij qyteti pa dyer. Në mur do të marrin jetë shkarravinat dhe format e skajshme të një arti abstrakt.

MUN QUHET, MUN (MOON).

Në kohën kur nata i vuri akrepat pranë njëri-tjetrit, vajza ngjyen furçën dhe zbrazëtinë e vetes me bojë, e mbledhur nga frika merr frymë më shumë me lëkurë. Mun nuk ka mbërritur kurrë në botë.

Lënda dhe mendimi saj nuk mund të përbëjnë dot një ide të qartë. Gjërat e vogla që ka vetja te vetja, kthehen në lëndë boje dhe forme të çuditshme skajesh. Ajo prek murin dhe lë mbi të shenjë e dorës së pamësuar me figura.

Vinsent pret vajzën...

Vinsent ka humbur shpirtin në udhëtime të errëta. Drita dhe qëllimet e pangjasueshme me asnjë frymë njerëzore, përbëjnë kumte të rrafshëta dhe të frikshme.

Ai pret netëve të ftohta Hënën, mat me sy përmasat e mureve dhe, mbi to lëshon veten.

Në atë errësirë, dy shpirta me kova dhe furça nëpër duar, me detaje të cilat ndryshojnë sipas këndit, shkruajnë vetet e tyre. Për një çast Mun mban frymën, fillon ta ndiej ngadalë një prani të huaj, e cila mbi format shpirtërore të saj shkruan mllëfin e turmës pa art.

Silueta e tij. Drita e Hënës shërben për të parë lëvizjet e Vinsent, ajo prani e bën Mun të arrijë ekstazën e të zotëruarit veten mbi penelin e lagur nga boja.

Vinsent hyn në atë ëmbëlsi dhe ton miqësor të artit të saj. Ai vetë shkruan shprehje vulgare, të cilat i kanë rrënjët mu thellë shpirtit, aty ku boja nuk ka ç'të lyej.

Secili vjen nga dramat e veta.

Ajo ka pritur me përvuajtje shfaqjen e nje muri të paracaktuar, një kove, një furçe dhe një ideje.

Brendia lëviz në ngjyrat dhe format e fjalëve dhe mes figurave abstrakte. Finesa me të cilën lëviz ndjenja e çon te mendimi që merr formë nga boja. Mun zbulon dobësinë e mashkullit, i cili do të thotë natyrisht atë që nuhat, përvijimin primitiv të qenies.

Ai kishte lindur një natë dimri, pa hënë, kur kishte

rënë miti. Prindërit nuk e kuptonin dot. Po të mos ishte një Vinsent, bota nuk do të ndryshonte asgjë.

Në ndryshim nga Vinsent, Mun është vajza e përfytyrimeve. Ajo i qepet murit dhe mbi të lë brendinë e vet, pa e menduar se më e mira e saj do shfaqet mbi këtë mur të brendashkruar nga fjalët e pista, të cilat Vinsent i ka mbledhur që në qumësht në lagjet e varfëra të këtij qyteti të shkëlqyeshëm në dukje.

Kjo pamje nën Hënë, gati përbën një histori natyrore, ku shqyrtohen fatet e instikteve dhe njohjeve të shkultura nga rrethana të mbrapshta, veçse, do theksuar fakti se mjedisi lëviz për të plotësuar hartën e të qenit, e cila i detyron dy të rinjtë të ngjyejnë vetet brenda njëri-tjetrit dhe brenda një muri.

E ÇMENDUR

E çmendur, e mbyllën në kangjella të hekurta dhe i vunë një muzikë çmeritëse, Sia-*Elastic Heart*.

Ajo i bëri rrobat masë nën këmbë dhe filloi të lëvizte duke iu hakërryer tingujve dhe melodisë së krijuar me ritëm.

Kërcimi mori formë nga lëvizjet e lakuriqta si trupi, qelia u kthye në pistë dhe bluzat e bardha në spektatorë të zgjedhur.

Tri metra katror ishte skena, ajo tek e cila përmbajtja esenciale e qenies së ndërtuar jo nga bota dhe rregulli, doli zhveshur dhe shpërtheu në mijëra lëvizje histerie.

Vajza nuk qante, ulërinte, kërcente dhe mbytej në spazma të qeshurash, ishte e lumtur që muzika ia dha territorin e saj të lirë dhe pa rregulla.

Jashtë, kishte investuar një jetë të tërë në organizimin përmbajtësor të vetes.

E kishte hequr si membranë çdo gjë që ia kishin dhënë të tjerët, motoja e saj ishte të shfaqej në atë që ajo donte të ishte.

E donte muzikën, ia ndiente tingëllimën notës që pa dalë, sapo e kapte në ajër diçka së brendshmi i kriste, trupi i përgjigjej asaj melodie si i çmendur, lëvizte çdo muskul e ind dhe pantomima e krijuar e mahniste botën.

E tmerronte botën.

Të gjithë njerëzit, ata që e ndoqën atë kërcim në rrugë, u mbyllën në skutat e tyre dhe provuan. Provuan në vuajtje lëvizjet, kërkuan në lypje muzikën, u dërsitën me hedhje amatore në shëmti, por trupi tyre nuk bindej, as shpirti, as mendja.

U enjtën së qari në skuta dhe u skërmitën nga tërbimi, dështimi i bëri turmë dhe drejtuan gishtin drejt saj.

Ajo u gjend në kërcimin e ri, në skenën e re, me spektatorë të rinj e të specializuar.

Ata e dinin shumë mirë, e kishin studiuar shpirtin e mendjen njerëzore. E dinin, se çdonjëri që merrte vetë përsipër esencën e qenies së tij, bota e quante të çmendur dhe i jepte shtëpi të re me kangjella.

p.s. Nuk ka lidhje me politikat dhe Odin Mondvalsen, me esencën, ekzistencën dhe qenien mbase.

NDODHIRA TË VOGLA NË BULEVARDIN SAINT-GERMAIN

Tregim nga Anna Gavalda

Përktheu nga origjinali frëngjisht Beatrice Ballçi

A lo ? Redaksia e Saint – Germain – des – Pres!? Jam e sigurt që do të më përgjigjeni: “O Zot, por kjo që po tregoni është kaq e rëndomtë, vajzë e dashur. Fransuazë Sagan e ka treguar me kohë këtë his-

tori dhe, madje, shumë më bukur se ti!

E kam të qartë që kështu do të më thoni.

Por, ç’të bësh... Në fakt, më besoni, ende nuk më mbushet mendja që e gjithë kjo histori do të më ndodhte pikërisht në bulevardin *Clichy*.

Por, sidoqoftë, mbajini për vete komentet dhe më dëgjoni me kujdes, sepse diçka brenda meje më thotë se kjo ngjarje ka për t’ju argëtuar shumë.

Ju lini kokën për historizat rozë. Sa shumë jua gudulisin zemrën burrat, me ato mbrëmjet premtuese, kur ju bëjnë të besoni se kinse jetojnë vetëm dhe ndjehen aq të dëshpëruar ...

E di që ju pëlqejnë këto. Është normale, sepse ju nuk mund t’i lexoni romanet që boton *Harmony*, tërë ato libra të stivosur në raftet e librarisë *Lipp*, apo tek *Deux-Magots*. Sigurisht që jo, duket qartë që nuk mundeni.

Kështu pra, sot në mëngjes, u shkëmbeva me një burrë në bulevardin Saint-Germain.

Unë po ngjitesha përgjatë bulevardit, ndërsa ai po zbriste. Ishim të dy në krahun e ndërtesave luksoze, në anën më elegante të bulevardit.

E pashë tek po vinte që nga larg. Dhe nuk mund të them me siguri, nëse ishte ecja e tij pak e ngathët, me kindet e palltos që i tundeshin lehtëazi para këmbëve... Shkurt, isha 20 metra larg tij dhe tashmë e dija që nuk do të më shpëtonte.

Dhe në fakt, ashtu ndodhi. Me t’u afruar pranë meje, e vura re që po më vështronte.

I hodha një buzëqeshje ngacmuese, një lloj shigjete të Kupidit, veçse paksa të përmbajtur.

Edhe ai më buzëqeshi.

Ndërsa ecja, vazhdoja të vija buzën në gaz, dhe sillja nëpër mend poezinë “Një kalimtareje” të Bodlerit (pak më parë ju fola për Saganin, dhe tani, besoj e kuptuat që zotëroj ato që quhen “referenca letrare”!!!). Ecja më ngadalë, sepse doja të kujtoja poezinë... “E gjatë, e hollë, zhytur në një pikëllim të thellë...” Vargu që vjen më pas, nuk më kujtohet ... dhe pastaj “Kalon një grua krenare në dhimbjen e saj, duke ngritur me dorën e hijshme palën e fustanit...” dhe në fund vargu “O ti, që të doja, o ti, që e dije ...”

Gjithmonë ky varg më lë pa frymë.

Dhe ndërkaq, o Zot, ndjeva vështrimin e Shën Sebastianit tim, (kjo, kuptohet, është sa për të vazhduar lidhjen me shigjetën, për të cilën ju fola pak më parë, eh! patjetër që duhet vazhduar kjo, apo jo?). Ndjeva pra vështrimin e tij gjithnjë pas krahëve të mi. Kjo gjë m’i mbështjell supet me një ngrohtësi të këndshme, por do të preferoja më mirë të vdisja, sesa të ktheja kokën pas. Përndryshe do të prishej krejt poezia...

Qëndrova në trotuar, përballë rrugës Saint-Peres dhe po vështroja fluksin e makinave, që të kaloja pastaj në anën tjetër.

Sqarim: Një pariziene, që ka respekt për veten, nuk kalon kurrë mbi vijat e bardha, në bulevardin Saint-Germain, kur drita e semaforit është e kuqe. Një pariziene, që ka respekt për veten, përgjon lumin e makinave dhe vërsulet menjëherë, e ndërgjegjshme për rrezikun që e pret.

Kësaj i thonë të vdesësh për të parë vitrinën e dyqanit të Paul Ka. E paparë, apo jo?

Isha gati të vrapoja përmes rrugës plot makina, kur papritmas, një zë më përmbajti.

Mund t’ju kisha thënë “një zë i ngrohtë e burrëror”, për t’ju bërë qejfin, por nuk është rasti. Ishte thjesht një zë.

“Më falni...!”

U ktheva. “Oh, kush na qenka?! Preja ime e bukur, e pakmëparshme!”

Duhet t’jua them qysh tani, se që nga ky moment, Bodleri nuk na hyn më në punë.

“Doja t’ju pyesja, nëse dëshironi të darkojmë bashkë, sonte...”

Me vete mendoja “Sa romantike...”, por atij i thashë: “A nuk ju duket se është pak si shpejt?”

Dhe ja ku e kishte gati përgjigjen, dhe ju betohem që s’po ju gënjej.

“Keni të drejtë. Është vërtet pak shpejt. Por, kur ju pashë tek largoheshit, thashë me vete: Ç’budallallëk, ja një vajzë që e ndesh në rrugë, i buzëqesh dhe ajo të buzëqesh, i shkojmë afër njëri-tjetrit dhe pastaj nuk shihemi më... Është me të vërtetë një budallallëk, është absurde.”

“...”

“Si thoni? Mos vallë ju duket tërësisht idiote, kjo që po ju them?”

“Jo, jo, aspak.”

Fillova të mos ndjehesha mirë : “Unë ...”

“Atëherë?...Si mendoni? Më thoni ku, sonte, pak më vonë, në orën nëntë, pikërisht këtu, dakord?”

Ej, bukuroshe, zgjohu! Po qe se do të të duhet të darkosh me të gjithë burrat që u buzëqesh, ke qejf të...

“Më jepni qoftë edhe një arsye të vetme, për ta pranuar

ftesën tuaj.”

“Një arsye...O Zot i madh...! Sa e vështirë...!”

E vështrova e kënaqur.

Dhe pastaj, krejt papritur, ai me zuri njëren dorë: “Besoj se e gjeta një arsye, pothuajse të pranueshme...”

E kaloi dorën time mbi faqen e tij të parruar.

“Një arsye të vetme...Po ja, nëse do të pranosh, do të kem rastin të heq mjekrën...Dhe më beso, ngaj shumë më mirë, kur e heq mjekrën.

Dhe ma lëshoi krahun.

“Po”, i them.

“Mrekulli! Ejani, pra, t’ju shoqëroj një copë rrugë, ju lutem! Nuk dua t’ju humbas pikërisht tani!

Këtë herë isha unë që e vështroja tek kthehej në anën tjetër, me pamjen e njeriut që ka përfunduar një punë të paqme.

Jam e sigurt që ndjehej jashtë mase i kënaqur me veten. Dhe kishte plotësisht të drejtë.

Gjithë pasditen isha pak nervoze. Më duhet ta pranoj. Nervoze, si një fillestare, që e di se i është prishur krehja.

Nervoze, siç ndodh gjithnjë në prag të një historie dashurie.

Punoj, u përgjigjem telefonatave, nis fakse, përfundoj bocetin e një shkrimi,

(e kuptoni, sigurisht... Një vajzë e bukur dhe e gjallë, që nis fakse nga Saint-Germain - des - Pres, sigurisht që punon në një shtëpi botuese... afër mendsh). Mollëzat e gishtërinjve më janë mpirë krejt dhe më duhet të përsëris vazhdimisht fjalët që më thonë.

Qetësohu, vajzë e mbarë, qetësohu...

Ndaj të ngrysur trafiku në bulevard ka rënë dhe makinat kanë ndezur dritat.

Tavolinat nëpër kafene futen brenda, ca njerëz rrinë në pritje përpara kishës, të tjerë qëndrojnë në radhë në dyert e kinemasë *Beauregard* për të parë filmin e ri të Woody Allen.

Sigurisht, nuk mund të mbërrij e para në takim. Jo. Përkundrazi, duhet të shkoj me pak vonesë. Do të jetë më mirë të sillem sikur takimi nuk më intereson edhe aq.

Më duhet të shkoj të marr një pije gjallëruese për të ngrohur pak gishtërinjte. Por jo tek kafeneja *Deux-Magots*. Mbrëmjeve atje s’është kushedi çfarë dhe nuk shikon veçse amerikanë trashalugë që përpiqen të marrin diçka nga shpirti i Simone de Beauvoir. Eci gjatë rrugës Saint-Benoit. Një pije tek bar *Chiquitos* është pikërisht ajo që më duhet.

Shtyj derën dhe përballem me erën e birrës së përzier me aromën e duhanit të fortë, me ding-ding-un e fliperit, me pronaren hijerëndë flokëngjyer, veshur me këmbë të najlontë ku dallohen qartë recipetat me fortesë. Në brendësi të sallës televizori jep pamje nga kronika e mbrëmjes. Diku aty pranë muratorë veshur me kominoshe që përpiqen ta shtyjnë sa më larg kohën kur do të mbeten vetëm ose me

gruan, dhe pleq, të mësuar me ngjyrën e ver dheme të gishtërinjve, të cilët vazhdojnë të paguajnë geranë, si 50 vjet më parë. E bukur kjo, ë?!

Burrat e ulur në stolat pranë banakut rrotullohen vazhdimisht dhe ia plasin gazit mes tyre, si adoleshentë. Kam këmbë të gjata dhe mezi ia dal të kaloj përmes. Korridori është mjaft i ngushtë dhe fundi që kam veshur është goxha i shkurtër. Shoh shpinat e tyre të kërrusura që lëkunden me hope.

Ndez një cigare dhe e çoj tymin tutje, larg meje. Me vështrimin e humbur në boshllëk. Në ekran shoh që është Beautiful-Day që ka fituar në korsinë e fundit, djathtas.

Kujtohem që në çantë kam librin *Kenedi dhe unë*. Pyes veten nëse do të ishte më mirë të qëndroja këtu. Pak pastërma derri me thjerëza dhe një gjysmë gote verë të kuqe, nuk do të ishin keq...

Por e mbledh veten. Jeni këtu, pas shpatullave të mia dhe po prisni dashurinë (më pak? më shumë? apo hiç fare?) me mua dhe unë nuk do t’ju lë gojëthatë, në shoqërinë e pronares së lokalit *Chiquito*. Do të kishte qenë zhgënjyese.

Dal nga ai vend me faqe të skuqura nëpër të ftohtin që m’i fshikullon këmbët.

Ai është atje, në një kënd të rrugës Saint-Pères duke më pritur. Më vështron dhe vjen drejt meje.

“Po filloja të kisha frikë. Kujtova se nuk do të vinit. Pashë fytyrën time të pasqyruar në një vitrinë, admirova faqet e mia të lëmuara dhe pata frikë.”

“Më vjen keq, por prita rezultatin e ndeshjes së mbrëmjes të Vincennes dhe s’e kuptova se si kaloi koha.”

“Kush fitoi?”

“Pse, edhe ju luani?”

“Jo.”

“Fitoi Beatiful Day.”

“Sigurisht, duhet ta kisha menduar”,- qeshi ai duke më zënë për krahu.

Ecëm në heshtje deri në rrugën Sain-Jaques. Herë pas here ai më hidhte ndonjë vështrim, shqyrtonte profilin tim, por unë e dija se tani ai vriste mendjen, nëse kisha veshur geta, apo kisha mbathur çorape.

Durim, babush, durim...

“Do t’ju çoj në një vend që më pëlqen shumë.”

E kuptoj se në ç’lloj vendi...Me kamerierë të qetë me sjellje servili, që i buzëqeshin atij si bashkëfajtorë: “Mirëmbërëma, zotëri...(ja edhe kjo tjetra tani...eh, ishte më e mirë ajo zeshkania e rradhës së kaluar ...)...Tavolinën e vogël në fund, si gjithmonë, zotëri?” Përkulje të vogla. “(...Po ku i gjen ky vallë gjithë këto zoçka si llokum?...)...A mund të m’i jepni palltot??? Shuumë miirë.”

I gjen në rrugë, o kungull.

Por asgjë e tillë s’ndodhi.

Ai më la të kaloja para tij, ndërsa e mbante të hapur derën e një lokali, i cili i ngjante një taverne të vogël. Një kamarier erdhi dhe na pyeti nëse donim të pinim cigare. Vetëm kaq.

Ai sistemoi palltot tona në portmonto dhe, në atë gjysmë minute hezitimi, kur iu desh të perceptonte ëmbëlsinë e dekoltesë sime, e kuptova, që tashmë s’i vinte aspak keq për atë të prerën që kish bërë në mjekër, ndërsa rruhej, me duart që i dridheshin.

Pimë një verë të mrekullueshme me gota të mëdha. Shijuam gatime të përgatitura enkas, për të mos prishur aromën e nektarit. Një shishe Cote de Nuits, Gevrey-Chambertin e vitit 1986. Çfarë mrekullie!

Burri i ulur përballë meje e pi verën me sy gjysmë të mbyllur.

Tani e njoh më mirë.

Ai ka veshur një triko gjysmë golf prej kashmiri gri. Një triko e vjetër, me arna lëkure nëpër bërryla e me një njollë në anën e djathtë. Ndoshta është një dhuratë e bërë me rastin e njëzetvjetorit...E ëma, e turbulluar atëherë nga pakënaqësia e tij e kotë, do t’i ketë thënë “Hajt, tani, mos u mërzit, se ke për t’ia ndërjer lezetin...” dhe e ka përqafuar, duke i rënë shpatullave.

Xhaketa që ka veshur është e thjeshtë dhe ngjan me një pallto treçerekëshe, të cilën syri im vëzhgues prej fajkoi e dallon menjëherë që është e qepur me porosi. Tek dyqanet *Old England* etiketat janë më të mëdha, kur veshjet vijnë direkt nga atelietë e *Capucines* dhe ia pashë etiketën, kur u përkul për të ngritur pecetën. Atë pecetë, të cilën ai e la të binte qëllimisht, për të hequr çdo dyshim mbi historinë e getave, apo çorapeve të mia.

Ai flet për shumë gjëra, por nuk thotë asnjë fjalë për veten. Ndjehet gjithnjë keq dhe mezi e kap fillin e bisedës, kur unë e kaloj dorën tek qafa ime. Dhe ndërkaq më pyet “Po ju?” Por edhe unë s’i flas për veten, njëlloj si ai.

Ndërkohë që presim ëmbëlsirat, këmba ime çik kaviljen e këmbës së tij.

Ai vendos dorën e tij mbi timen dhe befas e heq menjëherë, sepse mbërrijnë sorbetet. Më thotë diçka, por fjalët e tij nuk tingëllojnë, kështu që unë nuk dëgjoj asgjë. Qëndrojmë të emocionuar e pa fjalë.

E tmerrshme. Atij i bie zilja e celularit.

Si një shikim i vetëm, të gjitha vështrimet e të pranishmëve në restorant u drejtuan menjëherë nga ai, që nxitoi ta fikte telefonin. Sigurisht që ka shkaktuar humbjen e një vere kaq të mirë. Gllënjkat e kapërcyera keq mezi kalojnë në gurmaze të irrituar. Njerëz që rrinë shtrënguar, gishtërinj që tkurren mbi bishtat e thikave, apo mbi palat e picetave të ngrira.

Sende të mallkuara! Gjithmonë do të gjesh ndonjë, kudo dhe në çdo çast. Çfarë fshatari.

Ai është konfuz. Papritur i hipën një zjarrmi me atë trikon prej kashmiri që ia ka blerë e ëma. Bën ca shenja keqardhjeje duke tundur kokën sa majtas- djathtas, si për të kërkuar ndjesë. Më vështron dhe shpatullat i ka paksa të përkulura.

“Më vjen shumë keq...” Ai vazhdon të buzëqeshë, por duket që tani është në një pozicion mbrojtjeje.

“S’ka problem”, i them, “fundja nuk jemi në kinema. Ndonjë ditë mund të ndodhë që të vras ndonjë njeri, burrë apo grua qoftë, i cili do të përgjigjet në telefon, në kinema, gjatë shfaqjes së filmit. Dhe kur ta lexoni lajmin te kronika e zezë, do ta kuptoni që e kam kryer unë krimin...”

“Po, do ta kuptoj.”

“E lexoni kronikën e zezë?”

“Jo, por mund të filloj ta lexoj, meqenëse kam shansin që t’ju gjej.”

Sorbetet kishin një shije...thjesht të mrekullueshme.

Kur sollën kafetë, princi im i kaltër, i përtërirë, erdhi të ulëj pranë meje.

Aq afër, saqë tani është krejt e sigurt. Kam veshur çorape! Ai e vuri re nga prekja e kapëses në pjesën e sipërme të kofshëve të mia.

E di që tashmë ka mbërritur në atë pikë, saqë s’i kujtohet as emri i vet.

M’i largon flokët lart dhe më puth në qafë, në atë gropëzën e vogël mbrapa.

Më pëshpërit në vesh se e adhuron bulevardin Saint-Germain, e adhuron verën e Burgonjës dhe sorbetet.

E putha në të prerën në faqe. Mezi po e prisja këtë moment, e vendosa ta përqafoja.

Kafetë, llogaria, bakshishi, palltot tona, të gjitha këto nuk janë veçse detaje, detaje, detaje. Detaje që ngadalësojnë.

Kraharrët tanë përpëlitën.

Ai më zgjat pallton time të zezë dhe këtu...

E vlerësoj gjestin prej artisti, është për t’i hequr kapelen, kaq i rezervuar, gati i padukshëm, por i llogaritur dhe i kryer mjaft mirë. Ndërsa ma hidhte pallton mbi shpatullat e shtrira e të lëmuara si mëndafshi, ai gjen atë gjysmë sekondën e nevojshme dhe bën përkuljen perfekte, për të parë vje dhurazi në xhepin e brendshëm të xhaketës dhe për t’i hedhur një sy mesazheve në celular.

E përmbledh veten. Menjëherë.

Mashtrues.

Mosmirënjohës.

Çfarë bëre, o plehrë?!

Për çfarë merakosesh, ndërkohë që supet e mia ishin kaq të rrumbullakëta, kaq të ngrohta dhe dora jote kaq pranë?! Çfarë t’u duk më e rëndësishme, ndërsa mund të kishe para syve gjoksin tim?

Përse u shpërqendrove, kur unë prisja të ndjeja frymëmarrjen tënde në qafë?

Nuk mundje vallë t’i gërvëlisje gjërat e tua të mallkuara më vonë, pasi të kishim bërë dashuri?

E mbërthej pallton deri në grykë.

Në rrugë kam ftohtë, jam e dërmuar dhe më vjen për të vjellë.

I kërkoj të më shoqërojë deri te vendi i taksive.

Është i tronditur.

Bërtit SOS, djalosh, këtë bëj!

Por jo. Ai qëndron i papërkulur. Njëlloj sikur të mos kishte ndodhur asgjë. Sikur po përcjell një shoqe të mirë te taksia, tek i fërkon duart për t’ia ngrohur, duke bërë ca biseda nëpër natën pariziane. Sjellje klasi, e pranoj.

Para se të hipi në një taksì Mercedes të zi, të regjistruar në Val-de Marne, ai më thotë: “Por...do të takohemi përsëri, apo jo? Unë nuk e di as se ku jetoni?...Më jepni diçka, një numër telefoni, një adresë...”

Ai gris një fletë nga blloku i shënimeve dhe shkarravit disa numra.

“Merreni. Numri i parë është i shtëpisë, i dyti është i celularit, ku mund të më gjeni gjithmonë...”

Po. E kisha kuptuar.

“Ju lutem, mos ngurroni, s’ka rëndësi se kur, dakord?... Do t’ju pres!”

I kërkoj shoferit të më zbresë në fund të rrugës. Kam nevojë të eci.

Shkelmova fort, sikur të gjuaja ca kanaçe të imagjinuara. I urrej celularët, e urrej Saganin. E urrej Bodlerin dhe të gjithë mashtruesit.

E urrej krenarinë time.

DISA FJALË MBI FILMIN "REQUIEM FOR A DREAM"

Nga Andi Nika

Requiem për një ëndërr; pikërisht, vajtimi i një ëndrre që nuk realizohet kurrë, disfata e katër heronjve tragjikë përballë idhujve të modernitetit. Kryevepra e Darren Aronofsky pikturon me ngjyra të frikshme peisazhin e modernitetit ku zbrazëtira shpirtërore e njeriut e urdhëron atë të gjejë shpëtim te idhuj të rremë, televizioni e droga. Dhe këta idhuj, ashtu si të gjithë idhujt, kërkojnë sakrifica në shkëmbim të premtimeve që bëjnë.

Sara, besimtarja e zjarrit e kultit televiziv *Juice by Tappy*, duhej të sakrifikonte pikën e saj të dobët, sheqernat, për një rini të përjetshme. Harry arriti të sakrifikojë dashurinë e tij, Marionin, dhe kjo e fundit sakrifikon njëkohësisht nderin dhe potencialin e saj artistik, e gjithë kjo për një lumturi surreale në tokë. Patjetër që kemi të bëjmë me varësi. Por varësia ka rrënjë të thella psikologjike. Ajo nuk është thjesht një patologji e cila kurohet. Ajo në fakt është shenjuesi më i qartë i një nevojë njerëzore e cila nuk mund të përmbushet nga monotonia mediokre e realitetit dhe as nga premtimet e kësaj bote. Kjo është nevojë e një qëllimsie për jetën, një 'arsye për t'u ngritur nga shtrati në mëngjes', siç i shprehet Sara të birit.

Njeriu si homo sapiens është njëkohësisht dhe, siç thotë Mircae Eliade, homo religiosus. Ndërgjegjësimi dhe vetëdijësimi i njeriut mbi kohën dhe fundshmërinë e tij vijnë dorë për dore me religjiozitetin e tij. Ai bëhet i vetëdijshëm se nuk di pothuajse asgjë; nuk di çfarë ndodhet përtej murit, çfarë sjell e nesërmja dhe çfarë vjen pas vdekjes. Kjo lloj padijeje shoqërohet me ankthin e vetë ekzistencës, ankth i cili e paralizon veprimin. Megjithatë, njeriu i duhet të veprojë, dashje pa dashje, kështu që ai zgjedh; ai në fakt është i detyruar të zgjedhë, në padije, veprimin e radhës. Njeriu detyrohet të besojë nga vetë natyra. Besimi dhe

religjioni janë pra fenomene natyrore. Bashkë me ta mitologjitë, si histori të zotave dhe, si rrjedhojë e saj, morali.

Nga ana tjetër, zhvillimi i fakultetit mendor të arsyes i mundëson njeriut zgjatimin e degëve logjike të rrënjësura në parimet e para e të lashta të këtyre mitologjive, deri aty sa rrënjët humbasin në mjegullnajën e të padëshmueshmes e, si të tilla, bëhen të dyshueshme. Si pasojë, zotat vdesin dhe, bashkë me ta, dhe një ontologji e tërë rendore. Vendin e kësaj ontologjie e zë paradigma subjekt-objekt, e cila shoqërohet nga një luftë botëvështrimesh të bazuara mbi subjektin, i vetmi i cili ka në dorë verdiktin mbi vërtetësinë e realitetit. Qenia tanimë shfaqet si përfytyrim dhe vërtetësia e saj dëshmohet si e tillë. Ky është dhe një nga tiparet themelore të modernitetit për Heideggerin.

Në këtë luftë botëvështrimesh fuqia e patundshme e besimit humbet. Por njeriu përsëri mbetet homo religiosus. Ai vazhdon të jetë i fundëm e mikroskopik kundrejt kozmosit dhe, si i tillë, vazhdon të ketë nevojë për të shëruar ankthin e ekzistencës. Për Jungun, ky ankth kapërcehet me plotësimin e ciklit të heroit i cili e pranon vuajtjen e jetës dhe mundohet ta kapërcejë atë me besim të patundur. Synimi në këtë rast bëhet individuimi, progresi dhe zgjerimi i ndërgjegjes si e tillë, dhe jo regresi i saj. Përballë errësirës së të panjohurës, ndërgjegja kërkon të ndriçojë sa më shumë. Nga sa shohim, jeta synon drejt komplikacioneve, pështjellimeve dhe të vështirës, jo drejt stabilitetit dhe rehatisë. Jeta, në fakt, edhe për biologun indiferent, është tendenca antientropike e lëndës, tendenca më e qartë drejt formimit dhe ndërtimit. Dhe ky impuls i lashtë i Jetës gjen madhështinë e tij poetike tek njeriu i cili ndodhet përballë përgjegjësi të pafundme.

Kapërcimi i këtyre përgjegjësi gjithmonë shoqërohet me një triumf të hareshëm, triumfin e mposhtjes së vdekjes dhe krijimit të jetës. Kjo nuk kërkon dëshminë e mitologjisë për t'u rrokur. Mjaft të kujtojmë çaste të lodhshme e të mundimshme për të arritur një synim kuptimplotë për ne të cilat gjithmonë kurorëzohen me harenë e triumfit: triumfi mbretëror i jetës, lirisë dhe ndërgjegjes përballë vdekjes dhe të pandërgjegjshmes, automatikes, të parashikueshmes, të burgosurës, fëmijës.

Kjo është dhe tragjedia që na paraqitet në film. Tragjedia e lashtë e heroit që pëson disfatë përballë forcave të errëta. Harry dhe Marion ëndërrojnë për një jetë të lumtur së bashku, por kjo ëndërr e pastër që buron nga impulsi për jetën vritet nga ëndrra e errët dhe mashturesë e lumturisë së përjetshme që ofron droga. E para kërkon mundim, përgjegjësi dhe zgjerim të ndërgjegjes, duke ofruar shpërblimin hyjnor të triumfit të Jetës. E dyta ka shpërblim më të afërt dhe, në dukje, kërkon shumë më pak mundim e përgjegjësi. Dhe natyrisht ajo shoqërohet me regres, tkurrje të ndërgjegjes dhe humbje të sensit të realitetit. Por rezulton se sakrifica për ëndrrën e dytë është në fakt fatale për jetën.

Momenti kyç për Harryn është vegimi që ai ka. Dhe ky vegim është pikërisht korrieri hyjnor i Jetës që sjell të ardhmen a premtuar. Ai shikon nga larg Marionin në fundin e një shëtitoreje buzë detit e cila i qëndron me kurriz. Nga kënvështrimi i tij Marioni qëndron në mes të vijës së horizontit blu dhe bëhet, kështu, qëllimi për t'u arritur, Edeni i premtuar. Ai i afrohet asaj ndërkohë që mundohet ta thërrasë, por thërritjet tij janë të shurdhëta. E megjithatë ai e arrin dhe ajo kthen kurrizin dhe i buzëqesh. Vegimi ndërpritet atë çast nga hapja e derës së shtëpisë. Shoku i ngushtë i Harryt, Tyrone, hyn brenda dhe e njofton për mallin e ri që ka sjellë. Kështu ëndrra për jetën ndërpritet nga ajo për vdekjen. Afër fundit të filmit ky vegim i shfaqet sërish, por këtë radhë, paçka se ai vrapon drejt saj i dëshpëruar, nuk e arrin dot, por bie në humnerën e dështimit. Në rastin e parë vegimi është korrier i mundësisë dhe potencialit, në rastin e dytë, i pamundësisë dhe dështimit. Vegimi është profet i Jetës dhe ai shpall verdiktin e saj.

Në kornizën e përballjes së dy ëndrrave filmi mund të shihet si requiem për secilën nga këto ëndrra ose për të dyja njëkohësisht: vajtim për vdekjen e ëndrrës për Jetën dhe vajtim për tkurrjen, papërgjegjshmërinë, regresin, pra vdekjen, si rezultat i mashtrimit nga ëndrra antagoniste, ajo gënjeshtarja. Filmi mbyllet pikërisht me imazhin arketipal të kësaj tkurrjeje dhe regresi, ku të katër personazhet shfaqen të përvuajtur shtrirë në pozicion fetus. Ky ishte dhe premtimi real i ëndrrës mashtruese, regresi. Por ky regres nuk është aspak i këndshëm. Ai në fakt është pasoja e një dëshire për një fëmijëri të paqte, pa probleme e pa përgjegjësi në një botë plot me të tilla. Një fëmijëri naive në trup të rrituri ka çmim fatal.

Vlen për t'u përmendur dhe muzika e Clint Mansell, një kryevepër e cila e paralelizon melodikisht tragjedinë e modernitetit në mënyrë drithëruese. Zbritja e notave minore të pianos në mënyrë ciklike përfaqëson rutinën mekanike të drogimit të personazheve të filmit që Aronofsky e pikturon me ftohtësi të frikshme. Skenat e procesionit te veprimeve që personazhet kryejnë për t'u futur në mitrën e lumturisë fëmijërore shoqërohen me nota të përthyerjes së realitetit. Kjo përthyerje duket kudo nëpër film. I gjithë filmi në fakt shoqërohet nga një atmosferë ëndrre; ngjyrat e zbardhura nga një ndriçim i zbehtë i bëjnë skenat e filmit të ngjajnë si fragmente ëndrrash. Dhe notat minore që i shoqërojnë këto skena lajmërojnë në fakt terrorin e kësaj ëndrre. Violina dhe violinçeli në fillim kanë nota vajtuese duke u bërë pjesë e vetë requiemit. Ato vajtojnë tragjedinë e heronjve. Në fund, notat periodike të pianos dhe vajtimi i violinës përthyeret nga dy nota të forta të një violine tjetër. Notat janë minore dhe vargu, i cili përsëritet dy herë, është përsëri zbritës. Këtë radhë violina nuk vajton, por shpall me ftohtësi dështimin përfundimtar të heronjve dhe përsëritja e shpejtë e vargut e thekson këtë shpallje. Kështu mbyllet dhe vetë filmi: këto nota shoqërojnë tkurrjen e fundit të heronjve në pozicionin embrionik. Vdekja triumfon.

Meditim mbi poezinë e Sharl Bodlerit

“ALBATROSI”

Nga Yzedin Hima

Albatrosi është një zog që lajmëron mort. Kur ai shfaqet mbi anije, marinarët nuk pajtohen me fatin e tyre të parathënë dhe hakmerren ndaj zogun kasandër. Duke munduar e vrrarë albatrosin, ata vrasin lajmëtarin, jo lajmin.

Anija, albatrosi janë simbole poetike që mbartin me vete edhe mortin si lajm dhe si fat.

Albatrosi, ky zog i përzishëm, simbol i veshur me imazhe të mistershme, vjen nga lartësitë qiellore. Sharl Bodleri e quan “i bukuri i qiejve”.

Tej mantelit misterioz të simbolit, shfaqet poeti, princi i reve:

*Kështu dhe Poeti ngjan me këtë princ të reve
Që endet mes stuhish e qesh me shkrepitima*

Ai rastësisht gjendet në anije, simbol i jetës njerëzore, që kalon mes “honesh plot llahtarë”. Marinarët, këta njerëz me shpirtin plot kallo, nga vuajtja dhe e përditshmja aspak poetike dhe krejt prozaike, e trajtojnë qiellorin me sadizëm:

*Dhe i lenë aty të lidhur keqas mbi kuvertë,
Këta mbretër kaltërsish ligisht katandisur*

Po pse?!

Ata duan që për pak çaste vuajtjen e tyre t’ia kalojnë dikujt tjetër, për t’u ndjerë për një çast të çliruar. Ose, të paktën, ta ndajnë vuajtjen me dikë tjetër. Në këtë mjedis të ulët, ku vlera e vetme është lufta dhe përpjekja për t’i bërë ballë dallgëve të oqeanit jetësor, ku mbretëron forca si dhunë kundër dhunës së jetës, albatrosi shndërrohet nga *mbret i kaltërsive në rob të katilëve, në lolo krahëvarur, në tuaf e qesharak*. Goditjet që kanë pësuar nga jeta, njerëzit marinarë duan me ngutje t’i flakin nga vetja, të lirohen nga frustimi, plagët e dhimbshme dhe ia transferojnë ato zogut të qiejve:

*Ca e godasin sqepit me çibuk e plasin gaz,
Të tjerë si të çalë tallen me të ngratin fluturak.*

Njerëzit, përballë vuajtjeve jetësore, shpesh bëhen

qesharakë. Pikërisht këtë gjendje, aspak të këndshme, marinarët duan ta zhvendosin nga vetja dhe t’ia veshin zogut të gjorë, që ka bujtur në mjedisin e tyre të zymtë:

*Sa tuaf e qesharak ky shpend i lartësive!
Sa komik e shëmtaq ai i bukuri i qiejve!*

Albatrosi mund të merret fare mirë edhe si simbol i fatit të zymtë të njerëzimit. Në këtë rast, brenda tekstit poetik luhet një dramë e dhimbshme. Marinarët në një skenë tragjike godasin, tallen, përqeshin fatin e tyre, që për mijra arsye, në vend të shkonte larg si ëndrrat, përpëlitet krahëthyer “mbi dërrasa lemerisur”. Në këtë këndpamje kemi lartësim të fatkeqëve. Të tallesh, të ironizosh, të përqeshësh fatin tënd, është emancipim shpirtëror.

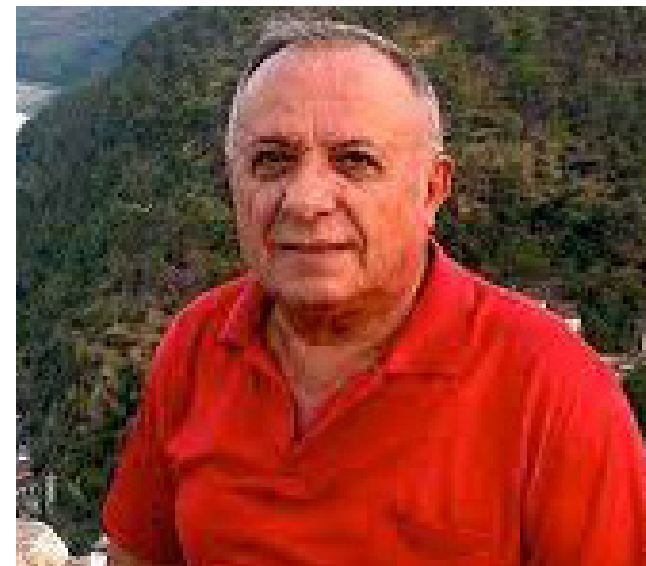
Duke u thelluar në tekstin e mrekullueshëm të Sharl Bodlerit, duke u orvatur për të parë tej imazheve të mistershme, lexuesi nis të lexojë veten: Krahët janë bërë për fluturim. Nëse nuk i përdor, do hiqesh zvarrë. Po sa njerëz janë përbuzur, fyer e poshtëruar dje dhe sot, ndoshta dhe nesër nga dhuna, nga vulgarja, nga shurdhëria dhe janë ndjerë e ndihen të huaj, krahëprerë:

*Mbërthyer në të huajën tokë mes talljesh mizore,
Me krahë madhështorë që dot s’marrin fluturim ...?!*

Në habitatin vulgar të marinarëve, princi i reve ndihet i poshtëruar, krahëthyer, i plogët, qesharak, sikurse ndihet poeti në të përditshmen prozaike, midis vulgut njerëzor, që është pajtuar me fatin e tij dhe as nuk merr mundimin për ta ndryshuar atë, qoftë edhe nëpërmjet përjetimit artistik të së bukurës, e cila kur bie në duar vulgare shndërrohet në shëmti.

Në këtë tekst takohen dy përmasat që ndeshen në poezinë e Sharl Bodlerit, prirja nga Zoti dhe Rënia si kënaqësi, ideali dhe spleeni. Princi i reve, i bukuri i qiejve, albatrosi befas gjendet në mjedisin kafshëror.

“...Gëzimi është stolia më vulgare e së bukurës, kurse Melankolia është, si të thuash, shoqja e saj më e denjë, në atë

pikë sa unë nuk e konceptoj dot një tip Bukurie ku të mos ketë Trishtim. ...Misteri, brenga janë gjithashtu karaktere të së bukurës.” – ka thënë Sharl Bodleri.

Poezia? Eshtë ajo fasha e bardhë që lë albatrosi në qiell dhe ajo fasha e kaltër që lë anija në lëkurën e detit. Midis tyre dhuna, tallja, vuajtja që endet si dhimbje, trishtim, melankoli, si vragë në shpirt, si spleen.

Berat, më 6 qershor 2021

Sharl Bodler

ALBATROSI

*Në lundrime të gjata mes honesh plot llahtarë,
Detaret shpesh herë thjesht për t’u zbavitur
Kapin albatrosë, madhështorë zogj të detit
Shokë t’i kenë në udhëtimet e tyre të pafund ...*

*Dhe i lenë aty të lidhur keqas mbi kuvertë,
Këta mbretër kaltërsish ligisht katandisur,
Lolo krahëvarur vajtueshëm hequr zvarrë,
Çalashë ngofje dalë mbi dërrasa lemerisur.*

*Sa tuaf e qesharak ky shpend i lartësive!
Sa komik e shëmtaq ai i bukuri i qiejve!
Ca e godasin sqepit me çibuk e plasin gaz,
Të tjerë si të çalë tallen me të ngratin fluturak!*

*Kështu dhe Poeti ngjan me këtë princ të reve
Që endet mes stuhish e qesh me shkrepitima;
Mbërthyer në të huajën tokë mes talljesh mizore,
Me krahë madhështorë që dot s’marrin fluturim ...*

TRE VARIANTE TË PËRKTHIMIT TË KËNGËS IV TË “ENEIDËS” NGA HENRIK LACAJ, MARK DEMA DHE FRANO ALKAJ

Nga Yourgen Zmijanë

Shënime mbi Virgjinin e përkthyer

Përshtatja e të ashtuquajturave *trope stilistikore* është një sfidë e mundimshme, si dhe jo gjithmonë e kapërcyeshme, për përkthyesin e kujdesshëm. Figura të tilla kanë në thelb tjetërsimin e domethënies së zakonshme të shprehjeve letrare nëpërmjet ndërtimit jo të zakonshëm sintaksor, leksikor etj. Trope të tilla, si *alegoria*, *metonimia*, *hiperbati*, *henalazhi* ose *hipalazhi*, në mënyrë të veçantë, ndeshen në letërsinë klasike në të cilën përbëjnë tipar dallues si përpjekje për t'i ikur shprehjes gjuhësore të rëndomtë, të konsumuar, duke e përtërirë atë.

Nga ky këndvështrim, “Eneida” e Vigjilit, poema më e rëndësishme e periudhës së hershme augustiane, mund të shërbejë si shembull për arsye se autori, duke vazhduar traditën vargëzuese aleksandrine-neoterike, e gjallëron atë me ndikimet arkaike. Në mënyrë të veçantë në Librin IV të saj ndeshen përdorime interesante tropesh stilistikore ndaj të cilave përkthyes me përvojë, së paku tre të tillë në shqip, dëshmojnë zgjidhje krejtësisht origjinale nisur nga marrëdhënie të ndryshme me gjuhën.

Në Librin IV hero i poemës, pas qëndrimit në Drepanon ku humbet të atin, Ankizin, vijon rrugën e paracaktuar nga Fati së bashku me mërgimtarët e tjerë trojanë duke iu qepur detit, i cili me valët e xhindosura e përplas brigjeve të Kartagjenës. Aty pritët si mik nga mbretëresha Didonë. Gjatë qëndrimit në Kartagjenë hero i rrëfen rrënimin tragjik të Trojës, rrugëtimin e mundimshëm drejt Romës. Mbasi bie në dashuri me mbretëreshën, zgjedh në fund t'i nënshtrohet vullnetit të Perëndive, një qëndrim ky prej hero i stoik. Nga ana e saj, Didona përjeton dilemën e saj më të madhe dhe vendos ti rrëfejë Anës, të motrës, pasionin e ndaluar që ushqen për mysafirin, e vetëdijshme për zotimin mbi eshtrat

e të ndjerit bashkëshort të saj, Sikeut, se nuk do ta tradhtonte në mot të moteve.

Imazhi metaforik i lëngimit nga zjarrit përvëlues i dashurisë (vv. 1-2) spikat në gjithë lirikën arkaike greke. Virgjili e kthen përsëri si përjetim të mundimshëm, pa ia zbehur ngjyresën kuptimore të gjuhës homerike ku ai shfaqet si mall ndaj një të dashuri të munguar, aq sa mposht edhe arsyetimin si pengesë e fundit, duke pasuruar përjetimin e erosit si dorëzim përballë fuqisë së tij rrëmbyese. Për më shumë, vihet re ndikimi i Safos, e cila në ndryshim nga trashëgimia homerike priret ndaj përvojës trupore si konceptim gati patologjik i këtij imazhi metaforik. Virgjili:

“At regina gravi iamdudum saucia cura
vulnus alit venis et caeco carpitur igni”.

Dy variantet e para në shqip zgjedhin termin *zjarr* për afshin dashuror, me dallimin që varianti i parë ruan figuracionin origjinal me theksin mbi intimitetin e ndjenjës së mbretëreshës nëpërmjet ndajfoljes *tinëz*:

“Ndërkaq mbretëresha tanimë e plagosur
nga afshi i dashurisë e ushqen në zemër
atë plagë dhe **tinëz shkrihet pre` e atij zjarri`**
“Tashma mbretëresha fare e molisur
nga afshi i dashurisë ushqen vetare
plagën e zemrës s'vet e ndizet flakë
prej një **zjarri të fshehtë, që po e përpin`**”

Në latinishten e kohës së “Eneidës”, kur poemat recitoreshin në publik, bashkëtingëllorja *c* shqiptohej pa u qiellzuar (palatalizuar), duke bërë që intonativisht aliteracioni *caeco carpitur* të mbahej nga zanoret. Efekti zanor

duhej të ishte mbresëlënëse, për shembull i përngjashëm me tingujt e flakëve, nëse i qëndrohet figurës. Varianti i tretë befason për zgjidhjen nëpërmjet ndërtimit metaforik me termat *tejza* (deje) dhe *angra* (të përbrendshme, rropulli):

“Por irun zëmre e n'shipirt derptue mbretnesha,
T'shemtueshme varren shkon tue kallë nder tejza Msà brese
flaka i deperton nper angra”.

Domethënia e dashurisë autori e sjell herë si mani e herë si delir dhe që, në përputhje me këndvështrimin helenik të erosit, ndodh si lojë prej ndërhyrjes të perëndive. Rrëfimi i Eneas, që e rrëqeth mbretëreshën, ia rrëmben asaj zemrën dhe i ngulit në mendje portretin e tij të fisëm, fjalët e tij të zgjedhura, trimërinë e tij të pashoqe. Burimin e fisnikërisë dhe të trimërisë së tij Virgjili e modelon nëpërmjet metonimisë:

“Anna soror, quae me suspensam insomnia terrent!
quis novus hic nostris successit sedibus hospes,
quem sese ore ferens, **quam forti pectore et armis!**”

Zëvendësimi stilistikor i *pectore* (kraharor, gjoks, parzëm) me *anîmus* (shpirt, frymë) i mbivendos domethënies konkrete të termit të parë cilësitë abstrakte të termit të dytë *anîmus*. Në variantin e tretë, në ndryshim nga dy të tjerët, për të përforcuar mbresën është zgjedhur mbiemri prej foljes *me thadrue*:

“Me mend pershkon trimnît e mdhaja e fisin
Bujâr e n'â t'ktij trimi: mbrëndë krahnorî
T'thadrue me i mbetkan ftyra e fjalët e tija
As s' me shkrepë t'mjeren s'mia lanka malli”.

Në vazhdim të variantit të tretë, në përkim të metonimisë së munguar, përkthyesi ndërton metaforën:

“Kush âsht ky mik i rî, qi n'troje t'ona
Ka râ? Sa larg ktij n'fytër m'i dâ n'pashija!
Kaq trim po u dukëka e i perfrigueshem n'lufta,
Bân bë, se **i zëm'r i rreh n' krahnuer çeliku!**
P'rîmend besoj as s'asht tue m'rrëjte kund mendja,

Njëri ndër tropet stilistikore më të veçanta tek “Eneida” është ai që njihet si *henalazh* ose *hipalazh*, figurë stili që ka të bëjë me dhënie disa fjalëve të ligjëratës atë çka u takon fjalëve të tjera të së njëjtës ligjëratë, me efekt shmangien e përdorimit të zakonshëm sintaksor. Është dukuri tejet e natyrshme edhe e gjuhës së folur, por në gjuhën poetike përdorimi është i qëllimshëm me synim estetik. Henalazhi, që e tjetëron rrjedhën e arsyetimit gramatikor, i shuan kufijtë semantikë duke përfutur kuptime të shumëfishta nëpërmjet ndërtimit të ri. Te Virgjili ka raste kur henalazhi rimerret edhe në kontekste të ndryshme. Në vargjet e mëposhtme (vv. 225-226) Jovi i gjithëpushtetshëm urdhëron Mërkurin ta mbërrijë heroin trojan për t'i zbuluar Fatin që duhet të përmbushë:

“*expectat, fatisque datas non respicit urbes,
adloquere, et celeris defer mea dicta per auras*”.

Termi *celeris* (i shpejtë, i shkathët), simbas një arsyetimi sintaksor, do mund t'i referohej cilësisë së Mërkurit, për të cilin do ishte korrekte forma *cëlërîter* ose *celer*, ndërsa në varg ai shkon për termin *auras* (flad, puhi, ajër, dritë e ditës, dritë e bardhë). Përftesa stilistikore e pasuron semantikisht termin duke zbuluar fuqinë prej hyjnie me të cilën Mërkuri trondit ajrin me fluturimin e tij. Duket sikur varianti i parë nuk e jep ngarkesën e pritur figurative duke përzgjedhur termin e thjeshtë *fluturim*:

“Edhe atëherë Mërkurit i drejtohet
edhe i jep urdhër: “Nisu, pra o bir,
ik dhe thirr Zefirët, **fluturim**
zbrit atje poshtë dhe foli udhëheqësit
dardan, që rri e tallet me Kartagjenën
tiriane dhe asfare nuk kujdeset
për qytetet që i ka caktuar Fati”

Dy variantet e tjera përpiqen të japin ngarkesën e origjinalit duke theksuar dinamizmin në fluturimin e Mërkurit:

“Mërkurin thërret pranë e i jep këtë urdhën:
“Vrapo, o biri im, thirr Zefirin
e fill kah toka, **fluturim lëshonju!**
Takojë atë pris dardan, që në Kartag,

asht ndalë me vullnet t’vet e nuk kujtohet për atëmbretni që Fati i ka caktue!”.

“At-herë kshtu i flet edhe i urdhnon Merkurit:
“Shpejt nisu, o bîr, tue thirrun n’ndihmë zefyrin
Dhe mbí fletë pezull **neper ajri ti dyndu**
E prisit t’Trojes, qi e shkon t’zít e motit
N’shtoje t’Karthagut e ka lânë mbas dore
Njato qytete, qi i a pat folun fati,

I njëjti henalazh përsëritet në vargjet (vv. 356-359), në të cilat Enea i rrëfen mbretëreshës Didonë tmerrin e përjetuar nga shfaqja e hyut Mërkur:

*Nunc etiam interpretes divom, Iove missus ab ipso—
testor utrumque caput—
celeris mandata per auras
detulit; ipse deum **manifesto in lumine vidi**
intransent muros, vocemque his auribus hausi”.*

Për të theksuar shtangien e heroit nga frika henalazhi është rimarrë enkas, duke i mbivendosur figurën e re “*manifesto in lumine vidi*” për të dhënë angëshkrimin prej ndriçimit verbues të Mërkurit, ndërkohë që forma e saktë gramatikore mund të ishte: “*deum manifesto in lumine*”. Dy nga zgjidhjet:

*“Ja, pak më parë, lajmëtari i perëndive,
dërguar prej vetë Jovit, (të betohem për kokën e të dyve,) **fluturim**
më solli urdhër të prerë; me këta sy
e pashë atë hy në **një shkëlqim të fortë**
në çastin që po hynte në qytet,
me këta veshë unë ia dëgjova zërin”.*

“Mu në këtë ças lajmtari i perëndive
dërgue prej Zeusit vetë (po të betohem për kokën teme e t’anden) **nëpër ajr**
tek unë **fluturim** erdhi me sjellë urdhnin,
Unë vetë hyjninë **rrethue me dritë e pashë**
me sytë e mi tue hy ndër ledhe tua
e me kto veshë dhe zanin ia ndigjova”.

Në variantin e tretë, për të kompensuar dy henalazhet, përkthyesi ka përdorur dy zgjidhje metaforike:

*“M’ka mrrijtë kasneci i hyjve çue prej Zeusit
-T’báj bé per jetë e per krye t’and e t’emin
Se **n’rrymë t’duhive** ai m’i kumtoi kta urdhna;
Un vetë e pásh **nder t’zjarra rreze drite**
Hyjnin kah hËjte neper ledhe e i ndieva
Ushtim’n e zanit me t’dy veshët e mË”.*

Mbretëresha Didonë, e brengosur nga vendimi i Eneas për t’u larguar drejt brigjeve italiane në përmbushje të

vullnetit të perëndive, lëshon mallkimin e saj mbi trimin trojan dhe gjinden e tij në vargun e mëposhtëm (v. 385):

*“Sequar atris ignibus absens,
et, cum **frigida mors anima seduxerit artus,**
omnibus umbra locis adero”*

Në këtë rast henalazhi është ndërtuar mbi formën korrekte “*animam seduxerit artubus*”, ku folja *seduxerit* (mënjanoj, ndaj, veçoj, largoj) i referohet emrit pararendës *animam* (ajër, erë, frymë, shpirt) dhe jo shumësit *artubus* (sh. gjymtyrë), për të cilin shkon epiteti *frigida* (i ftohtë, i ngrirë, i ngjethur). Në përputhje me këtë formë të zakonshme sintaksore do të ishte “*vdekja shkëput (ndan) shpirtin nga gjymtyrët*”, ndërsa autori e ka përmbysur sintaksën duke e vënë foljen në shërbim të shumësit të emrit që e pason: “*anima seduxerit artus*”. Kështu përftohet: “*vdekja shkëput (ndan) nga shpirti gjymtyrët*” dhe, si pasojë, epiteti *frigida* bie mbi *mors* (vdekje, kufomë). Humbi kështu lidhja e shkakësisë që mbante kur i referohej termit *artubus* në formën e zakonshme sintaksore. Nga të gjitha variantet i pari tregon kujdes të veçantë ndaj henalazhit, të paktën në formulimin *mortja e ftohtë*, edhe pse ky ndërtim i qëndron besnik kuptimit të formulimit të zakonshëm latin:

*“Dhe, ndonëse larg, unë ty prapë do të të ndjek
me të zinj të pishtarë, dhe atëherë kur mortja e ftohtë të ma
ketë ndarë nga trupi këtë shpirt,
fantazma ime do të të ndjekë kudo”.* (vv. 650-653)

Varianti i dytë, duke anashkaluar henalazhin, është shembull i ruajtjes së trajtës korrekte latine veçanërisht në aspektin kuptimor:

*“...E kur vdekja
këtë shpirtin tem prej trupi do ta ndajë,
kurrë hija eme s`ka me t`lanë të qetë”.* (vv. 598-600)

Përkthimi në variantin e tretë i kthen funksionin shkakësor epitetit *frigida*, por në të njëjtën kohë pasuron imazhin tragjik të vargut origjinal me anë të një metafore:

*“Shpesh herë per ëmen ké m’e thirrë Didonen,
Kah me flakë t’errta larg do t’ndjekë permbrapa.
E kur acàr t’ma két ngrí trupin deka,
T’kerthnestët e jetes tue mà shterrë nper tejza”*(vv. 580-585)

Një rast të ngjashëm transpozimi sintaksor ndeshet në vargjet e mëposhtme (vv. 474-477), në të cilat mbretëresha Didonë, e pikëlluar nga braktisja prej Eneas, gjatë bashkëbisedimit me të motrën mundohet t’i fshehë asaj vendimin për vetëvrasje:

*“Ergo ubi concepit furias evicta dolore
decrevitque mori, tempus secum ipsa modumque*

*exigit, et, maestam dictis adgressa sororem,
consilium voltu tegit, ac **spem fronte serenat**.”*

Në latinishte mund të pritej: *spe frontem serenat* ose *serenare spem fronte* (të shfaqësh shpresën me fytyrë të kthjellët). Termi *spem* (shpresë, pritje, parashikim, frikë, drojë) vihet në raport të pazakontë sintaksor me foljen *serenat* (kthjelloj, qartësoj), e cila në këtë rast do të duhej t’i referohej emrit *fronte* (ballë, fytyrë). Në përkthimin shqip dy variantet e para nuk qëndrojnë indiferente ndaj ndërtimit të tjetërsuar stilistikor të autorit dhe kjo dëshmohej nga ruajtja kuptimore e formimit të pritshëm origjinal:

*“ mendon me vete kohën dhe mënyrën
dhe, duke iu drejtuar motrës së shkretë,
në pamje e fsheh vendimin që ka marrë
e **shfaq një shpresë në fytyrën e kthjelluar**
dhe i thotë: “E gjeta mjetin, motra ime,
-gëzohu me motrën tënde- e gjeta mjetin
që do ma kthejë Eneun apo përkundrazi,
që do të më ndajë prej tij mua si dashnore.”* (vv. 804-810)
*“T” piklluemes motër fill ajo i drejtohet
me **një fytyrë të qetë, tue fshehë vendimin**
e tue iu çfaqë, sikur **po i ndrit n`ball shpresa**; “Përgzon me mue, moj motër! Tekembranja
e gjeta vetë mënyrën si me e qasë
o me u shkëpputë nga ai dashnor përjetë”.* (vv.735-740)

Në variantin e tretë tjetërsimi ndërtimor është zgjidhur nëpërmjet metaforash të një regjistri folklorik:

*“Pra si kje shtrue krejt e molisë prej dhimbe
E m’hov t’furis kjo mendët kisht’ vû me dekun, Shqyrton me veti si m’i a gjuejtë veç kohen
E me gjetë mndyren fiet e jetës me i kputun. Kshtu merr me u sjellë kah motra e vet derptue
**E at ndjet te zí tu’ i a mshefë per sý e faqe
Me gaz e shpresë gjith tue i gufue krahnori:***

Në metrikën klasike, kur në gjysmën e një vargu të dyzuar (hemistik) konstatohet përsëritje e të njëjtit koncept të paraqitur në gjysmëvargun e parë, ke të bësh me elementin stilistik të njohur si *dicolon abundans*. Në një rast të tillë përsëritja përbën, në thelb, një shtojcë pasuruese të domethënies së konceptit nga gjysmëvargu pararendës. Vargu origjinal (477): “*consilium voltu tegit, ac spem fronte serenat*”, “**në pamje e fsheh vendimin** që ka marrë / e **shfaq një shpresë në fytyrën e kthjelluar**”. Termi *consilium* (vendim, plan, projekt), në aspektin kuptimor, përkon me termin e përmendur *spem*, ndërsa termi *voltu* (shprehje fytyre, çehre, fytyrë, vështrim, shikim) me *fronte* dhe *tegit* (mbuloj, fsheh, mbroj, anoj) me *serenat*.

Tropet stilistikore të një teksti letrar përkthyesi, nga këndvështrimi tij, jo vetëm i trajton si çështje të mbartjes ose jo të tyre nga gjuha në të cilën përkthen, por ka privilegjin të zbulojë deri diku edhe natyrën e tyre si trille elegante të poetit, dhe madje më shumë se atë. Tensioni sintaksor që shkakton ndërtimi i tyre si thyerje “norme” krijon mospërputhshmëri semantike nga më të larmishmet, të cilat bashkëjetojnë si interpretime kuptimore. Në ndryshim nga përkthyesi, lexuesit i shpëtojnë marrëdhëniet e ndërsjella mes domethënies dhe strukturës, të cilat i përjeton thjesht si shijim estetik. Ndërsa tjetërsimi sintaksor nëpërmjet teknikës klasike *modus improprium* ia tërheq vëmendjen lexuesit mbi vartësinë e patjetërsueshme të domethënies ndaj strukturës.

Mund të quhet rast i bukur për kulturën shqiptare që Këngën IV të “Eneidës”, prej të cilës u vështruan disa shembuj origjinalë zgjidhjesh përkthimore të tropeve stilistikore, shqipja e ka prej tre përkthyesish me emër në tri variantet e përmendura. Ato u përkasin: i pari Henrik Lacajt, i dyti Mark Demës dhe i treti Frano Alkajt, ndonëse ky për nga kronologjia më i hershmi. Nuk mund të mos mbahet parasysh edhe formimi sa i ngjashëm atë edhe i ndryshëm në filologjinë klasike i të treve, mbasi edhe ai mundet të ketë ushtruar ndikim në praktikën e tyre përkthimore.

I lindur në Shkodër, Henrik Lacaj u shkollua në Kolegjin Jezuit të qytetit, ndërsa më 1930 filloi studimet universitare në Universitetin e Padovës, Itali, për Filologji klasike. Mark Dema, i lindur edhe ai në Shkodër, u shkollua po në Kolegjin Jezuit të qytetit, kurse prej vitit 1936 studimet e larta i kreu në Kolegjin Urbanian, në Romë, ku u diplomua për Filozofi, në kohë e sipër që ndoqi edhe leksione në Fakultetin e Letërsisë të Universitetit të Romës. Frano Alkaj, i lindur në Alk të Kurbinit, e kreu shkollimin po në Shkodër, por në Kolegjin Françeskan, ndërsa studimet e larta për Filologji klasike i përfundoi në Universitetin e Bukureshtit.

ZIJA ÇELA

thika pa gjak

Onufri Tregime

